

פרקים נבחרים

בהיסטוריה של מדינת ישראל

מרצה: ד"ר דב לויטן

כל הזכויות שמורות לד"ר דב לויטן

תוכן העניינים!

1. מבוא כללי - מושגי יסוד.
2. מרכזיותה של ארץ ישראל.
3. התקופה הנידונה.
4. משברים פוליטיים עיקריים בתקופה הנידונה.
5. משברים פוליטיים עיקריים בתקופה שלפני הקמת המדינה.
6. דיון: המשבר בשלב יסודה והקמת המדינה.
7. מצבה של התנועה הציונית לאחר הקמת המדינה.
8. סיכום.

המטרה!

פרק המבוא של הקורס נועד להציג את מבנה המסגרת הדיונית של הקורס. הסוגיה תעסוק בהבהרת מושגי יסוד ובתיאור הרקע ההיסטורי של התקופה הרלוונטית.

1. מבוא כללי - מושגי יסוד!

הפילוסופים היוונים הקדמונים דוגמת סוקרטס, אפלטון ואריסטו, נהגו לדרוש מבני שיחם להגדיר ולהסביר את המונחים הלשוניים בהם הם עושים שימוש. גם אנו נשתדל להיות נאמנים לגישה זו. אשר על כן נפתח בהגדרות ובהסברים של המונחים והמושגים שיידונו בקורס.

א. **פוליטיקה:** מקור המילה פוליס ביוונית הוא עיר מדינה, פוליטיקה פירושה מדיניות. במסגרת הקורס אנו נשתמש בהגדרה קצרה וקולעת לפיה פוליטיקה היא המאבק על העוצמה.

ב. **משבר:** במקור בשפת התנ"ך שימשה המילה "משבר" למתקן ששימש בתהליך הלידה או לתהליך הלידה של האישה. המונח משבר מוזכר מספר פעמים במקורות:

- "כי באו בני עד משבר וכוח אין ללידה" (ישעיהו ל"ז,3).

- "ישבה על המשבר ממתנים עד שתלד" (תלמוד, ערכין א, ד) הכוונה לכסא עליו היו מושבים את היולדת.

ואולם בעברית מודרנית, המונח "משבר" שונה ומשמש בהקשר פוליטי. שני חוקרים ידועים בתחום מדעי המדינה (הרולד קפלן ואברהם לסוול) מגדירים את המונח משבר כ**מצב של קונפליקט בעוצמה קיצונית (עם ציפיות גבוהות לאלימות)**. מכאן אנו למדים כי לא כל סכסוך (קונפליקט) מתפתח לידי משבר. סכסוך יוגדר כמשבר במידה וכל האמצעים והניסיונות לישיב אותו (את הסכסוך) יכשלו. דהיינו משבר מתאר מציאות שבא לא צלחו המאמצים להביא את הסכסוך לידי רגיעה והקונפליקט הגיע לעוצמה גבוהה ביותר.

החוקר רימונד גרו מוסיף שני מרכיבים חשובים המאפיינים את המשבר הפוליטי: **איום רציני על המשטר הפוליטי ו/או על שינוי חשוב ובלתי חוזר.**

בקורס הנלמד, נעשה אף אנו שימוש בדיון ובניתוח התהליכים בהגדרה דומה ולפיה, **משבר פוליטי -משבר הנגרם כתוצאה מסכסוך חריף, המהווה מפנה חד במצב הקיים ומביא למעבר מכריע ממצב אחד למצב אחר, השונה ממנו.**

2. מרכזיותה של ארץ ישראל

בקורס נעסוק באופן כללי בהיסטוריה של ארץ ישראל ושל מדינת ישראל בעת החדשה. כדי להבין היטב את האירועים ואת התהליכים השונים שהתרחשו, הן במישור המקומי-הלאומי והן במישור הבין-לאומי יש להתייחס למקומה ולמרכזיותה של ארץ ישראל בהיבט ההיסטורי ובהיבט הדתי.

ארץ-ישראל שוכנת באזור המזרח התיכון. במערבה הים התיכון, בצפונה הרי הלבנון וסוריה, במזרחה מדבריות סוריה וערב הסעודית ובדרומה חצי האי סיני ומפרץ אילת. גבולותיה המדיניים השתנו פעמים רבות בהתאם להתפתחויות היסטוריות.

השם ארץ-ישראל מצוין את מקומה של הארץ שנועדה על-פי כתבי הקודש לנחלה עבור שבטי עם ישראל ואשר הוכרה במרוצת הדורות כארץ הקודש ממנה יצאה הבשורה של האמונה המונותיאיסטית-דהיינו האמונה באל אחד.

ארץ-ישראל ממוקמת בחיבור שבין שלוש היבשות: אסיה אירופה ואפריקה. חבל ארץ זה נקרא בשם הסהר הפורה של המזרח הקדום. נתיב סחר בין-לאומי חשוב דרך הים (ה-Via Maris), עבר בשטחה דבר המלמד על חשיבותה הגיאוגרפית. דרך זו שימשה בעתות שלום ורגיעה להעברת אנשים וסחורות, ובעיתות מלחמה שימשה להעברת גייסות וחיילים של מעצמות האזור. ארץ ישראל קישרה בין שני מרכזי תרבות ידועים במזרח הקדום: ארם נהריים בצפון ומצרים בדרום. במפות עתיקות תוארו ירושלים וארץ-ישראל "כטבור העולם". ציונה מרכזיותם של ארץ ישראל ובירתה ירושלים במפות הללו מלמד הן על חשיבותה הגיאוגרפית והדתית כארץ הקודש.

מרכזיותה וחשיבותה של ארץ ישראל כצומת דרכים בין-לאומית נודעת גם במישורים אחרים נוספים. לדוגמא, ארץ ישראל משמשת כאזור מעבר עיקרי למעברם של ציפורים נודדות. לקראת עונת החורף הן מדרימות מאירופה לאפריקה, ולקראת עונת הקיץ הן שבות צפונה. מפת נדידות הציפורים בצד ימין מבהירה היטב את הנושא.

3. התקופה הנדונה בקורס

הסוגיות שידונו במהלך הקורס יתמקדו בתקופות שקדמו להקמתה של מדינת ישראל ובשנים הראשונות שלאחר כינונה. עיקר הדיון במשברים השונים ייסוב בתקופות שבין השנים 1953 - 1947. אולם, במהלך לימוד הסוגיות השונות, תהיה התייחסות גם לשנים מוקדמות יותר. הסוגיות הראשונות יעסקו בהיבט הפנימי של התהליכים שהתחוללו בחברה היהודית. תהליכים שהובילו לעיצובה ולגיבושה של המערכת הפוליטית, המוסדית והביטחונית של המדינה הצעירה. לעומתם, הסוגיות האחרונות יעסקו בהיבטים הבין-לאומיים של התהליכים שהובילו להכרזה על עצמאותה של מדינת ישראל. דהיינו דיון בדבר תפקידם ופעילותם של גורמים חיצוניים כגון: המעצמות והאו"ם בכל הקשור בתהליך של הקמת המדינה. בדרך זו יתאפשר לסטודנטים לקבל מגוון התייחסויות מקיף בהקשר לנושאים הנדונים בקורס.

4. משברים פוליטיים עיקריים בתקופה הנדונה

בחירת הפרשיות שידונו בקורס נעשתה תוך שימת דגש על אלו שהתפתחו לכדי משברים פוליטיים (לעתים קרובות, "משברים מעצבים"). במישור התיאורטי וההיסטורי ראוי לבחון את המצבים השונים בהם קיים סיכוי רב לתהליכי התפתחות והיווצרות של משברים פוליטיים.

להלן רשימת המצבים/הסיטואציות הרלוונטיים:

א. הקמתה של מדינה (חדשה)

ב. מהפכה פוליטית או מהפכה סוציאלית

ג. מלחמת אזרחים

ד. משבר כלכלי חריף

ה. פרשיה שבה מעורב אישיות פוליטית

המצב הרלוונטי במדינת ישראל בתקופה שתידון בקורס, היא הקטגוריה הראשונה, דהיינו מצב המתאר תהליך הקמתה של מדינה חדשה.

5. משברים פוליטיים עיקריים בתקופה שלפני הקמת המדינה

מדינת ישראל נחשבת כמדינה צעירה, אך למרות זאת מדובר במדינה בעלת חברה ומערכת פוליטית תוססת שידעה משברים פוליטיים רבים. להלן רשימת חלקית של המשברים הפוליטיים העיקריים שהתרחשו מאז הקמת המדינה.

- א. תהליך יסוד המדינה
- ב. פרשת לבון
- ג. מלחמת ששת הימים (תקופת ההמתנה שקדמה למלחמה)
- ד. מלחמת יום הכיפורים (במהלך התקופה שלאחר המלחמה, שנמשכה למעשה עד הבחירות בחודש מאי 1977)
- ה. מלחמת שלי"ג
- ו. האינתיפאדה (התקופה החל מהאינתיפאדה הראשונה)

שתי פרשיות בולטות שקיבלו הד ציבורי נרחב והן: "פרשת הסכם השילומים מגרמניה" ורצח ראש ממשלת ישראל יצחק רבין ז"ל לא נכללו ברשימת הפרשיות לעיל. הסיבה לאי הכללת הפרשיות הללו היא, כיוון שהן אינן עונות להגדרה של משבר.

א. הסכם השילומים שנחתם בין מדינת ישראל לבין גרמניה המערבית בשנת 1952 עורר אומנם מחלוקת ציבורית ופוליטית קשה מאוד. "ההכשר" שניתן לגרמניה על-ידי מדינת ישראל להצטרף ל"משפחת העמים הנאורים" וקבלת כספי הפיצויים גרמו להפגנות ופולמוסים חריפים. יחד עם זה ניתן לציין, כי על-פי ההגדרה שנקבעה לעיל, עניין זה לא חולל משבר פוליטי. זאת משום שפרשת השילומים לא פגעה ביציבות השלטון, לא סיכנה את מעמדה הפוליטי של הממשלה ואף לא יצרה בעקבותיה "שינוי חד" במדיניות הממשלה.

ב. הרצח המתועב של ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל, בחודש נובמבר 1995, אף הוא לא הביא בעקבותיו משבר פוליטי. אפשר אפילו לומר, כי בניגוד לכוננתו של הרצח יגאל עמיר, לא רק שלא נוצר משבר פוליטי, אלא המערכת הפוליטית אף הוכיחה יציבות ובגרות. הדבר בא לידי ביטוי בשעות הראשונות שלאחר הרצח. מיד לאחר הרצח הופיע ראש האופוזיציה דאז, חבר הכנסת בנימין נתניהו בתקשורת, וציין כי "במדינת ישראל לא מחליפים ראש ממשלה באמצעות כדורי אקדח" ועל כן האופוזיציה בראשותו לא תנסה לנצל את המצב להפלת הממשלה.

כעבור שעות מעטות התכנסה הממשלה במשרד הביטחון בתל-אביב ומינתה את שר החוץ שמעון פרס כראש ממשלה זמני. הדבר נעשה במהירות וביעילות תוך תמיכה רחבה של המערכת המפלגתית.

עובדות אלו מלמדות כי, על אף המצב הטראומטי, לא התחולל משבר פוליטי בעקבות רציחתו של ראש הממשלה יצחק רבין ז"ל.

6. דיון: המשבר בשלב יסוד/הקמת המדינה.

המשבר הקשה ביותר שהתרחש בישראל היה ללא ספק שלב תהליך יסודה/הקמתה של המדינה אשר על כן יוקדש למשבר זה ולהיבטיו השונים חלק נכבד מהדיונים בקורס זה. ניתן לחלק את המשבר הזה למספר משברי משנה שהם:

- א. תהליכי המעבר מחברה ישובית למדינה
- ב. הניתוק ממערכת קהילתית יעילה
- ג. עיצובם וגיבושם של זרועות הביטחון ובראשם ההקמה/המעבר ל-צ.ה.ל.

תהליכי המעבר מחברה ישובית למדינה

בתקופת המנדט הבריטי פיתחו המתיישבים היהודים מערכת פוליטית-מוסדית שנועדה לטפל בכל ענייני הישוב היהודי בארץ ישראל. מערכת פוליטית-מוסדית זו נוסדה בשנות ה-20 של המאה ה-20, התפתחה באופן מואץ בשנות ה-30 והגיעה לבשלות בשנות ה-40. המערכת כללה שני סוגים של מוסדות שטיפלו בכל ענייני היישוב בשני מישורים:

מוסדות הסוכנות היהודית: הנהלת ההסתדרות הציונית ובראשם הנהלת הסוכנות היהודית - ההסתדרות הציונית. בהנהלת הסוכנות היהודית-ההסתדרות הציונית ניתן ייצוג גם לנציגים יהודיים שהתגוררו מחוץ לגבולות

ארץ ישראל לצד נציגי ארץ-ישראל ובראשם יו"ר ההנהלה. החל משנת 1935 כיהן דוד בן-גוריון בתפקיד יו"ר ההנהלה. עיקר העוצמה הפוליטית בתקופת המנדט רוכזה בידי הנהלת הסוכנות היהודית - ההסתדרות הציונית שבתחום אחריותה טופלו בין השאר הפונקציות הבאות:

(1) מדיניות החוץ

(2) גיוס כספים

(3) עליה וקליטה

(4) ביטחון (נשלט באמצעות הרמ"א -ראש המפקדה הארצית). המורכבות של הטיפול במישור הביטחוני תידון בהמשך במסגרת הסוגיה השלישית בנושא "משבר האלופים".

מוסדות הוועד הלאומי: ההתארגנות של המתיישבים היהודים בתקופת הישוב הייתה גם במסגרת וולונטארית נבחרת, שלצורך הדין תכונה "מוסדות הוועד הלאומי". מסגרת זו שנקראה גם בשם "כנסת ישראל" כללה את המוסדות הבאים: אסיפת הנבחרים ("הפרלמנט" של הישוב היהודי), מליאת הוועד הלאומי והנהלת הוועד הלאומי. בניגוד למוסדות של הסוכנות היהודית-ההסתדרות הציונית, החברות במוסדות "הוועד הלאומי" התאפשרה אך ורק לתושבים יהודיים שהתגוררו בארץ - ישראל (הזכות להשתתף כבוחר וכנבחר הייתה לתושבים היהודים ששילמו מיסים לוועד הלאומי). מוסדות הוועד הלאומי טיפלו בצרכים השוטפים והיום-יומיים של החברה היישובית כגון:

(1) עניני דת

(2) מיסים

(3) חינוך

(4) טעו

כפי שצוין לעיל עיקר העוצמה הפוליטית הייתה בידי הנהלת הסוכנות היהודית - הנהלת ההסתדרות הציונית.

ככלל ניתן לומר שמערכת "דו-ראשית" זו שפעלה בתקופת הישוב תפקדה היטב. הצלחתה של המערכת באה לידי ביטוי בשני מישורים: מצד אחד המערכת סיפקה את הצרכים השוטפים של חברה -כלומר -של תושבי ארץ-ישראל, ובמקביל הכינה את התשתית הפוליטית, החברתית, הכלכלית והביטחונית לקראת הקמתה של המדינה העצמאית. יש מקום לציין כי מערכת זו זכתה למידה גבוהה של קונצנזוס ולגיטימציה מצד התושבים היהודים בארץ-ישראל.

ברם, היה צורך בשינויים דראסטיים במערכת "הדו-ראשית", עם תום תקופת המנדט הבריטי ולקראת הקמת מדינת ישראל העצמאית. נדרש היה להקים מוסדות אשר יתאימו לשרת את המדינה העצמאית והמודרנית, השונים במהותם ובמאפייניהם מהמערכת הוולונטארית שתפקדה תחת השלטון המנדטורי. בנוסף, היה צורך להיערך לקראת תהליך הקמתה של המדינה העצמאית שעתידיה הייתה לקום במהלך תקופה מורכבת ביותר מבחינה בין-לאומית (כפי שידון להלן בסוגיות מספר 5-8) ותוך כדי מלחמה קשה. אשר על כן נודעה חשיבות רבה לאיחודה של המערכת הדואלית ולהקמתם של מוסדות שלטוניים חדשים -"קומפקטיים" ויעילים.

ואכן בן-גוריון וראשי הישוב פעלו בהתאם והחליטו לקראת הקמתה של המדינה להקים את שני המוסדות החדשים:

א. **מועצת העם:** שימשה מעין פרלמנט, בת 37 חברים.

ב. **מנהלת העם:** אקסקוטיבה, שימשה מעין ממשלה, בת 13 חברים.

החשש שהתלווה בהקמת שני המוסדות החדשים הללו התבטא בשני תחומים:

- חשש מאובדן הלגיטימציה שהייתה נחלתה של המערכת הדואלית בתקופת הישוב.

- רצון להקים מוסדות חדשים יעילים שיתנו מענה הולם לצרכי המדינה המודרנית שבדרך.

עם פרוץ שלב א' של מלחמת העצמאות לא ניתן היה לערוך בחירות עבור "מועצת העם" ו"מנהלת העם". מתוך רצון להשיג את מרב הלגיטימציה עבור המוסדות החדשים הללו, נעשתה חלוקת המנדטים ל"מועצת העם" בהתאם למפתח מפלגתי שהושג במערכות הבחירות האחרונות שהתקיימו למוסדות ההסתדרות הציונית ולמוסדות הוועד הלאומי. כמו כן הוחלט לתת ייצוג במוסדות הללו לגורמים פוליטיים שלא היו מיוצגים בעבר, דהיינו לאגודת ישראל ולקומוניסטים. באשר לחברי ארגון האצ"ל נטען, כי חבריו יהיו מיוצגים ב"מועצת העם"

באמצעות נציגי התנועה הרוויזיוניסטית שהיוו עורף פוליטי עיקרי של הארגון בתקופת הישוב. מעניין לציין כי בן-גוריון היה מוכן לצרף את נציגי התנועה הרוויזיוניסטית ל"מועצת העם" אך לא ל"מנהלת העם".

ההחלטה לאשרר את הקמתם של המוסדות החדשים קרי "מועצת העם" ו"מנהלת העם" התקבלה על ידי המוסדות שפעלו בתקופת הישוב בזמנים שונים. מליאת הועד הלאומי קבלה את ההחלטה ב-1 במרס 1948, ואילו הועד הפועל הציוני קבל החלטה דומה בתאריך 11 באפריל 1948, דהיינו כחודש לפני ההכרזה על המדינה. בהמשך הקורס, נתייחס למידת השפעתם של האירועים הבין-לאומיים להקמת המוסדות החדשים הללו שהפכו מאוחר יותר למוסדות הזמניים של מדינת ישראל. דהיינו הן על עצם קבלת ההחלטה והן על מועד קבלתה.

במישור הלשוני- בחירת שמות המוסדות

במישור הסמנטי, בחירת השמות לא היתה מקרית. שני המוסדות החדשים הדגישו בשמותיהם את המונח "עם", מתוך רצון להדגיש את המטרה שלשמן הם הוקמו. דהיינו המוסדות נועדו עבור "העם" והוקמו על פי רצונו של "העם". בדרך זו קיוותה ההנהגה לזכות בהמשך הלגיטימציה שהייתה לה בעבר בתקופת המערכת הדואלית ובכך להקטין את ממימדי המשבר בתקופת המעבר מיישוב למדינה. במהלך התקופה שבין הקמת "מועצת העם" ו"מנהלת העם" לבין ההכרזה על המדינה, נעשה שימוש רב בקיצורי הלשון: ה- "ל"ז התייחס ל"מועצת העם". וה- "י"ג התייחס ל"מנהלת העם". הדבר נעשה לא רק מהסיבה של נוחות לשונית, אלא גם בכדי שלא ליצור מתחים עם השלטונות הבריטים. בתקופה הנדונה, ממשלת המנדט הבריטי עדיין שלטה בארץ, וקברניטי הישוב נזהרו שלא להדגיש יתר על המידה את דבר הקמתה של מערכת שלטונית עצמאית מתחרה.

בתאריך ה' אייר תש"ח 14- במאי 1948- הוכרז על הקמתה של מדינת ישראל. במגילת העצמאות נקבע: כי "מועצת העם" תקרא מכאן ואילך בשם מועצת המדינה ואילו "מנהלת העם" תקרא בשם הממשלה הזמנית. השינויים הלשוניים נבעו מתוך רצון להדגיש את חשיבות הקמתה של המדינה העצמאית.

חשוב לציין שהנציגות במוסדות החדשים (מועצת העם/המדינה ומנהלת העם/הממשלה הזמנית) הייתה על טהרת התושבים היהודים בארץ-ישראל. זאת בניגוד למצב קודם שבו היה ייצוג גם ליהודי הגולה -במיוחד בהנהלת הסוכנות היהודית ובהנהלת ההסתדרות הציונית. במצב החדש שנוצר יש לראות טרנספורמציה של העוצמה הפוליטית. הדברים אמורים הן במישור הפרסונאלי והן במישור המוסדי.

7. מצבה של התנועה הציונית לאחר הקמת המדינה

בקונגרס הציוני הראשון שנערך בבאזל בשנת 1897 נקבע כי "הציונות שואפת להקים לעם ישראל בית מולדת בארץ, מובטח לפי משפט הכללי". עם הקמתה של מדינת ישראל הועלה הטיעון (המוצדק לכאורה), שעם הקמת המדינה הסתיים תפקידה של התנועה הציונית. זאת לאור העובדה כי הושגה שאיפתה ומטרתה העיקרית של התנועה הציונית, דהיינו הקמת מדינה יהודית. מאידך היו אשר טענו שהמטרה לא הושגה במלואה וכי התנועה הציונית טרם הגיעה ל"מנוחה ונחלה" מאחר וחלקו המכריע של העם היהודי עדיין בגולה. בשאלה זו התפתח ויכוח אידיאולוגי-פוליטי מעניין ביותר בין המצדדים ובין השוללים את המשך פעילותם של מוסדות התנועה הציונית. בהקשר זה ניתן לציין את דבריו של פרופ' שמשון רייט שאמר, כי "תם תפקידה ההיסטורי של הסוכנות היהודית" [וההסתדרות הציונית]. מנגד טען אליהו דובקין, כי עם הקמתה של המדינה היהודית בארץ ישראל טרם נסתיימה הגשמתה של התוכנית הציונית כפי שהוכרזה בקונגרס בבאזל. לדבריו, אמנם עם הקמת המדינה הושגה אחת מהמטרות שבתוכנית באזל - ההכרה של אומות העולם בזכות העם היהודי להקים לעצמו בית מולדת בארץ ישראל, אך יש צורך לבצע את התוכנית כולה ולבסס את הבית...

אפשר לתאר את המחלוקת על המשך קיומה של התנועה הציונית באופן הבא: המתנגדים טענו כי "הבית" הוקם ולכן הסתיים "תוקפה" של התנועה הציונית. מנגד טענו תומכי הציונות, כי עצם הקמתה של מדינת ישראל מבטאת ההחלטה בדבר יישום הקמת הבית הלאומי, אולם, מדובר בבית רעוע, מעין ארבע קירות עם גג העלול ליפול. לדבריהם, המשימה עכשיו היא לצקת תוכן בבית הזה, לחזקו ולבסס אותו. לדעתם אזרחי מדינת ישראל הצעירה אינם מסוגלים לבצע זאת בכוחות עצמם ויהיו זקוקים לתמיכתם של יהודי הגולה. הכוונה הייתה באופן מיוחד להמשיך ולקבל את הסיוע של מוסדות התנועה הציונית דהיינו: בגיוס כספים, בתמיכה ובהכרה מדינית בקרב יהדות התפוצות. הצורך להמשיך ולקיים את התנועה הציונית על מוסדותיה השונים נועד במטרה להמשיך ולגייס מקורות לעזרה בתחומים חשובים כגון: עליה, קליטה והתיישבות. ראשי התנועה הציונית בארה"ב, בראשם אבא הלל סילבר שהיה מהבולטים והחשובים שבין המנהיגים הציונים בגולה וד"ר עמנואל נוימן, הרחיקו אף לכת ובקשו להעביר את מרכז ההסתדרות הציונית מירושלים לניו-יורק. סילבר ונוימן היו

מעונינים להקים מוקד כוח ציוני חדש מחוץ לגבולות ארץ ישראל, בכדי לשמור על שארית העוצמה הפוליטית שהייתה בידיהם. למעשה סילבר וחבריו ביקשו לבצע טרנספורמציה של הכוח הפוליטי ולקיים מרכז פוליטי מתחרה בניו יורק שיאזן, ולו באופן חלקי, את המרכז הפוליטי בישראל. ראוי לציין את חלקו של אבא הלל סילבר בפעילות המוצלחת של הסוכנות היהודית בארה"ב הן במישור הלאומי מול הבית הלבן, הקונגרס והתקשורת האמריקאית והן במישור הבין לאומי של האו"ם. הצלחתו הרבה באה לידי ביטוי במיוחד בחודשים שקדמו לקבלת החלטת האו"ם 181, היא החלטת החלוקה מיום 29 בנובמבר 1947. סילבר היה ידוע כמי שהחזיק בדעה חד-משמעית, בצורך להקים מדינה יהודית באופן מידי ואף נהג להשמיע את דעתו בעניין זה בארה"ב בכל דרך אפשרית. השופט יוסף פרוסקארר שכיהן בתפקיד יו"ר הוועד היהודי האמריקני (גוף לא-ציוני שהחליט לתמוך בהקמת מדינה יהודית בעקבות השואה) ביקש מסיילבר שלא להביע בפומבי את דעתו

בעניין ושלא לנקוט בעמדה מדינית קיצונית מדי. הטיעון המעניין שהעלה פרוסקארר לסיילבר היה, שארץ - ישראל לא תהיה הבית של כל יהודי הגולה מאחר ו- "לך ולי יש בית".

פרוסקארר הלא-ציוני התכוון לומר שאכן שניהם תומכים ברעיון הקמתה של המדינה היהודית, אך לכשתקום המדינה לא הוא ואף לא אבא סילבר הציוני, יעלו אליה מאחר ולהם יש כבר ארץ, הלא היא ארה"ב. פרוסקארר צדק בהבחנתו זו, אבא הלל סילבר יחד עם רוב המנהיגים הציוניים בגולה, אכן לא הגשימו באופן מעשי את האידיאולוגיה הציונית ולא עלו למדינת ישראל. דמות ציונית בולטת נוספת בשם רוז הלפרין שהייתה חברה בהנהלה הציונית וכיהנה כיו"ר ארגון נשות הדסה בארה"ב, ניסתה אף היא להצדיק את אי-עלייתה ארצה. בנאום בקונגרס הציוני הראשון שהתקיים לאחר הקמת מדינת ישראל, (הקונגרס הציוני ה-כ"ג, שנערך בירושלים בשנת 1951) אמרה רוז הלפרין, כי יש להבחין בין "הגולה" לבין "התפוצה". "הגולה" היא ביטוי לארץ בה היהודים חיים "בפחד ועיניו נפש" או במצב שבו אין להם את האפשרות לצאת מארצותיהם ולהגיע באופן חופשי לישראל. לעומת זאת, יהודים הנהנים מאורח חיים חופשי ללא דיכוי, חיים ב"תפוצה".

ההבחנה שביקשה רוז הלפרין לעשות בין "הגולה" לבין "התפוצה" היותה אמנם מגוחכת, אך ביטאה רצון לתת הצדקה אידיאולוגית, או לפחות לספק הסבר מתקבל על הדעת, לאי-עלייתה לארץ ישראל על אף הרקע העשיר והמרשים שלה כפעילה וכמנהיגה ציונית.

עמדתו של בן-גוריון בעניין התנועה הציונית:

בן-גוריון רצה להדגיש את מעמדה של מדינת ישראל כגורם מרכזי בהגשמת החזון הציוני. יחד עם זאת טען, שהקמת המדינה אינה מבשרת את סופה של התנועה הציונית.

"לא חלפה שעתה של התנועה הציונית. חל שינוי בציונות עם הקמת המדינה. מדינת ישראל היא קיבוץ גלויות, וקיבוץ גלויות לא יקום בלי העזרה המתמדת הנאמנה והמאורגנת של העם היהודי כולו. שעתה היפה של התנועה הציונית לא חלפה לגמרי. [אך] יתכן שארגונה וקשריה עם המדינה צריכים לעמוד על בסיס חדש..."

בתחילת דרכו כראש ממשלה, פעל בן-גוריון למען שילובה של התנועה הציונית במסגרות החשובות של המדינה בעיקר בתחומי העליה, הקליטה וההתיישבות. יחד עם זאת הקפיד תמיד להבליט את עצמאותה ואת מרכזיותה

של מדינת ישראל. בנאומו בכנסת בתאריך 26 באפריל ציין כי, "...להלכה נחלקו התפקידים בין המדינה ובין ההסתדרות הציונית. ממשלת ישראל נותנת רשיונות עליה והסוכנות אחראית לקליטת העולים. למעשה אין ממשלת ישראל ואין אזרחי ישראל יכולים ורשאים להשתחרר מעול הקליטה, גם אם ירבו אמצעי הסוכנות היהודית כהנה וכהנה, ואין הם כידוע מרובים בהתאם למלוא הקצב של ריבוי העליה..."

בשלב זה ניתן לומר כי בן-גוריון גילה הבנה לטעון של מנהיגי הציונות בגולה. לדבריהם גם לאחר הקמת המדינה עליהם להיות שותפים לנעשה בארץ מאחר ולא יתכן שאכלוסיה של כ-650.000 יהודים הנתונה במלחמת קיום אכזרית, תישא לבדה בכל הנטל. אי-לכך דרשו המנהיגים בגולה ליטול חלק במעשה הציוני בכלל ובארגון העליה ההמונית, קליטת העליה ובניית ישובים החדשים בפרט. כעבור זמן קצר התברר, כי רוב מנהיגי התנועה הציונית בארצות המערב, מדינות בהן היו קהילות יהודיות גדולות מבוססות, לא התכוונו לעלות כלל ארצה. המנהיגים הללו ביקשו לפעול ממקום מושבם בגולה ויחד עם זה להיות בעלי השפעה בנעשה בישראל.

שני מניעים נוספים היו להם מעבר להזדהותם הטבעית עם העם ועם מדינת ישראל. במישור הפוליטי בקשו להמשיך להחזיק בעוצמה הפוליטית (או מקצתה) שהייתה בידיהם לפני הקמת מדינת ישראל ואילו במישור האישי ביקשו להצדיק את אי-עלייתם לישראל.

אין ספק כי התנהגות זו של מנהיגי הציונות בגולה פגעה בסופו של דבר בתנועה הציונית ובמוסדותיה. אי-עלייתם לארץ ישראל של מנהיגי הציונות בגולה הביאה את בן-גוריון לנקוט בנימה ביקורתית כלפיהם שהלכה והתעצמה עם הזמן. בסוף 1948 כתב בן-גוריון לשר הפנים יצחק גרינבאום כי "הציוניסטים [המנהיגים הציוניים

בגולה] אינם יודעים ואינם מוכשרים להדריך את היהודים. להפך, הם עומדים כמכשול בין המדינה לבין העם היהודי. בדבריו התכוון בן-גוריון לומר, כי מנהיגי הציונית בגולה העדיפו לעסוק בעניינים השוטפים של קהילותיהם במקום להקדיש את מרצם בטיפול בענייני מדינת ישראל, לתת דוגמא אישית ולעלות ארצה. המתחים והמחלוקת בנושא זה נמשכו תקופה ארוכה, עד שבסוף הושגה פשרה בדמות חקיקת חוק שהסדיר את מעמדה של ההסתדרות הציונית-הסוכנות היהודית ואת טיב הקשרים בין מוסדותיה לבין ממשלת ישראל. חוק זה נקרא "חוק מעמד ההסתדרות הציונית העולמית והסוכנות היהודית לארץ ישראל תשי"ג 1952". בחוק שהתקבל בכנסת בקריאה שלישית ב-24 בנובמבר 1952 נאמר, כי מדינת ישראל, "המייצגת את תושביה בלבד, רואה עצמה כיצירת עם ישראל כולו ושעריה פתוחים לכל יהודי הרוצה לעלות אליה".

ניתן לראות בדברים שנכתבו בחוק ביטוי לכישלונם של בן-גוריון בניסונו להטיל את מרותה של מדינת ישראל על יהודי הגולה. בסעיף נוסף בחוק נאמר כי "מדינת ישראל מכירה בהסתדרות הציונית העולמית כסוכנות המוסכמת שתוסיף לפעול במדינת ישראל לפיתוח הארץ ויישובה, לקליטת עולים מהתפוצות ולתיאום פעולותיהם בישראל של מוסדות ואיגודים יהודיים הפועלים בתחומים אלו". בהמשך הסעיפים בחוק זה נאמר כי ההסתדרות הציונית-הסוכנות היהודית תהיה פטורה מתשלום מיסים וכן שהפרטים לגבי יישום החוק ייקבעו באמנה נפרדת שתיחתם בין ממשלת ישראל לבין הנהלת ההסתדרות הציונית-הסוכנות היהודית. כעבור שנתיים, ב-26 ביולי 1954, אכן נכרתה האמנה. נציין גם את תרומתו של נחום גולדמן, ששימש כמייסד וכנשיא הקונגרס היהודי העולמי, בהפגת המתחים ובהסדרת היחסים בין ממשלת ישראל לבין התנועה הציונית בגולה. ההתקרבות בין נחום גולדמן לבין בן-גוריון, בעקבות פועלו של גולדמן בעניין השילומים מגרמניה וההערכה הרבה שחש בן גוריון כלפיו תרמו אף הם לקידום החוק ולחתימה על האמנה.

8. סיכום

בסוגיה זו, הראשונה בסדרה בקורס הקדשנו את הדיון להגדרת מונחים ולעריכת היכרות ראשונית עם המשברים הפוליטיים העיקריים שהיו בראשית תולדות המדינה. את מרב הדיון מיקדנו במשבר הקמת המדינה שהוא ללא ספק המשבר המרכזי והחשוב ביותר שהיה בישראל. הקורס יעסוק בעיקר במשבר מרכזי זה מאחר והוא מכיל בתוכו מספר משברי מישנה כגון: המעבר מיישוב למדינה; הקמת צ.ה.ל ועיצוב זרועות הביטחון; תהליך קליטתה של העלייה ההמונית ושאלת עתידה של התנועה הציונית.

משבר הקמת המדינה אמנם השפיע רבות על המשך התפתחותה הפוליטית והחברתית של מדינת ישראל. אולם ניתן היה להניח מראש, כי ההשלכות של המשבר הזה יהיו חריפות בהרבה ממה שהיה בפועל. ניתן לתת הסברים להפגת עצמת המשבר בכך שהיו ארבעה גורמים "ממתנים" שהביאו ללכידות חברתית בחברה היהודית שהשפיעו והפחיתו מחריפות המשבר:

- העובדה שהמשבר אירע בחלקו הגדול בתקופת מלחמת העצמאות, שהייתה מלחמת קיום, בעת שפלשו הצבאות הסדירים של חמש מדינות הערביות לארץ ישראל ובקשו לחסל את המדינה הצעירה.
- הפירוק המהיר והלא-מסודר של מוסדות השלטון המנדטורי, הקדמת סיום המנדט הבריטי ל-15 במאי (בפועל הסתיים בתאריך 14 במאי) וחוסר נכונותה של ממשלת בריטניה לשתף פעולה עם מוסדות האו"ם ביישום החלטת 181 - היא החלטת החלוקה, ושל ועדת הביצוע מטעם האו"ם, היא ועדת UNPAC.
- המאבק להשגת הכרה בין-לאומית במדינת ישראל ומניעת קבלתן של תוכניות מדיניות חילופיות.
- קליטת עליה המונית וההתמודדות עם המצוקה הכלכלית ששררה אז במדינת ישראל הצעירה.

החלטת בריטניה לסיים את שלטון המנדט בארץ-ישראל ולהעביר את הנושא לידי האו"ם

תוכן העניינים:

1. מבוא לסוגיה החמישית
2. מדיניותה של בריטניה בשאלת ארץ-ישראל לאחר סיום מלחמת העולם השנייה.
3. סיום המנדט הבריטי - דיון כללי
4. חילופי ממשלות בבריטניה - יולי 1945
5. שליחותו של הפרופ' ארל האריסון
6. תוכנית החבלים (קנטונים) של ממשלת בריטניה - ספטמבר 1945
7. ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית נובמבר 1945-אפריל 1946
8. תנועת המרי - הגברת הפעילות המזוינת נגד השלטונות הבריטיים נובמבר 1945 - יולי 1946
9. התגובה הבריטית להסלמת המאבק נגד שלטונות המנדט
10. תוכנית מוריסון-גרידי אוגוסט 1946
11. ועידת לונדון שלב א' - ספטמבר 1946
12. הקונגרס הציוני הכ"ב - באזל דצמבר 1946
13. ועידת לונדון שלב ב' -ינואר 1947
14. תוכנית בוויין פברואר 1947
15. המלכוד של בוויין וממשלת הלייבור וההחלטה להעביר את סוגיית ארץ-ישראל לאו"ם
16. מה היו מניעיה של בריטניה כאשר החליטה להעביר את סוגיית ארץ-ישראל להרעה באו"ם?
17. הדיונים באו"ם סוגיית ארץ-ישראל - אפריל 1947
18. הקמתה של ועדת אונסקופ
19. המצב בארץ-ישראל ערב בואה של ועדת אונסקופ
20. פועלה של ועדת אונסקופ
21. תוכנית החלוקה של הסוכנות היהודית
22. דו"ח ועדת אונסקופ
23. סיכום

1. מבוא לסוגיה החמישית

בעוד שבארבע הסוגיות הראשונות הדיון התמקד בסוגיות ביטחוניות, כגון עיצובם של זרועות המודיעין וצ.ה.ל וכן בנושאי פנים ובהם קליטת העליה הגדולה ומשבר החינוך, הרי שהסוגיה הזאת, הסוגיה החמישית, תתמקד במישור הבין-לאומי. במסגרת סוגיה זו ייבחנו האירועים הבין-לאומיים והדיונים שהתקיימו במסגרות השונות ואשר קשורים להקמת מדינת ישראל. הכוונה היא לעמדתן של המעצמות כלפי שאלת ארץ-ישראל והדיונים וההצבעות הגורליות שהתקיימו באו"ם בשנים 1947-1948. בסוגיה מספר שלוש אומנם נידונה בקצרה פעילותה של ועדת אונסקופ (אונסקופ) של האו"ם, וכן החלטת 181 של העצרת הכללית של האומות המאוחדות מיום 29 בנובמבר 1947, אולם בסוגיה הזאת יהיה הדיון מפורט יותר. זאת במטרה להבין את הרקע לקבלת ההכרעות החשובות ואת ההשלכות המרחיקות לכת של החלטות אלו. החלק הראשון של הסוגיה יעסוק בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם השנייה, ברקע לקבלת ההחלטה של ממשלת בריטניה להעביר את סוגיית ארץ-ישראל לאו"ם ובפועלה של ועדת אונסקופ. החלק השני יעסוק בפעילותו של האו"ם בתקופה שבין הגשת ההמלצות על-ידי ועדת אונסקופ לבין קבלת החלטת תוכנית החלוקה, היא החלטת עצרת האומות המאוחדות מספר 181.

2. מדיניותה של בריטניה בשאלת ארץ-ישראל לאחר סיום מלחמת העולם השנייה.

השאלה המרכזית שועלה בהקשר להחלטת בריטניה להעביר את סוגיית ארץ-ישראל לאו"ם בשנת 1947, היא מה היו המניעים להחלטה הבריטית להביא את המנדט לסיימו. זאת לאחר ש-30 שנים קודם לכן היא קידמה את אותו מנדט בברכה לאחר שהוענק לה על-ידי חבר הלאומים. התשובה אינה פשוטה, אולם ברמה העקרונית ניתן לציין שתי גישות עיקריות שמנסות להתמודד עם השאלה:

א. בריטניה לא התכוונה באמת לסיים את שליטתה על ארץ-ישראל, אלא להעביר את עניין ארץ-ישראל לאו"ם תוך ידיעה וציפייה שהארגון הבין-לאומי הצעיר לא יוכל להתמודד עם המצב הסבוך. השתלשלות כזאת הייתה מאפשרת את המשך שלטונה של בריטניה בארץ-ישראל ובתנאים שהיא תקבע.

ב. הגישה השניה טוענת בדיוק ההפך, כלומר שלבריטניה נמאס מחד גיסא מהקורבנות והנפגעים הבריטיים הרבים כתוצאה מפעילותם של ארגוני המחתרת היהודיים, ומאידך גיסא התקשתה לעמוד בעלות הגבוהה של המשך החזקת שלטונה בארץ-ישראל. זאת בנוסף לעובדה, שעם סיום מלחמת העולם השנייה, הייתה האימפריה הבריטית נתונה בתהליך כללי של היחלשות.

בין אם נאמץ את הגישה הראשונה הטוענת, כי למרות שבריטניה העבירה את ארץ-ישראל לאו"ם היא לא התכוונה לנטוש את אזור ארץ-ישראל, או שנקבל את הגישה השניה שטוענת כי בריטניה אכן הגיעה למסקנה שתפקידה בארץ-ישראל הסתיים, הרי שיש לברר היטב את הנסיבות המיוחדות שהניעו את בריטניה להעביר את שאלת ארץ-ישראל לאו"ם. בהמשך לכך יש לבחון כיצד התמודד הארגון הבין-לאומי עם נושא קשה וסבוך זה.

3. סיום המנדט הבריטי - דיון כללי

במישור האקדמי שוררת מחלוקת בקרב החוקרים לגבי הסיבות שהביאו לעזיבתם של הבריטים את הארץ. יש הטוענים שהבריטים פינו את ארץ ישראל כתוצאה מהפעולות האלימות שביצעו ארגוני המחתרת היהודיים, והכוונה בעיקר לאצ"ל וללח"י. במסגרת זו יש לציין באופן מיוחד שתי פעולות של האצ"ל - פיצוץ מלון דוד המלך (יולי 1946), בו שכן מטה הבולשת הבריטית ותליית שני סמלים (יולי 1947) כגמול להוצאה להורג של לוחמי המחתרות; שתי הפעולות האלו ידנו להלן. אין ספק כי הפעולות האלו, יחד עם מספר הנפגעים הבריטיים שהלך וגדל אכן ערערו מאוד את רצונה של בריטניה להמשיך ולשלוט על ארץ-ישראל. יחד עם זה יש לבחון גם את המצב ברמת המאקרו, ובראש ובראשונה את שקיעתה של האימפריה הבריטית ואת המצב הכלכלי הקשה שנקלעה אליו בעקבות מלחמת העולם השנייה. בתקופה הנדונה, כלומר 1945-1948, צומצמה ה"קיסרות הבריטית" באופן דרסטי, כאשר היא נאלצה לצאת לא רק מאזור ארץ-ישראל, אלא קודם כל מהודו (1947) שמבחינתה של בריטניה הייתה "היהלום שבכתר". באשר למצבה הכלכלי של בריטניה ויצירת תלות גדולה בארה"ב, בעלת הברית העיקרית שלה בתקופת המלחמה, הרי שתלות זו באה לידי ביטוי גם במישור האסטרטגי. בריטניה, שעל פי חלוקת האחריות בינה ובין ארה"ב, חלוקת אחריות שהוסכמה עליה עוד לפני המתקפה היפנית על "פארל הרבור" בשנת 1941, הייתה אחראית על עגן המזח התיכון, התקשתה להמשיך ולשאת באחריות זו. במחצית השניה של שנות ה-40 הלכה בריטניה ונחלשה הן במישור הכלכלי-חברתי והן במישור הצבאי והאסטרטגי. עובדה זו בלטה באופן מיוחד בנושא יון אשר בשנת 1947 עמדה ליפול בידי הקומוניסטים. בריטניה למעשה הרימה ידיים, וארה"ב נאלצה להתערב כדי להציל את יון ולמנוע את המשך התפשטותה של בריה"מ וגרורותיה ולעבר האגן של הים התיכון. במסגרת ההגנה על יון שיגרה ארה"ב כוח ימי מיוחד לים התיכון, כוח משימה מס' 6, שמאוחר יותר הפך לצי השישי. בריה"מ שעקבה בעניין רב אחר שקיעתה של האימפריה הבריטית, ופעלה כדי להאיץ תהליך זה, הייתה מעוניינת לתפוס אחיזה בכל מקום אפשרי באזור, כולל ארץ-ישראל. עובדות אלו חייבו את ארה"ב להקדיש תשומת לב הולכת וגוברת לסוגיית ארץ ישראל. פעילותה של ארה"ב בתחום זה תאמה את הדוקטרינה החדשה של הנשיא טרומן אשר מטרתה הייתה לבלום את התפשטותה של בריה"מ והקומוניזם.

4. חילופי ממשלות בבריטניה - יולי 1945

בחודש יולי 1945 נערכו בחירות כלליות בבריטניה. ראש הממשלה המכהן, וראש המפלגה השמרנית, וינסטון צ'רצ'יל, אחד מהמנצחים הגדולים של מלחמת העולם השנייה, הפסיד בבחירות אלו למפלגת הלייבור בראשותו של קלמנט אטלי, שבתקופת המלחמה שימש כסגנו של צ'רצ'יל בממשלת הקואליציה.

דרך אגב, צ'רצ'יל לא העריך באופן מיוחד את מחליפו אטלי שהביס אותו בבחירות בקיץ 1947. את דעתו על ראש הממשלה החדשה של בריטניה הביע צ'רצ'יל באמירת כנף סרכזטית אופיינית לו: **"מכונת ריקה הגיעה לרח' דאונינג 10, (מעונו הרשמי של ראש הממשלה בלונדון) וממנה יצא קלמנט אטלי."**

בקרב המנהיגות הציונית היו תקוות גדולות לגבי מדיניותה של הממשלה החדשה בכל הקשור לארץ-ישראל. ראשית כל הייתה ציפייה שהישוב היהודי אשר התגייס לטובת המאמץ המלחמתי הבריטי, הן בכוח אדם והן באספקה של מוצרי תעשייה ומזון, יקבל את גמולו הראוי מממשלת בריטניה. שנית, היו ציפיות גדולות באשר

לממשלה החדשה של מפלגת הלייבור שהייתה ידועה בגישתה החיובית לנושא הציוני. זאת ועוד, בין מפלגת הלייבור הבריטית (מפלגת העבודה הבריטית) ובין המפלה הדומיננטית במערכת הפוליטית של הישוב היהודי, מפא"י (מפלגת העבודה הארץ-ישראלית), שררו קשרים טובים. באופן מיוחד הייתה ציפייה שחוקי הספר הלבן הדקונים, אשר הטילו מגבלות חמורות על עלייה יהודית לארץ-ישראל ועל רכישת קרקעות בידי יהודים, יבוטלו. אולם, תוך זמן קצר התברר כי התקוות שתלו בממשלה החדשה היו לשווא, וכי על-פי מדיניותו של שר החוץ החדש, ארנסט בוויין, בגיבוי ראש הממשלה, קלמנט אטלי, יש להמשיך לדבוק במדיניות הספר הלבן. גישה זו גרמה למפח נפש בקרב ההנהגה הציונית בכלל, ובקרב מי שסבר כי ניתן להגיע להסדרים ולמדיניות מוסכמת עם בריטניה בפרט. המדיניות העויינת של בוויין, התבטאה באופן מיוחד בחוסר הנכונות להתיר את עלייתם של עשרות אלפים של פליטים ועקורים יהודיים מאירופה אשר שרדו את השואה ובקשו לעלות לארץ-ישראל. העוינות שהממשלה הבריטית גילתה בנושא כאוב ורגיש זה, הייתה אחת הסיבות העיקריות להצטרפותו של ארגון "ההגנה" למאבק המזוין בשלטונות בריטניה בארץ-ישראל.

במקביל למאבק המזוין נכנס גורם חדש וחשוב בזירה, הרי הוא ארה"ב. עד לאחר מלחמת העולם השנייה לא גילתה ארה"ב עניין מיוחד בארץ-ישראל, אזור שכאמור לעיל, היה מצוי בתחום אחריותה של בריטניה וארה"ב מיעטה להתערב בנעשה וסמכה בדרך כלל את ידה על מדיניות של ארה"ב. בהקשר זה יש לציין כי עוד בשנת 1917, הביעה ארה"ב את הסכמתה להצטרף בלפור שתוכנה ונוסחה הוצגו בפניה טרם פרסומם. הנשיא רוזוולט שכיהן כנשיא ארה"ב מאז 1932 ועד שנפטר בשלהי מלחמת העולם השנייה (מרס 1945), גילה בדרך כלל יחס מסויג ביותר כלפי העניין הציוני והרעיון של הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. בבחירות לנשיאות בשנת 1944 נאלץ רוזוולט אומנם להתחשב בציבור הבוחרים היהודי הגדול ולהביע תמיכה כללית (ולא מוגדרת) בנושא הציוני. אולם הוא עשה זאת רק לאחר שיריבו הקשה, מושל ניו-יורק דיווי השמיע דעות חיוביות לטובת הציונות. ואכן, עוד בשנת 1944, בעקבות שיחה של רוזוולט עם איבן-סאוד מערב הסעודית, דיווח רוזוולט לקונגרס על ההבנה הגדולה שהוא גילה כלפי העמדה של מדינות ערב בשאלת ארץ-ישראל. המשמעות המעשית הייתה התנגדותו של רוזוולט להקמת מדינה יהודית משום שמדינות ערב שללו את הרעיון הזה מכל וכל, ורוזוולט היה סבור כי אין להתעמת בנושא זה עם מדינות ערב בכלל, ובוודאי שלא בתקופת המלחמה הקרה שכבר התחילה במהלך המלחמה. על רקע זה יש לראות את העובדה כי זכותם של היהודים למדינה משלהם, לא הוזכרה במגילת היסוד של האו"ם שהלכה והתגבשה בשנים 1944-1945. כאשר סגן הנשיא הרי טרומן התמנה לנשיא, עם מותו של רוזוולט (מרס 1945) הוא לא גילה עניין מיוחד כלפי הנושא הציוני. אולם, תוך פרק זמן קצר השתנה המצב הזה, ובין השנים 1945-1948 הלכה וגברה מעורבותו של הנשיא האמריקני בתהליכים שהביאו להקמתה של מדינת ישראל.

5. שליחותו של הפרופ' ארל האריסון

בהקשר להתייחסות ההולכת וגוברת של ארה"ב בסוגיית ארץ-ישראל יש לציין את מעורבותם של יהודי ארצות הברית שגייסו ביעילות רבה את השפעתם הן לטובת פליטי השואה והן לטובת העניין הציוני. באופן מיוחד יש לציין את הידיעות והדיווחים בתקשורת אודות מצוקתם הקשה של הפליטים-העקורים. הפליטים היו מרוכזים בעיקר במחנות שהוקמו באזורי הכיבוש האמריקני בגרמניה. על רקע זה יש לראות את החלטתו של הנשיא טרומן לשגר בשנת 1945, את הפרופסור ארל האריסון לאירופה במטרה לבחון את מצבם של הפליטים היהודיים.

לאחר שפרופ' האריסון ביקר במחנות בגרמניה וראה את המצב מקרוב הוא העביר דו"ח לנשיא טרומן ובו המלצות לפיהן יש לאפשר עלייה מיידית לארץ-ישראל של 100.000 יהודים עקורים. טרומן החליט לאמץ את ההמלצה והעביר אותה לראש הממשלה הבריטית, אטלי. בשלב זה התייחס הנשיא האמריקני להיבט ההומניטארי בלבד, והוא לא התחייב מפורשות לתמוך ברעיון של הקמת מדינה יהודית. זאת ועוד, כפי שיובהר להלן, התנגדה הפקידות הבכירה בסטייט דפרטמנט, להקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל. הממשלה

הבריטית הסתייגת מההמלצה לקלוט את 100.000 היהודים העקורים בארץ-ישראל. יש לציין כי למעשה לא דובר בהמלצה אלא בתביעה של הנשיא האמריקני כלפי ממשלת אטלי. שר החוץ בוויין האשים את התעמולה הציונית בארה"ב כגורם שעמד מאחורי הדרישה האמריקנית, והוא אף טען כי תעמולה זו הביאה ל"הרעלת היחסים בין שתי בעלות-הברית". ואולם, ככל שהזמן חלף מצא הנשיא טרומן את עצמו יותר מעורב בחיפוש אחר פתרון ליהודים העקורים. בחודש אוגוסט 1945, טרומן אף נזף במפקד האמריקני המהולל, הגנרל דיוויי אייזנהאואר (D.D. Eisenhower), בשל יחסו של הצבא האמריקני לתושבי מחנות העקורים.

6. תוכנית החבלים (קנטונים) של ממשלת בריטניה - ספטמבר 1945

בעקבות דיונים בממשלה הבריטית בעתידה של ארץ-ישראל, גובשה בחודש ספטמבר 1945 תוכנית חדשה, והיא חלוקת ארץ ישראל לחבלים (קנטונים). על-פי תוכנית זו תחולק הארץ לכמה חבלים כאשר רק חבל אחד, שהיה מרוכז בעיקר במישור החוף המרכזי, יימסר לצד היהודי. בהתאם לתוכנית תמשיך לכהן בארץ-ישראל ממשלה בריטית מרכזית, דבר אשר היה מבטיח את המשך המנדט הבריטי לטווח ארוך. התנועה הציונית לא ראתה בתוכנית זו אפילו בסיס לדין. מנגד יש לציין כי ממשלת הלייבור המשיכה לדבוק בתוכנית זאת (בכמה גרסאות) עד לסיום המנדט בחודש מאי 1948.

7. ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית נובמבר 1945 - אפריל 1946

אטלי ובווין הבינו, כי לאור מצבה הכלכלי והמדיני של בריטניה, הם לא יכלו לשלול לחלוטין את ההצעה האמריקנית. אשר על כן הם הציעו לארה"ב להגביר את מעורבותה בנושא ארץ-ישראל - כדי שתיווכח לדעת כמה שהנושא מורכב ומסובך, וכדי שארה"ב לא תשמש רק כ"יועצים מן הצד". בעקבות זאת הוחלט, בחודש נובמבר 1945, על דעת שתי המדינות, להקים ועדת חקירה אנגלית-אמריקנית במתכונת פריטטית (ועדה ובה מספר שווה של נציגים). בוועדה היו חברים 6 נציגים אמריקנים ו-6 חברים בריטיים. משימתה המוצהרת של הוועדה הייתה למצוא פתרון לשאלת הפליטים היהודיים תוך עיון בהקשר הרחב יותר של סוגיית ארץ-ישראל.

ב-13 בנובמבר 1945 מסר שר החוץ הבריטי ארנסט בווין הודעה בעניין הפליטים-העקורים היהודיים באירופה, ובדבר מדיניותה של ממשלת בריטניה בארץ-ישראל, ועל הסכמתה להקמת ועדת חקירה אנגלו-אמריקנית. בהודעה נאמר בין השאר:

א. הבעיה היהודית היא בעיה אנושית גדולה. אין אנו יכולים להשלים עם ההשקפה, שיש לגרש את היהודים מאירופה לבלי להניח להם לשוב ולחיות במדינות אלה ללא הפליה ולתרום מכוח יכולתם ומכישורונם לקיום אירופה ולשגשוגה.

ב. זה מקרוב נתבענו לאפשר עליה בקנה מידה נרחב לפלשתינה (א"י). בעוד אשר פלשתינה (א"י) עשויה לתרום את תרומתה לעניין, אין בה כשהיא לעצמה להקיף את כל הבעיה כולה.

ג. בעיית פלשתינה (א"י) היא בעיה קשה מאוד מבחינה בין-לאומית. על ממשלת הוד רוממותו הוטל חיוב כפול, כלפי היהודים - מזה, וכלפי הערבים - מזה.

ד. כלל תולדותיה של פלשתינה (א"י) למן מתן המנדט היו תולדות חיכוך ממושך בין שני הגזעים, שנשתלה לפרקים, למהומות רציניות.

ה. מאז ניתן המנדט אי אפשר היה למצוא מצע משותף לערבים וליהודים.

ו. ממשלת הוד רוממותו החליטה להזמין את ממשלת ארצות הברית לשתף פעולה עתה ולהושיב ועדת חקירה אנגלו-אמריקנית.

בחודש אפריל 1946 הגישה הוועדה את המלצותיה לראשי הממשל האמריקני ולראש הממשלה הבריטית. המלצתה העיקרית של הוועדה היו:

א. לאפשר את עלייתם המיידית של 100,000 פליטים יהודיים לארץ ישראל.

ב. לבטל את חוק הקרקעות משנת 1940 (תקנות שהתבססו על המדיניות שנקבעו בספר הלבן ואשר מנעו כמעט לחלוטין רכישת קרקעות בידי יהודים).

ג. באשר לעתידה של ארץ-ישראל הוועדה המליצה לא להפוך אותה למדינה יהודית או למדינה ערבית וגם לא לחלקה. תחת זאת היא הייתה בדעה שיש לשמור עליה כשלמות מדינית אחת שתימסר לנאמנות בריטית מטעם האומות המאוחדות.

כפי שניתן היה לצפות מדינות ערב דחו את המלצות הוועדה. לעומת זאת ראתה הסוכנות היהודית בהמלצות הישג על אף שלא דובר בהן על הקמת מדינה יהודית. חשוב לציין כי הנשיא טרומן הכריז על תמיכתו בהמלצות הוועדה.

תגובתה של בריטניה להצעות הוועדה הייתה שלילית ביותר, וזאת למרות התחייבותה המוקדמת לקבל המלצות שתתקבלנה פה אחד. בווין אף סירב להיפגש לשיחת נימוסים עם חברי הוועדה. הוא טען שבמצב הקיים לא ניתן להסכים לעלייתם של 100,000 יהודים - משום שהיהודים לא יסתפקו ב-100,000 עולים וידרשו עוד. מה עוד שהדבר יחייב הצבת דיביזיה בריטית נוספת (כי העלייה תחזק את המחתרות). כמו-כן הוא התנגד לביטול חוק הקרקעות - משום שהדבר היה גורם לנישולם של פלחים ערביים מאדמתם והיה מביא להתקוממות אנטי-בריטית. הוא התנה את עליית היהודים בהתפרקות הישוב היהודי מנשקו ולפירוקם וחיסולם של ההגנה,

האצ"ל והלח"י !!! אין ספק כי שר החוץ הבריטי ידע היטב, כי זאת הייתה דרישה שלא יכלה בשום מקרה לזכות להסכמה של הצד היהודי.

תגובת ארה"ב לעמדה השלילית של ממשלת בריטניה הייתה נזעמת, ונטען כי "ממשלת בריטניה הולכה אותנו שולל".

תגובת בוויין: בארה"ב ובמיוחד בניו-יורק, מתנהלת תעמולה להכנסת 100.000 יהודים לארץ- ישראל... הם אינם רוצים יהודים רבים מדי בניו-יורק".

דבריו של בוויין גרמו לכעס רב, והוא הוצג בארה"ב כאנטישמי מובהק שלעומתו הקו-קלוקס-קלן הם חובבנים.

תגובת בוויין: "התעמולה היהודית מתחילה להרגיז אותי. הבהרנו את עמדתנו".

כעבור מספר חודשים, כאשר בוויין הגיע לניו יורק כדי להשתתף בעצרת האו"ם סרבו הסבלים לפרוק את מטענו, ובמקומם נאלצו אנשי השגרירות הבריטית לעשות כן. זאת ועוד, כאשר בא לצפות במשחק "בייס-בול" (כדור-בסיס) התחוללה ביציעים מהומה עקב נוכחותו של שר החוץ הבריטי. לא הייתה ברירה אלא להוציאו באופן מיידי מהאצטדיון.

8. "תנועת המרי" – הגברת הפעילות המזוינת נגד השלטונות הבריטיים נובמבר 1945 יולי 1946

במקביל לפעילותה של הועדה האנגלו-אמריקנית, וכן בחודשים שלאחר מכן, התגבר המאבק המזוין נגד השלטונות הבריטיים. הרקע לפעילות הייתה האכזבה מממשלת הלייבור החדשה, דבקותה במדיניות הספר הלבן ועצירת אוניות מפעילים וגירוש הנוסעים-העולים-הפליטים. החידוש במאבק היה הצטרפותה של ה"הגנה" ומה שכונה "הישוב המאורגן" שעד כה גילו הבלגה ביחסם אל השלטונות הבריטיים. בשעה זו הצטרפה ה"הגנה" לאצ"ל וללח"י, ושלושת הארגונים הקימו את "תנועת המרי" גוף אשר תיאם את הפעולות המזוינות נגד הבריטים. גם אם ה"הגנה" לא הייתה מוכנה להודות בכך, דובר למעשה באימוץ המדיניות התקיפה של האצ"ל והלח"י. הצטרפותה של ה"הגנה", הארגון הגדול והחזק בין הארגונים המזוינים (ה"הגנה למעשה הייתה מיליציה), הכניסה תנופה ועוצמה למאבק. בתקופה של כשמונה חודשים בוצעו שורה ארוכה של פעולות אשר פגוע קשה מאוד במתקנים, במוסדות, במחנות צבא ובתחנות משטרה.

בין הפעולות שבוצעו במסגרת "תנועת המרי" ואשר תחילתן בחודש נובמבר 1945, יש לציין באופן מיוחד את:

א. ליל הרכבות ב-1 בנובמבר 1945 בו חוליות של הפלמ"ח תקפו 50 ופוצצו מסילות ברזל ביותר מ-200 מקומות.

ב. פיצוץ תחנת הרכבת בלוד על-ידי האצ"ל והלח"י.

ג. פיצוץ מיתקן הרדאר על הר הכרמל בחודש ינואר 1946 בידי מחלקה מהפלמ"ח.

ד. התקפות על תחנות משטרה בחודש פברואר 1946.

ה. פשיטה של הלח"י על חניון של "הכלניות" בתל-אביב והריגת שבעה חיילים בריטיים.

ו. ליל הגשרים בחודש יוני 1946, בו חבל הפלמ"ח ב-11 גשרים המחברים את ארץ-ישראל עם הארצות השכנות.

ז. פיצוץ מלון המלך דוד בחודש יולי 1946 בידי כוחות האצ"ל. פעולה זו שפגעה קשה מאוד במרכז השלטון הבריטיים הייתה ללא ספק הפעולה הכואבת ביותר מבחינתם של השלטונות הבריטים. בפעולה נהרגו 82 איש, ביניהם גם יהודים. הפעולה זכתה לתהודה עצומה בבריטניה ובעולם כולו. ברם, בעקבות הפעולה החליטה ה"הגנה" לפרוש מהמאבק המשותף עם האצ"ל והלח"י במסגרת "תנועת המרי".

9. התגובה הבריטית להסלמת המאבק נגד שלטונות המנדט

פעולות אלו הסבו לבריטים אבידות כבידות בנפש וברכוש. בעקבות זאת נאלצו השלטונות ואנשי הביטחון להתכנס לתוך מתחמים מבוצרים שהיו מוקפים בגדרות טיל ואשר הציבור היהודי כינו בלעג ה"בווינגראדים". במקביל נקטו השלטונות הבריטיים במדיניות של "היד הקשה" על מנת לדכא ולפגוע בציבור היהודי, ולשים קץ לפעולות ההתנגדות. בין הצעדים שנקטו אפשר לציין בין השאר:

א. פרסום תקנות לשעת חירום, ובהן תקנה לפיה אדם שייתפס עם נשק יידון למוות.

ב. הטלת עוצר בלילות.

ג. חיפושי נשק, החרמת מסמכים ועצירת אנשים ובהם חלק ממנהיגי הישוב. באופן מיוחד יש לציין את השבת השחורה בחודש יוני 1946 (29 ביוני 1946). בשבת זו נעצרו רבים מבין מנהיגי הישוב יחד עם חברי "הגנה" והם נכלאו במחנה מעצר בלטרון. כמו כן נתגלו מחסני נשק שהוחרם (בעיקר בקיבוץ יגור). בהתכתשויות עם הצבא והמשטרה הבריטיים נהרגו שלושה יהודים ועשרות נפצעו.

ד. "הרוגי המלכות" - הוצאתם להורג של לוחמי מחתרת שנתפסו. במטרה לשבור את רוח הלחימה של אנשי האצ"ל והלח"י שנעצרו, הוציאו הבריטים בשנים 1946-1947 שבעה לוחמי מחתרת להורג. בנוסף לכך התאבדו ביחד בכלא הירושלמי, מאיר פיינשטיין לוחם האצ"ל ומאיר בראזני איש לח"י. זאת כדי למנוע מהתליינים הבריטים לבצע את פסק הדין המוות שהוצא נגדם. בין אנשי המחתרת שהוצאו להורג מן הראוי להזכיר את המקרה המיוחד של דב גרונר היו"ד אשר זכה להדים ולפרסום רב גם מחוץ לגבולות ארץ-ישראל. דב גרונר היה פעיל בבית"ר וחבר באצ"ל. במהלך מלחמת העולם השנייה, התגייס גרונר לצבא הבריטי ולחם בקרבות באיטליה. הוא שוחרר מהצבא בשנת 1946, לאחר חמש שנים של שירות. עם שחרורו בשנת 1946 חזר לשורות האצ"ל. ב-23 באפריל 1946 נפצע ונעצר במהלך התקפה על המשטרה הבריטית ברמת גן. ב-1 בינואר 1947 נפתח משפטו בבית הדין הצבאי בירושלים. גרונר סירב להכיר בחוקיות בית הדין ששפט אותו וסירב לייצג משפטי כלשהו. עם קריאת גזר דין המוות קם על רגליו והכריז בעברית: "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום!"

ב-26 בינואר, יומיים לפני ההוצאה להורג המתוכננת של גרונר, חטפו אנשי האצ"ל קצין מודיעין בריטי בירושלים. למחרת, ב-27 בינואר, חטפו אנשי האצ"ל גם את נשיא בית המשפט המחוזי הבריטי בתל-אביב. 16 שעות לפני המועד המתוכנן של ביצוע גזר הדין הודיע מפקד הכוחות הבריטיים בארץ על דחייתו ל"זמן בלתי מוגבל", והאצ"ל שיחרר את בני הערובה. בבריטניה סערו הרוחות. ראש האופוזיציה בהווה וראש הממשלה לשעבר, וינסטון צ'רצ'יל, דרש לקיים דיון מיוחד בפרשה, ואכן ב-31 בינואר התנהל דיון במשך ארבע שעות בפרלמנט הבריטי, בו דרש צ'רצ'יל לדכא ביד ברזל את הטרוריסטים בפלשתינה. ב-16 באפריל 1947 הוצא דב גרונר היו"ד להורג בתלייה בכלא עכו ביחד עם שלושה פעילי אצ"ל נוספים - מרדכי אלקחי, אליעזר קשאני ויחיאל דרזנר היו"ד. הם עלו לגרדום תוך כדי שירת "התקוה". מאמצים רבים ושתדלנות הופעלו הן על ידי הנהגת הישוב, למרות העימות החריף בין המחתרות, והן מצד גורמים בינלאומיים שונים, על מנת להקל את העונש, אך אלו לא נשאו פרי. סגן נשיא ארה"ב לשעבר פנה במברק לנציב העליון להמתקת גזר הדין, אך ללא הועיל.

המושב משגב דב ליד גדרה נקרא על שמו של דב גרונר.

התגובות הקשות, התנהגות הברוטאלית של שלטונות המנדט, הוצאתם להורג של לוחמי המחתרות, התגובה הנזעמת בציבור היהודי בארץ-ישראל והביקורת ההולכת וגוברת בעולם נגד מדיניותה ופועלה של שלטונות המנדט, מלמדים על הקשיים שהיו לבריטניה בהמשך קיום את שלטונה בארץ. בנוסף למרי המזוין נגד שלטונות המנדט יש לציין כי במקביל המשיכו לפעול ולחזק את "המדינה שדברך" בשני מישורים חשובים אחרים:

א. המישור ההתיישבותי: המשיך הקמת ישובים חדשים. ניתן לדוגמא להצביע על הקמת 11 ישובים בצפון הנגב במוצאי יום כיפור תש"ו (1947).

ב. ההפעלה -נמשיכה העלייה הבלתי לגלית לישראל. ההפעלה רוכזה בידי "המוסד לעליה ב' ששיגרה אוניות מנמלים ביון, יוגוסלביה, איטליה וצרפת לעבר חופי ארץ-ישראל.

10. תוכנית מוריסון-גרידי אוגוסט 1946

ארנסט בוויין וממשלת הלייבור הבינו כי במקביל לניסיונות לדכא את הישוב היהודי התקומם, הם היו חייבים להציע גם פתרון מדיני, בין השאר בשל הביקורת והמעורבות האמריקנית ההולכת ומחריפה. במהלך החודשים שלאחר פרסום המלצות הועדה האנגלו-אמריקנית התחמקה בריטניה מחד גיסא מביצוען, אך מאידך גיסא היא הצליחה לשכנע את ארה"ב להמשיך במשא ומתן לגבי יישומן של ההמלצות. על רקע זה יש לראות תוכנית חדשה שהועלתה לפתרון בעיית ארץ-ישראל בדרך של הקמת פדרציה או מדינת קנטונים. את התוכנית הציעו באוגוסט 1946, סגן ראש ממשלת בריטניה הרברט מוריסון ושגריר ארצות הברית בלונדון, הנרי גריידי. התוכנית אומנם הזכירה מונח חדש: פתרון פדראלי, וזאת במטרה לפייס את דעתה של ארה"ב, אך למעשה דובר במהדורה חדשה של תוכנית החבלים של בוויין. על-פי התוכנית היו צריכים לחלק את ארץ ישראל לשלושה חבלים:

א. חבל ערבי שיקיף כ-40% משטח ארץ-ישראל

ב. חבל יהודי שיקיף כ-17% משטח ארץ-ישראל

ג. יתר 43% מהשטח יישארו בשליטה בריטית

הנשיא טרומן נטה תחילה לתמוך בתוכנית מוריסון-גרידי, בתנאי שבבריטניה תסכים לעלייתם של 100.000 הפליטים היהודים לארץ-ישראל. הסכמתו של טרומן לתוכנית מוריסון-גרידי קשורה לעובדה כי היה זקוק לשיתוף הפעולה עם בריטניה במלחמה הקרה נגד בריה"מ, וכן קשורה לתגובה השלילית של מנהיגי ערב להמלצות הועדה האנגלו-אמריקנית. אולם כעבור זמן קצר הוא שינה את דעתו והודיע לממשלת בריטניה כי הוא דוחה את התכנית משום שהיא מנוגדת למסקנות הועדה הקודמת (וכן משום שדעת הקהל בארה"ב לא תוכל לקבל אותה). הרקע לשינוי בעמדתו של טרומן היה:

- א. התעמולה התקיפה שניהלו ציוני ארה"ב בראשותו של הרב הלל סילבר
- ב. הדרישה של ראשי הסוכנות היהודית להקים מדינה יהודית בר-קיימא (Viable State)
- ג. הבחירות לקונגרס שעמדו להיערך בסתיו 1946

הפעם הלך הנשיא טרומן צעד אחד הלאה. בתאריך 4 באוקטובר 1946, ערב יום הכיפורים תש"ח, הכריז הנשיא האמריקני, כי הוא מקבל את הצעת הסוכנות היהודית בדבר הקמת מדינה יהודית בר-קיימא כפתרון הולם לשאלת ארץ-ישראל. חשוב להדגיש את חשיבותה של הצהרה נשיאותית זו, וזאת מהסיבות המפורטות מטה:

- א. ראשית כל מדובר על תקדים ראשון של תמיכה אמריקנית בדרישה של ראשי התנועה הציונית להקים מדינה יהודית בארץ-ישראל.
- ב. שנית, העמדה שטרומן ביטא הייתה מנוגדת לעמדתו של הסטייט-דפרטמנט.
- ג. שלישית, מכאן ואילך הלכה וגברה מעורבותו האישית של טרומן בסוגיית ארץ-ישראל וגברה, ובדרך כלל לטובת הקמת מדינה יהודית.
- ד. שר החוץ בוויין, ועמו רוב הקבינט הבריטי, נדהמו מהכרזת טרומן. עד כה הם קיוו לרתום את ארה"ב למדיניותם, אך כעת התברר כי בין שתי המעצמות (הידידותיות) קיימים חילוקי דעות גדולים באשר לפתרון הרצוי לשאלת ארץ-ישראל.

11. ועידת לונדון שלב א' - ספטמבר 1946

בתקופה שבין חודש ספטמבר 1946 לחודש פברואר 1947 נעשה ניסיון נוסף בריטי להציג תוכנית מדינית שתקבל את הסכמת הצד הערבי וגם את הסכמת ההנהגה הציונית. שר החוץ בוויין הזמין את נציגי ערבי ארץ-ישראל והליגה הערבית ואת נציגי הסוכנות היהודית והועד הלאומי להשתתף בוועידה מדינית בלונדון. אולם הצד היהודי החרימם בפועל את הוועידה, ודרשה שקודם כל ישוחררו המנהיגים הציונים שהוחזקו במעצר בלטרון וכן כי מפקד כוחות הצבא הבריטיים בארץ ישראל, הגנרל בארקר השנוא, שהיה ידוע בנטייתו האנטישמיות, יסולק מתפקידו. גם לצד הערבי היו דרישות מוקדמות ובהן השתתפותו בוועידה של המופתי הירושלמי חאג' אמין אל-חסיני. בהיעדרם של הנציגים הציוניים והערביים לא היה טעם לכינוס המדיני בלונדון. אי-לכך קטע בוויין את הוועידה באמתלה שהוא חייב לצאת לארה"ב כדי להשתתף בדיוני האו"ם, וכי הוועידה תחודש בתחילת שנת 1947. בוויין ידע כי עד אז ישוחררו המנהיגים היהודים שהיו במעצר וכן קיווה כי בקונגרס הציוני שעמד להתכנס בבאזל, בחודש דצמבר 1946, תיבחר מנהיגות חדשה ומתונה יותר, שתהיה מוכנה לשתף פעולה עם הממשלה הבריטית.

12. הקונגרס הציוני הכ"ב - באזל - דצמבר 1946

הקונגרס הציוני ה-22, שהתכנס בבאזל בחודש דצמבר 1946, הוא הקונגרס הציוני הראשון שהתקיים לאחר השואה. החלטות הקונגרס נדונו כבר בסוגיה מס' 3 במסגרת הדיון על משבר האלופים. במישור הפוליטי וכן במישור הפרסונאלי היו השלכות מרחיקות לכת לדיונים ולהחלטות שנתקבלו בקונגרס. חיים וייצמן למעשה הודח מתפקידו כנשיא ההסתדרות הציונית ולא נבחר מנהיג אחר שימלא משרה רמה זו. התוצאה המעשית הייתה שבעקבות הקונגרס הציוני כ-כ"ב הפך בן-גוריון למנהיג הכל יכול של ההסתדרות הציונית (והנהלת הסוכנות היהודית). בן-גוריון אף נשא בשני תפקידים מרכזיים והם: א) ראש הנהלת הסוכנות היהודית וראש הנהלת ההסתדרות הציונית, כלומר "ראש הממשלה וכן ב) שר הביטחון של המדינה בדרך". במישור המדיני התקבל מדיניותו התקיפה של בן-גוריון וכן גישתו לפיה, על התנועה הציונית והמדינה שבדרך לאמץ את האוריינטציה האמריקנית, ולא לשים את יתרה על בריטניה כפי שוייצמן רצה. זאת לאור האכזבה הכללית מבריטניה וממשלת הלייבור שלא היו מוכנות לקדם את הרעיון של הקמת המדינה היהודית. מניע שני היה המצב הגלובלי החדש שנוצר בעקבות מלחמת העולם השנייה, כאשר ארה"ב היא מעצמת העל הדומיננטית.

ההשלכות של הקונגרס הציוני מבחינתה של בריטניה ושר החוץ בוויין שריכז את מדיניותה במזרח התיכון בכלל ובאזור ארץ-ישראל בפרט היו קשות. בניגוד לתקוותם לא נבחרה הנהגה ציונית מתונה, והם לא יכלו לצפות לשינוי ולגמישות מההנהגה הציונית בראשותו של בן-גוריון.

13. ועידת לונדון שלב ב' -ינואר 1947

ב- 27 בינואר 1947 התחיל השלב השני של ועידת לונדון בהשתתפותם של נציגי בריטניה, שבע מדינות ערב ומשלחת של הוועד הלאומי. הסוכנות היהודית לא השתתפה (אך נציגיה נטלו חלק בשיחות לא רשמיות). זאת על פי ההחלטות של הקונגרס הציוני ה-כ"ב. לקראת הוועידה נקטה בריטניה במספר צעדים שמטרתם הייתה לפיס את נציגי הסוכנות היהודית ולשפר את היחסים המתוחים שהיו קיימים בין שלטונות המנדט ולבין הישוב היהודי בארץ-ישראל. במסגרת זו אפשר לציין את שחרורם של המנהיגים שהיו עצורים בלטרון, העברתו של הגנרל בארקר אל מחוץ לגבולות ארץ-ישראל והקצאה מיוחדת של רישיונות עלייה לגולי קפריסין. אולם כפי שניתן היה להניח מראש, הוועידה בכל זאת נכשלה. הנציגים הערבים סרבו להיפגש עם חברי המשלחת הציונית. הבריטים נאלצו איפא להתדיין עם כל משלחת בנפרד וגם זאת לא כל תוצאה מעשית. בינתיים נמשך המאבק המזוין של האצ"ל והלח"י נגד השלטונות הבריטיים. בעקבות זאת הוחלט ב-31 בינואר 1947 להוציא מן הארץ את בני משפחותיהם של פקידי השלטון הבריטי. הממשלה הבריטית ביקשה מהמוסדות הישוב לשתף עמה פעולה במאבק נגד האצ"ל והלח"י כפי שנעה בתקופת הסזון בשנים 1944-1945. ברם הפעם לא הייתה נכונות כזאת לשיתוף פעולה עם בריטניה, וב-5 בפברואר 1947 הודיעו המוסדות היהודיים שהם דוחים את הפנייה.

14. תוכנית בוויין - פברואר 1947

הניסיון האחרון של שר החוץ למציאת פתרון מוסכם למצב הסבוך שנוצר יצא לדרך ב- 7 בפברואר 1947. לפי "תוכנית בוויין" תמשיך בריטניה לשלוט בארץ-ישראל במשך תקופה מוגדרת מראש של חמש שנים. במהלך השנתיים הראשונות יונפקו 4000 רישיונות עלייה בחודש - כלומר מתן אפשרות לעלייתם של כ- 96.000 יהודים. במשך שלוש שנים שלאחר מכן, הענקת רישיונות עלייה לפי החלטת הנציב העליון הבריטי. בתום תקופת חמשת השנים תוקם מדינה מאוחדת יהודית-ערבית. התוכנית נדחתה על-ידי הד הערבי, למרות שהיא הייתה יכולה להבטיח את מניעת כל "תוכנית חלוקה", ולמרות שהיא הייתה מבטיחה רוב ערבי בארץ-ישראל. גם הצד היהודי דחה את "תוכנית בוויין", בטענה שהיא אפילו יותר גרועה מ"תוכנית מוריסון-גרידי".

15. המלכוד של בוויין וממשלת הלייבור וההחלטה להעביר את סוגיית ארץ-ישראל לאו"ם

ממשלת בריטניה עמדה בשעה זו בפני שוקת שבורה. תוכנית בוויין בדומה ל"תוכנית החבלים" נדחתה על-ידי הצד היהודי שהבהיר כי לא יסתפק בפחות מהקמת מדינה יהודית. עובדה זו הייתה חייבה את בריטניה לתמוך בתוכנית של חלוקת (ארץ-ישראל המערבית) לשתי מדינות: יהודית וערבית. אך תוכנית חלוקה, והקמת מדינה יהודית הייתה טאבו לגבי המנהיגות הערבית. המנהיגים הערביים הזהירו את ממשלת בריטניה, כי הקמת מדינה יהודית תביא למרד ערבי כולל נגד השלטונות הבריטיים. בוויין וממשלת לייבור מצאו את עצמם אפוא ב"כביש ללא מוצא". במקביל הלכה וגברה הביקורת, מהבית ומן החוץ, כלפי מדיניותה בארץ-ישראל. העיתונות הבין-לאומית, ובמיוחד העיתונות האמריקנית, יצאה נגד מדיניותה ומעשיה הקשים של בריטניה כלפי האוכלוסייה היהודית בכלל, ובשאלת העלאת 100.000 העקורים בפרט. גם האופוזיציה בפרלמנט העבירה ביקורת קטלנית נגד פעילותה של בריטניה בארץ-ישראל וכן נגד הפגיעות החוזרות והנשנות של המחחרות היהודיות באנשי צבא ומשטרה ונגד מטרות ומתקנים בריטיים. כאמור לעיל, התנהל דיון בפרלמנט הבריטי ב-31 בינואר 1947, בו דרש צירצ'ל לדכא ביד ברזל את הטרוריסטים בפלשתינה.

נוכח המבוי המדיני שנוצר החליטה ממשלת בריטניה להעביר את סוגיית ארץ-ישראל לאו"ם. בוויין לא עשה זאת ברצון, ובנאום בפרלמנט הוא האשים לא רק את המנהיגות הציונית ואת הדרישה לאפשר את העלייה של 100.000 היהודים, אלא טען גם נגד מעורבותה של ארה"ב אשר לטענתו במקום לתרום להשגת פתרון, היא האיצה והעצימה את התסבוכת. בוויין שלל לחלוטין את הדרישה להקמת מדינה יהודית וטען, כי הקמת מדינה כזאת תהווה פגיעה קשה ובלתי מוסרית בערבים. ב- 15 בפברואר הפתיע בוויין את הצדדים כאשר הכריז כי ממשלתו החליטה להעביר סוגיית ארץ-ישראל לאו"ם:

ממשלת הוד מלכותו אינה מוסמכת על-פי תנאי המנדט להעניק את הארץ לערבים או ליהודים וגם לא לחלק אותה בניהם. לכן הגענו למסקנה שהדרך היחידה הפתורה לפנינו היא למסור את הבעיה לשפיטנו של האו"ם. הודעות בנוסח דומה נמסרו למשלחות שהגיעו ל"ועידת לונדון" (שלב ב'). ואכן, בחודש אפריל 1947 -זימה בריטניה כינוס מיוחד של עצרת האו"ם לשם דיון בסוגיית ארץ ישראל ובלי לתת המלצות מטעם ממשלת בריטניה בדבר הפתרון המדיני הרצוי.

16. מה היו מניעיה של בריטניה כאשר החליטה להעביר את סוגיית ארץ-ישראל להכרעה של האו"ם?

בסעיף 2 בפרק זה (מדיניותה של בריטניה בשאלת ארץ-ישראל לאחר סיום מלחמת העולם השנייה) נדונה בקצרה השאלה החשובה של מניעי בריטניה להעביר את שאלת ארץ-ישראל לאו"ם. להלן שתי הגישו העיקריות שקיימות בעניין זה:

1. בריטניה לא התכוונה באמת לסיים את שליטתה על ארץ-ישראל, אלא העבירה את עניין ארץ-ישראל לאו"ם תוך ידיעה וציפייה שהארגון הבין-לאומי הצעיר לא יוכל להתמודד עם המצב הסבוך. אשר על-כן יצטרכו הגורים הבין-לאומיים להסכים להמשך שלטונה של בריטניה בארץ-ישראל, אך בשינוי גדול: הדבר יעשה בדרכה ובתנאים שבריטניה תקבע ללא התערבות וביקורת מגורמים שונים, ובראשם ארה"ב.
2. הגישה השנייה טוענת בדיוק ההפך, כלומר שלבריטניה הגדולה נמאס מהמשאבים הגדולים שהיא נאלצה להשקיע בארץ-ישראל מחד גיסא ומהקורבנות והנפגעים הבריטים הרבים מפעילותם של ארגוני המחותרת היהודים. זאת בנוסף לעובדה,

שעם סיום מלחמת העולם השנייה, הייתה האימפריה הבריטית נתונה בתהליך של שקיעה והיחלשות. כלכלתה של בריטניה הייתה במצב קטסטרופאלי ובמקביל הלכה וגברה תלותה בארה"ב. אמריקה שיצאה ממלחמת העולם כמעצמה החזקה בעולם, והיחידה שהייתה בעלת נשק גרעיני (עד שנת 1949) החליטה בכוח הנסיבות לגלות עניין גובר בנעשה במזרח התיכון בכלל ובארץ-ישראל בפרט.

להלן הנימוקים שעומדים מאחורי כל אחת משתי התזות שהועלו לגבי המניעים והכוונות של ממשלת בריטניה:

1. נימוקים שתומכים בגישה "החשדנית" לפיה בריטניה לא התכוונה באמת לסגת מארץ-ישראל:
 - א. אמירתו של שר המושבות קריץ-ג'ונס שהבהיר בדיון בפרלמנט, כי העברת הסוגיה לאו"ם הייתה צעד טקטי בלבד: "אין אנו הולכים לאו"ם כדי לוותר על המנדט, כי אם למעשה לשמוע עצתו על הדרך הרצויה להמשיך ולנהל את המנדט."
 - ב. ממשלת בריטניה הייתה בטוחה שהאו"ם לא יהיה מסוגל למצוא פתרון לשאלת ארץ-ישראל. אז תחזור סוגיית ארץ-ישראל לפתחה של בריטניה שתוכל כעת ליישם מדיניות בלתי מתפשרת, במיוחד כלפי הצד היהודי, ללא הביקורת מחוץ ומבית וללא הלחצים ומעורבות מצידה של ארה"ב.
 - ג. הדעה שהאו"ם לא יצליח למצוא פתרון לשאלת ארץ-ישראל הייתה מבוססת על ההנחה, כי הצד היהודי לא יסתפק בפחות מהקמת מדינה יהודית על חלק משטחה של ארץ-ישראל המערבית. ברם הצבעה במליאת עצרת האומות המאוחדות על הצעת החלטה כזאת לא יכלה - (שוב על-פי ההנחות הבריטיות) לזכות ברוב הדרוש של שני שלישי מקולותיהן של המדינות שחברות בארגון. זאת לאור העובדה כי מדינות שהיו משתייכות לאחת מארבעת הגושים הבאים לא יתמכו בהקמת מדינה יהודית:
 - ד. מדינות הגוש הערבי-מוסלמי ששללו מכל וכל את הקמת המדינה היהודית. גוש זה כלל חמש מדינות ערביות: מצרים, סעודיה, לבנון, סוריה ועיראק; וכן שתי מדינות מוסלמיות נוספות: תורכיה ואירן. זמן מה לפני ההצבעה הגורלית על תוכנית החלוקה, הצעת החלטה 181, ב- 29 בנובמבר 1947, התקבלו לאו"ם גם תימן הערבית ופקיסטן ואפגניסטן המוסלמיות.
 - ה. מדינות הגוש של מדינות אמריקה הלטינית שבתוך מדינות נוצריות-קתוליות יתנגדו במישור התיאולוגי-מדיני להקמת מדינה יהודית.
 - ו. מדינות הגוש הקומוניסטי אשר אימצו את גישתה השלילית של בריה"מ לרעיון הציוני.
 - ז. מדינות הגוש של חבר העמים הבריטי שידעו, כי בריטניה לא הייתה מעוניינת בהקמתה של מדינה יהודית, על כן יתנגדו לרעיון זה.
 - ח. לחילופין תזכה בריטניה לחידוש המנדט על ארץ-ישראל והפעם מטעם ארגון האומות המאוחדות.
 - ט. למרות הפיניו של הודו הרי שלארץ-ישראל הייתה עדיין חשיבות רבה לגבי בריטניה, וזאת לאור הנימוקים הבאים:

(1) קרבתה של ארץ-ישראל לתעלת סואץ. קרבתה של ארץ-ישראל לשדות הנפט במזרח התיכון.
(2) ארץ-ישראל מהווה קשר יבשתי בין מצריים וירדן, שתי מדינות שבהן היו לבריטניה אינטרסים מדיניים ואסטרטגיים מובהקים.
(3) האפשרות להחזיק בארץ-ישראל כוחות צבא, כולל שדות תעופה, בתקופה המתוחה של ה"מלחמה הקרה".

2. נימוקים שתומכים בגישה לפיה בריטניה אכן התכוונה באמת ובתמים לצאת מארץ-ישראל:

א. לאור המצב הכלכלי הקשה שאליה נקלעה שבריטניה בעקבות מלחמת העולם השנייה, וכחלק משקיעתה כאימפריה, עזבה בריטניה בשנים 1945-1948 שטחים נרחבים באימפריה שלה, כולל הודו, שהייתה "היהלום שבכתר". אי-לכך פחתה גם חשיבותה האסטרטגית והצבאית של אזור ארץ-ישראל.
ב. העלות הכספית הגדולה שנדרשו להחזקת כוחות צבא - שעלו על 100.000 איש - וכן להחזקת כוח משטרה גדול.
ג. הפגיעות הרבות הכואבות באנשי צבא, באנשי משטרה ובפקידות הבריטית מצד המחותרות היהודיות. הדבר גרם לביקורת הולכת וגוברת של הציבור בבריטניה וברצון אזרחיה להיחלץ מן הסבך במזרח התיכון.
ד. המאבק בישוב היהודי פגע ביוקרה של בריטניה והביקורת בעיתונות הבין-לאומית נמאסה עליה. הלחצים של ארה"ב והתלות הכלית הגדולה של בריטניה בת-בריתה שמעבר לים האטלנטי.
ה. החשש שנקיטת שינוי במדיניות הספר הלבן לטובת הצד הציוני עלול להביא לקרע קשה בין בריטניה ולבין מדינות ערב.

הערה אישית: כותב שורות אלו דוגל בגישה לפיה כוונותיה של בריטניה לא היו כנות, כאשר היא החליטה להעביר את סוגיית ארץ-ישראל לידי האו"ם. יחד עם זה יש לציין כי גם לתזה השנייה, דהיינו שבריטניה אכן רצתה להיחלץ מהתסבוכת בארץ-ישראל יכולה "להחזיק מים". לפחות מספר שרים בממשלה הבריטית, גם אם היו במעוט, היו בדעה שיש לפנות את ארץ-ישראל. בין אם אנו תומכים בגישה הראשונה ובין אם אנו תומכים בגישה השנייה, חשוב להדגיש כי בן-גוריון וחבריו להנהגה היו חשדניים ביותר כלפי בריטניה. לדידם לא הייתה כל ספק כי כוונותיה לא היו כנות, וכי בריטניה רק חיפשה דרך כיצד להמשיך את שלטונה בארץ-ישראל ולמנוע את הקמת המדינה היהודית.

17. הדיונים באו"ם בסוגיית ארץ-ישראל - אפריל 1947.

בעקבות החלטתה של הממשלה הבריטית היה האו"ם אמור להפוך לבמה הבין-לומית החשובה לגבי עתידה לארץ-ישראל והאפשרות להקים בה מדינה יהודית. במישור העקרוני יש מקום להציג שתי שאלות מרכזיות:

1. האם מוסדות האו"ם, ובראשם העצרת הכללית, היו מוכנים כלל לעסוק בשאלת ארץ-ישראל?
2. במקרה והתשובה לשאלה הראשונה היא אכן חיובית, האם לארגון "האומות המאוחדות" הייתה את היכולת למצוא פתרון למצב הסבוך בארץ-ישראל?

באשר לשאלה הראשונה התשובה הייתה חיובית. ארגון האו"ם נענה לאתגר החדש שהוצב בפניו והחליט להיכנס לעובי הקורה. באשר לשאלה השנייה הרי שמדובר בנושא מורכב מאוד וכדי לעמוד על יכולתו של "האומות המאוחדות" יש להקדים מספר מילים לגבי הארגון החדש בכלל:

1. הרקע להקמת ארגון "האומות המאוחדות" ב-1 בינואר 1942 התקיימה פגישה בין צ'רצ'יל ובין רוזוולט בבית הלבן בווישינגטון. הפגישה התקיימה בצל ההתקפה היפנית על פרל הארבור שהתרחשה שלושה שבועות קודם לכן. במהלך השיחות נדון הרעיון של הקמת ברית מדינות שתלחם בגרמניה הנאצית ובנות בריתה איטליה ויפן. חשוב לציין זאת כדי להדגיש את העובדה, כי תחילתו של האו"ם הייתה כברית אנטי-נאצית. צ'רצ'יל הציע את השם "הברית הגדולה" אך רוזוולט חשש מתגובת הסנט למונח "ברית" ועל כן הציע את השם "האומות המאוחדות". כידוע התקבלה הצעתו של רוזוולט. בשנת 1943 הצהירו נציגי בריטניה, ארה"ב, סין וברה"מ שהתכנסו במוסקבה, שהן רואות הכרח להקים, בזמן הקרוב ככל האפשר, ארגון בין-לאומי כללי, שיהיה מבוסס על עקרונות הריבונות והשוויון של כל המדינות שוחרות-שלום ושיהיה פתוח לכל המדינות, גדולות קטנות, למען שמירה על השלום ועל הביטחון הבין-לאומי.

בסתיו 1944 נפגשו נציגי ארבע המעצמות בדמברטון-אוקס ליד וושינגטון במטרה לגבש את היסודות הארגוניים של האו"ם. בראשית חודש בפברואר 1945 התקיימה ועידת יאלטה בהשתתפותם של צ'רצ'יל, רוזוולט וסטאלין. בין הנושאים העיקריים שנדונו היה גם הקמתו וארגונו של ארגון "האומות המאוחדות".

בועידת יאלטה הוסכם כי לחמש החברות הקבועות במועצת הביטחון: ארה"ב, בריטניה, סין, ברית המועצות וצרפת תינתן זכות וטו. כמו כן הוחלט כי בעצרת הכללית יהיו לבריטניה שלוש חברות (ולא 15 חברות כמספר הרפובליקות של בריטניה): רוסיה, אוקראינה ורוסיה הלבנה.

הציפיות מן האו"ם היו גדולות והתייחסו קודם כל לתחומים הבאים:

- א. שמירה על שלום העולם.
- ב. החשת תהליך הדמוקרטיזציה במשפחת העמים. יש להדגיש כי הארגון שיקף במבנהו ובמהותו את דגם הפרלמנטארי האירופאי.
- ג. יכולת לדכא סכסוכים מקומיים, לפעמים סכסוכים עקובים מדם, כדי שלא יתפתחו למשברים אזוריים ואף מעבר לכך, כלומר, למנוע מסכסוך מקומי להתפתח לכלל משבר.

2. מגילת האו"ם מגילת האו"ם משקפת את עיקרי האמונות שעמדו מאחורי הקמת חבר הלאומים. יחד עם זה הוכנסו בו יותר "ריאל-פוליטיק" נוכח ההתפכחות מן האשליות ה"וילסוניות" (וילסון היה נשיא ארה"ב בתקופת מלחמת העולם הראשונה והוגה הרעיון של הקמת ארגון "חבר הלאומים" שהתנפץ במלחמת העולם השנייה). עקב כך נוספו למגילת האו"ם שני מרכיבים חשובים:

- א. הענקת זכות וטו לחמשת המעצמות הגדולות שהן גם החברות הקבועות במועצת הביטחון.
- ב. הטלת סנקציות ואמצעי אכיפה: על פי פרק ז' של מגילת האו"ם הוענקו למועצת הביטחון סמכויות לנקיטת אמצעים מרחיקי לכת כנגד מדינות תוקפניות. אף מדובר על אפשרות של הקצאת כוח צבאי קבוע (באוויר, ביבשה ובים).

3. ארגון האו"ם ערב הדיון בשאלת ארץ-ישראל האו"ם שהוקם כברית אנטי-נאצית התקשה לתפקד לאחר מיגורו של האויב הנאצי. עם החרפתה של המלחמה הקרה הפך האו"ם לזירת התגוששות בין ארה"ב ובריטניה. חודש לפני תחילת הדיונים בשאלת ארץ-ישראל, כלומר בחודש מרץ 1947, התקבלה "דוקטרינת טרומן" לפיה הקומוניזם והערציות מהווים סכנה ישירה לביטחון העולם החופשי וארה"ב. זאת הייתה למעשה הודעה עקיפה לפיה האו"ם אינו מסוגל להעניק סיוע ופתרון למצבי משבר. אי-לכך באשר לשאלה השנייה שנשאלה לעיל (ראה סעיף 2) בדבר יכולתו של הארגון "האומות המאוחדות" להתמודד עם הסוגיה הקשה ולמצוא פתרון למצב הסבוך בארץ-ישראל, הייתה ספקנות רבה. על-פי הגרסה הראשונה בדבר כוונותיה הלא כל כנות של בריטניה, זאת הייתה הסיבה להחלטה הבריטית מחודש פברואר 1947 להעביר את ה"כדור למגרשו של האו"ם". יתר על כן יש להדגיש את העובדה, כי זה היה הנושא החשוב ביותר, ובעל ההשלכות המדיניות המרחיקות לכת ביותר, שהארגון הצעיר טיפל בו עד אז.

4. המושב המיוחד של עצרת האו"ם - אפריל 1947, והחלטה בדבר הקמת ועדת אונסקופ ב-2 באפריל 1947, ביקשה בריטניה באופן רשמי לכנס מושב מיוחד של עצרת האומות המאוחדות כדי לדון בנושא ארץ-ישראל, וב-28 ביוני 1947 התחילו הדיונים. במהלך הכינוס היו שתי הפתעות:

א. נאום של שגריר בריטניה אנדרי גרומיקו (לימים שר החוץ שלה). עד אז נקטה בריטניה בגישה שלילית ביותר כלפי הרעיון הציוני והתנועה הציונית והוקיעה את "הקמת המדינה היהודית כמזימה של הבורגנות היהודית וכמזימה בריטית". אולם, בנאומו במושב המיוחד של העצרת הכללית של האו"ם, שינה גרומיקו ובריטניה כיוון כאשר הוא טען, כי זכותם של היהודים לחיות במדינה משלהם. גרומיקו אומנם ציין, כי הפתרון העדיף לשאלת ארץ-ישראל הינו מדינה דו-לאומית, אך אם הדבר הזה אינו בר ביצוע הרי שיש לחלק את ארץ-ישראל בין היהודים לערבים. אין ספק כי הרקע לשינוי המפתיע בגישה של בריטניה לא נבעה מחיבה פתאומית לתנועה הציונית, אלא נעשה מתוך שקול קר לפיו תמיכה בצד היהודי עשויה להאיץ את סיום המנדט הבריטי ופינוי הכוחות והפקידות מארץ-ישראל. התפתחות כזאת עלתה בקנה אחד עם האינטרסים המדיניים של בריטניה שקיוותה, כי הסתלקותה של בריטניה תפתח אפשרויות חדשות בפני בריטניה שביקשה לתפוס אחיזה במזרח התיכון.

ב. החלטתה של העצרת הכללית להקים את ועדה אונסקופ (United Nations Special Committee for Palestine) - "ועדה המיוחדת של האו"ם לענייני ארץ-ישראל, ולשגר אותה לארץ במטרה לבחון את הסכסוך הערבי-יהודי ולהציע הצעות לפתרונו. גרומיקו ביקש כי בכתב הסמכות של הועדה יאמר באופן מפורש כי "עצמאותה של ארץ-ישראל צריכה להיות המטרה הסופית של כל פתרון". אולם ארה"ב התנגדה ליוזמה זו "משום שהגבלה כזאת תפסוק דין מראש לפני סיום החקירה".

18. הקמתה של ועדת אונסקופ

בועדת אונסקופ היו חברות נציגיהן של 11 מדינות קטנות וניטרליות (שכולן כמובן היו חברות באו"ם) אך לאף אחת מהן לא האינטרס ישיר בארץ-ישראל. המדינות היו: הולנד ושוודיה שיצגו את אירופה המערבית, יוגוסלביה וצ'כוסלובקיה שיצגו את אירופה המזרחית, אוסטרליה וקנדה שיצגו את חבר העמים הבריטי, אורוגואי, פרו וגואטמלה שיצגו את אמריקה הלטינית ואירן והודו שיצגו את אסיה. יש לציין כי נדחתה הצעה לפיה הועדה תורכב מחמש החברות הקבועות במועצת הביטחון. כמו כן הוחלט כי מדינות ערב לא יהיו חברות בוועדה. בראש ועדת אונסקופ עמד השופט השוודי אמיל סנדסטרום (Emil Sandstrom). על הועדה הוטל לנסוע לארץ-ישראל כדי לבחון מקרוב את המצב, וכן לבקר גם במרכזי העקורים באירופה במטרה לעמוד על תנאי המחיה של הפליטים היהודים. ב-15 במאי 1947 יצאה הועדה מנני יורק לארץ-ישראל. מעניין לציין, כי כעבור שנה בדיוק, עתידה לקום מדינת ישראל.

19. המצב בארץ-ישראל ערב בואה של ועדת אונסקופ

באביב 1947 התדרדר המצב הפוליטי והביטחוני בארץ-ישראל בצורה דרסטית, ולמעשה נוצר מצב של תוהו. בחודש אפריל הוצאו להורג, בתליה בכלא עכו, ארבעה אנשי אצ"ל שנדונו למוות: דב גרונר, יחיאל דרזנר, מרדכי אלקחי ואליעזר קאשני היו"ד. ימים ספורים לאחר מכן התאבדו ביחד בכלא ירושלים איש האצ"ל מאיר פיינשטיין ואיש לח"י אליעזר ברזני היו"ד שגם נגדם הוצא פסק דין מוות. זאת הייתה הפעם הראשונה ששלטונות המנדט הבריטי הוציא יהודים להורג מאז המקרה של שלמה בן יוסף ועד בכלל. התגובות בישוב היהודי בכלל, ובקרוב ארגוני המחתרת האצ"ל והלח"י בפרט, היו קשות מאוד. בעקבות זאת הגיעו היחסים בין יהודי ארץ-ישראל ובין שלטונות המנדט לשפל שלא ידעו כמוהו בעבר. המחתרות החליטו להגיב ביד קשה: ב-4 במאי 1947 תקף כוח של האצ"ל את כלא עכו ושחרר 41 מלוחמי האצ"ל והלח"י. 9 מאנשי הכוח הפורץ והבורחים נהרגו. הפריצה לכלא עכו הייתה מכה קשה ביותר ליוקרתם של שלטונות המנדט וממשלת בריטניה וזכתה להדים חזקים ביותר בעיתונות העולמית.

ב-16 ביוני 1947 נדונו למוות שלושה אנשי אצ"ל שהשתתפו בפריצה לכלא עכו: אבשלום חביב, מאיר נקר ויעקב וייס היו"ד. כעבור שישה שבועות, ב-29 ביולי 1947 הועלו "שלושת הרוגי המלכות" לגרדום בכלא עכו.

מפקדת האצ"ל החליטה כי "על גרדומים יש להשיב בגרדומים". שני סרגינטים (סמלים) בריטים שנחטפו בנתניה ב-12 ביולי 1947, והוחזקו כבני ערובה כדי למנוע את העלאתם לגרדום של לוחמי האצ"ל, הועמדו בפני בית דין של המחתרת באשמת "חברות בארגון הפלילי הטרוריסטי הבריטי". שני אנשי צבא בריטיים נדונו למוות, ולמרות ההפצרות לחוס על חייהם, הם נתלו בחורשה ליד נתניה. המעשה עורר סערה גדולה, ושוב עסקה העיתונות העולמית בנעשה בארץ-ישראל. גם בקרב הישוב היהודי היו גורמים רבים שגינו את המעשה. בעקבות תליית שני הסרגינטים פרעו חיילים בריטיים בתל-אביב ורצחו חמישה יהודים ופצעו 24 אחרים. בערי בריטניה פרצו מהומות אנטישמיות. בתי עסקים של יהודים נפרצו והועלו באש וגם בית כנסת הוצת.

בחודשים יוני ויולי נערכו התקפות רבות כנגד מוסדות ומתקנים בריטיים, בניהם אפשר לציין את:

1. 27 ביוני 1947: מפקד הבולשת בחיפה נהרג בידי לוחמי הלח"י.
2. 18-30 ביולי 1947: לוחמי האצ"ל תוקפים מכוניות צבאיות ורכבות בירושלים, חיפה, כפר ביל"ו, רעננה, ראשון לציון, תל-צור ועזה. כמו כן הותקפו מחנות צבא בתל-ליטווינסקי (תל השומר) ובחיפה.
3. 21 ביולי 1947: כוח של הפלמ"ח פוצץ תחנת מכ"ם על הכרמל.

כמו-כן יש להדגיש כי באותה תקופה נמשכה ההפעלה-העלייה הבלתי חוקית לארץ-ישראל.

המסקנה מהדברים שתוארו לעיל היא, כי הארץ געשה ורעשה בתקופת פעילותה של ועדת אונסקופ

20. פועלה של ועדת אונסקופ.

חברי ועדת אונסקופ התחילו את עבודתם כבר ב-26 במאי 1946, בגביית עדויות בלייק סקס, בניו יורק. בארץ-ישראל נערכת הישיבה הראשונה של העדת בירושלים ב-10 ביוני 1947. השלטונות הבריטיים נקטו באופן פורמאלי בקו של "אי-המלצה". ההתייחסות של שני העמים שחיו בארץ לועדת אונסקופ הייתה שונה מאוד. הועד הערבי העליון קרא לערביי ארץ-ישראל להחרים את ועדת החקירה של האו"ם. מנגד החליטו מוסדות הישוב

לשתף פעולה עם ועדת אונסקופ, ולמנות שני קציני קישור מיוחדים, אבא אבן ודוד הורוביץ שעמדו בקשר רציף ומתמיד עם הועדה.

שיתוף-הפעולה הדוק עם הועדה נעשה תוך קיום עבודת מטה מאומצת וניצול כלים הסברתיים. מנהיגי הישוב השתדלו "לדבר בקול אחד" והדגישו באופן מיוחד שלושה נושאים:

1. לעם היהודי מגיע מדינה משלו.

2. יש להאיץ את קצב העליה.

3. הישוב היהודי בארץ-ישראל כבר בשל לעצמאות מדינית.

ד"ר חיים וייצמן, שמאז הקונגרס הציוני הכ"ב כבר לא היה נשיא הסתדרות הציונית, ולא נשא בתפקיד רשמי כלשהו, אמר ש"כל שדי העולם רודפים אותנו... והאטת העלייה פירושה השמדה" (8 ביולי 1947). ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, לימים שר החוץ הראשון שלה, משה שרתוק (שרת) הצהיר, כי "כל הישוב כולו הוא תא של מדינה שבדרך (17 ביוני 1947). יחד עם זה נשמעו גם קולות אחרים, אם כי לא של מנהיגים ציוניים ולאומיים בולטים, שהיו בדעה אחרת. פרופ' יהודה לב מגנס, נשיא האוניברסיטה העברית, קרא בעדותו בפני הועדה לעודד ל"שיתוף פעולה יהודי-ערבי להקמת מדינה דו-לאומית" (14 ביולי 1947). גם תנועת "השומר הצעיר" הודיעה כי היא דוחה את פתרון החלוקה לשתי מדינות ותומכת בפתרון של מדינה דו-לאומית (6 ביוני 1947).

הצד הערבי החרימ את ועד אונסקופ וזאת למרות ניסיונות השכנוע של נציגי המדינות המוסלמיות בוועדה, אירן והודו. אף על פי כן ניסו המנהיגים הערביים להעביר את עמדותיהם בשיחות בלתי רשמיות שקיימו עם חברי הועדה. המנהיגים הערבים שללו מכל וכל הן את תוכנית

החלוקה והן את עצם הרעיון של הקמת מדינה יהודית. ניתן לסכם את טענותיהם העיקריות כדלקמן:

1. האוכלוסייה הערבית מהווה רוב בארץ כבר מאות שנים ועל-כן רק להם יש את הזכות לקבוע את גורלם ואת עתידה של ארץ-ישראל (פלסטינה).

2. ל"הצהרת בלפור" אין כל תוקף משום שבריטניה נתנה ליהודים דבר (ארץ-ישראל) אשר לא היה שייך לה כלל ועיקר.

3. ארץ-ישראל כולה שייכת לערבים ואין כל מקום לדון בתוכנית חלוקה של הארץ בין שני העמים.

גירושם של מעפילי האוניה "אקסודוס" היחסים הקשים בין יהודי ארץ-ישראל ושלטונות המנדט תואר לעיל בסעיף 19. יש להדגיש כי חלק מהאירועים הקשים התרחשו באותם הימים שהועדה פעלה בארץ. באופן מיוחד יש לציין שני אירועים:

1. הוצאתם להורג בתלייה של שלושה לוחמי האצ"ל בתאריך 16 ביוני 1947, ביום בו ועדת אונסקופ התכנסה לישיבת העבודה הראשונה בארץ, ושמעה את העד הראשון, סר הנרי גרני, המזכיר הראשי של משלת ארץ-ישראל.

2. גירושם של 4550 הפליטים היהודיים שהגיעו באוניה "אקסודוס-יציאת אירופה תש"ז-1947". האוניה נתפסה בידי הבריטים ב-20 ביולי 1947 והובאה לנמל חיפה. עם הגיעם של המעפילים לנמל חיפה הם גורשו באוניות בריטיות לצרפת. אולם כאשר הגיעו לנמל הצרפתי הם סירבו לרדת ועל-כן הועברו להמבורג. בדרך זו מצאו הפליטים את עצמם שוב על אדמת גרמניה ושוב מאחורי גדר תיל. ההבדל היחד היה שהשומרים הגרמנים-הנאצים הוחלפו בידי חיילים בריטיים. "פרשת "אוניית הפליטים אקסודוס" זכתה לסיקור נרחב ביותר בכלי התקשורת הבין-לאומיים ועוררה זעם וביקורת חריפה ביותר נגד מדיניות הגירוש של בריטניה. הגירוש התרחש כאמור בתקופה בה שהו חברי ועדת אונסקופ בארץ. אבא אבן דאג שארבעה מבין חברי הועדה, ובהם אמיל סנדסרום היו"ר השוודי, יהיו נוכחים ברציף בנמל חיפה בשעה שהורידו את הפליטים-המעפילים והעבירו אותם בכוח ובברוטאליות לאוניות גירוש שהחזירו אותם לאירופה. החברים מועדת אונסקופ נדהמו מהמראות הקשים שעשו עליהם רושם עז. אבא אבן אמר מאוחר יותר, כי התרשם שחברי הועדה חשבו ש"אם רק כך יוכל המנדט הבריטי להמשיך, מוטב יהיה שלא להמשיך בו כלל".

לאווירה הקשה ששררה בארץ בכל הנוגע למדיניותה של ממשלת בריטניה ויחסיה עם הישוב היהודי נוספו כעבור שבוע האירוע הטראומטי של הוצאתם להורג של שלושת אנשי האצ"ל ובעקבות זאת תליית שני הסרג'נטים הבריטיים.

לאחר שהייה של חמישה שבועות, ועם הרשמים הקשים שתוארו לעיל, יצאה ועדת אונסקופ את הארץ ב-3 באוגוסט 1947, ועברה לג'נבה. בהמשך עבודתה גבו חברי הועדה עדויות מפי עקורים יהודיים בגרמניה

ובאוסטריה. העקורים-הפליטים הכריזו על התנגדותם המוחלטת לפיזורם מחדש על פני ארצות תבל ועל רצונם העז לעלות לארץ-ישראל.

21. תוכנית החלוקה של הסוכנות היהודית

ראשי הסוכנות היהודית העריכו כי ועדת אונסקופ עשויה הייתה להמליץ על חלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות: יהודית ערבית. אי-לך הוחלט להקדים ולהגיש לוועדה תוכנית חלוקה מטעם הסוכנות היהודית. התוכנית ביטאה את הרצון לזכות במקסימום של שטח למדינה היהודית תוך מינימום בני-מיעוטים בה. כפי שניתן לראות במפה בצד שמאל, הייתה המדינה היהודית צריכה לכלול את כל הגליל, מישור החוף, רצועת עזה ואת כל הנגב. ירושלים הייתה אמורה לעמוד תחת פיקוח בין-לאומי ולמדינה היהודית תהיה גישה אליה מכון מזרח. המדינה הערבית אמורה הייתה להקיף בעיקר את יהודה ושומרון. נמל יפו "הוקצה" למדינה הערבית, אך בלי פרזדור/חיבור יבשתי.

22. דו"ח ועדת אונסקופ

לאחר גביית העדויות התחילו חברי ועדת אונסקופ לסכם את עבודתם. ב-31 באוגוסט 1947, הגישה הוועדה דו"ח עם המלצותיה למוסדות האו"ם. המלצות הרוב של הוועדה נתמכו בידי שבעה מתוך חברי הוועדה (להלן: קבוצת הרוב), ואילו המלצות המיעוט נתמכו בידי שלושה חברים (להלן: קבוצת המיעוט).

1. המלצות קבוצת הרוב בוועדת אונסקופ התבססו על שלוש האופציות שנבחנו במהלך עבודת העבודה. קבוצת הרוב הגיעה למסקנה, כי אף אחת משלוש האופציות המפורטות מטה לא הייתה ניתנת למימוש:

א. המשך המנדט והשלטון הבריטי

ב. הקמת מדינה דו-לאמית

ג. הקמת מדינה ערבית בה יזכה המיעוט היהודי לזכויות

אי-לכך, עלפי דעתה של קבוצת הרוב נשארה רק אופציה אחת, והיא תוכנית חלוקה. קבוצת הרוב, בדומה לסוכנות היהודית, אימצה למעשה את העקרונות של "ועדת פיל" (עיין לעיל סוגיה מס' 3) ולפיהם יש להביא את המנדט הבריטי בארץ-ישראל לסיומו, ולחלק את ארץ-ישראל המערבית לשלוש ישויות: יהודית, ערבית וכן ישות נוספת שתשלוט בעיקר באזור ירושלים. בעוד שלפי "ועדת פיל" בריטניה הייתה צריכה להוות הישות השלישית, הרי שלפי קבוצת הרוב בוועדת אונסקופ, האו"ם היה צריך למלא תפקיד זה.

א. המדינה היהודית שהקיפה על-פי התוכנית 62% מהשטח, אמורה הייתה לכלול את הגליל המזרחי, את מישור החוף מעכו (שלא נמצאה בשטח היהודי בצפון) ועד לניצנים (שאף היא לא הייתה כלולה בשטח היהודי) בדרום, וכן את רוב הנגב. התכנית השאירה ישובים יהודיים רבים מחוץ לשטח שיועד למדינה היהודית ובהם: אילון, חניתה, מצובה, יחיעם ונהריה בצפון, בן-שמן במרכז, עטרות, הרטוב ונווה-יעקב באזור ירושלים, קליה ובית הערבה ליד ים המלח, גוש עציון מדרום לירושלים ונירים, כבר דרום, יד מרדכי וניצנים בנגב המערבי והצפון מערבי.

ב. שאר השטח, כ-38%, אשר כלל את הגליל המרכזי, יהודה ושומרון ורצועת עזה (מורחבת) יועד למדינה הערבית.

ג. בין שתי המדינות, היהודית והערבית, הייתה אמורה להתקיים "אחדות כלכלית".

ד. קבוצת הרוב המליצה גם על הקמת ישות שלישית באחריותו של האו"ם שתשלוט על אזור אקס-טריטוריאלי סביב ירושלים. האו"ם היה אמור למנות נציב-עליון, מטעמו, שיעמוד בראש הישות הזאת.

2. קבוצת המיעוט בוועדת אונסקופ שכללה את אירן, הודו ויוגוסלביה, התנגדה לתוכנית החלוקה לשתי מדינות. לדעתה תגרום תוכנית כזאת עוול לצד הערבי. בניגוד לדעת קבוצת הרוב סברה קבוצת המיעוט שהקמת מדינה דו-לאומית תכנית היא ברת ביצועה. בהתאם לגישה זו, היא המליצה על הקמת מדינה דו-לאומית במתכונת פדראלית.

23. סיכום חלק א'

לאחר מלחמת העולם השניה התחדדו היחסים בין הישוב היהודי בארץ-ישראל לבין בריטניה הגדולה. האימפריה הבריטית נמצאה מחד גיסא בתהליך של שקיעה, ואילו הישוב היהודי והתנועה היהודית היו נחושים ברצונם להקים מדינה יהודית לאלתר. הגישות המנוגדות של שני הצדדים, שלילתם של המנהיגים את הקמת מדינה היהודית ורצונה של בריטניה להמשיך ולדבוק במדיניות הספר הלבן, גרמו לישוב היהודי לפתוח במאבק מזוין כללי נגד שלטונות המנדט. הניסיון הכושל של בריטניה לדכא בכוח את ההתקוממות היהודית, והתנגדותה לאפשר עלייה יהודית בקנה מידה גדול, ובכלל זה של 100.000 פליטים-עקורים, הביאו בעיקבותם לביקורת הולכת וגוברת כלפי בריטניה מהבית ומן החוץ. הניסיונות השונים למצוא פתרון מדיני לסבך שנוצר נכשלו הפגיעות באנשי צבא ומשטרה וכן ברכוש ובמתקנים בריטיים היו כואבים מאוד. בחודש אפריל 1947 החליטה בריטניה להעביר את שאלת ארץ-ישראל לאו"ם. בניגוד לציפיות החליטו מוסדות האו"ם "להרים את הכפפה" ולשגר לארץ-ישראל את ועדת אונסקופ, כדי שזו תחקור את המצב ותציע את המלצותיה. ואכן, בסוף חודש אוגוסט 1947 הוגשו המלצות קבוצת הרוב והמלצות קבוצת המיעוט של הוועדה לאו"ם. החלק השני של הסוגיה יעסוק בדיונים ובהצבעות בהמלצות אלו אשר התקיימו בחודשים ספטמבר- נובמבר 1947.

גיבוש החלטת החלוקה 181 מיום 29 בנובמבר 1947, ההצבעה באו"ם וקבלת ההחלטה

תוכן העניינים

1. מבוא
2. התגובות לדו"ח ועדת אונסקופ
3. המשיך הטיפול בדו"ח ועדת אונסקופ
4. ניסיון של מדינות ערב למנוע את קבלת "תוכנית החלוקה"
5. אישור "תוכנית החלוקה" בועדת ה- ad hoc
6. עמדתה של ארה"ב
7. המאבק על הנגב
8. לקראת ההצבעה המכרעת בעצרת הכללית של האו"ם
9. ההצבעה ב- 29 בנובמבר 1947 של העצרת הכללית של האו"ם על הצעה ההחלטה 181
10. ניתוח תוצאות ההצבעה
11. עיקרי החלטת 181 של עצרת הכללית האומות המאוחדות מיום 29 בנובמבר 1947
12. השוואה בין הצעת-החלטת 181 של העצרת הכללית לבין הצעת קבוצת הרוב בועדת אונסקופ
13. סיכום

1. מבוא

לאחר הגשת הדו"ח של ועדת אונסקופ לעצרת האומות המאוחדות בתאריך 31 באוגוסט 1947, ניתן היה להניח, כי המלצות קבוצת הרוב בדבר תוכנית חלוקת ארץ-ישראל לשתי מדינות, יהודית וערבית, (ואולי גם את המלצות קבוצת המיעוט) יובאו להצבעה בעצרת הכללית של האו"ם כדי לאשר אותה ולהקנות לה תוקף רשמי של החלטה מטעם המוסד הבכיר של האו"ם. לחילופין, הייתה גם אפשרות שניה והיא דחיית התוכנית. אולם, בפועל הדברים התנהלו בצורה קצת שונה. במשך שלושה חודשים, ספטמבר-נובמבר 1947, התקיימו באו"ם דיונים ארוכים, ולפעמים גם דרמטיים מאוד, לגבי המלצות ועדת אונסקופ ועתידה של ארץ-ישראל ועתידי של המנדט הבריטי בחבל ארץ זה. רק בסוף חודש נובמבר 1947, או ליתר דיוק ב-29 בנובמבר 1947, נגשו נציגי המדינות שהיו חברות בארגון הבין-לאומי הצעיר, להצבעה הסופית ב"תוכנית החלוקה" במסגרת הצעת החלטה מס' 181 של העצרת הכללית של האו"ם.

את הפעילות של האו"ם בסוגיית ארץ-ישראל אפשר לחלק לשלושה שלבים עיקריים:

א. השלב הראשון מתחיל בעקבות החלטת בריטניה לעביר את סוגיית ארץ-ישראל לאו"ם. בין התאריכים 18 באפריל-15 במאי 1947 מתקיימים דיונים בכינוס המיוחד של העצרת הכללית, ומחליטים להקים את ועדת אונסקופ, היא ועדת האו"ם המיוחדת לארץ-ישראל.

ב. השלב השני הוא פועלה של ועדת אונסקופ בארץ ישראל במהלך החודשים יוני-יולי 1947, והמשך עבודתה בגיבנה עד להגשת הדו"ח ב-31 באוגוסט 1947. בדו"ח המסכם נכללו המלצות קבוצת הרוב בדבר סיום המנדט הבריטי והקמת שתי מדינות, יהודית וערבית. כמו-כן כלל הדו"ח את המלצות קבוצת המיעוט בדבר פיתרון פדראלי. במהלך החודשים אוגוסט וספטמבר נמשכו הדיונים בועדות השונות של האו"ם, כפי שיידון להלן בפרק זה.

ג. השלב השלישי הוא שלב ההכרעה שהתרחש בחודש נובמבר 1947. בחודש זה נעשה מאמץ עצום ומרוכז מצד הנציגים והמנהגים הציונים, כדי להבטיח רוב שיתמוך ב"תוכנית

החלוקה", ובהקמת המדינה היהודית. כפי שיידון להלן התנהל מאבק מורט עצבים על כל קול ואפילו עם תחילת ההצבעה בפועל ב-29 בנובמבר 1947, עדיין לא היה ביטחון גמור שהצעת החלטה מס' 181 (תוכנית החלוקה) אכן תזכה ברוב.

2. התגובות לדו"ח ועדת אונסקופ

התגובות לדו"ח ועדת אונסקופ, ובעיקר להמלצות קבוצת הרוב, היו שונות ומגוונות. להלן עמדותיהן של ה"שחקנים" הראשיים:

א. ראשי הסוכנות היהודית והמנהיגות הציונית בחרו, כאמור לעיל, לשתף פעולה עם ועדת אונסקופ, במלך כל תקופת עבודתה, ובמיוחד במשך חמישה שבועות שחברי הוועדה שהו בארץ. המדיניות הזאת נמשכה גם כאשר הוועדה עברה לגינבה. זאת ועוד, הסוכנות היהודית הגישה, כזכור, תוכנית חלוקה משלה. אי-לכך היה זה אך טבעי ומובן שכבר למחרת פרסום דו"ח ועדת אונסקופ, ב-1 בספטמבר 1947, תצהיר הסוכנות היהודית על הסכמתה ל"תוכנית החלוקה". זאת למרות ההסתייגות מהפקעת ירושלים והגליל המערבי מתחומה של המדינה היהודית.

ב. מדינות ערב ומנהיגי ערביי ארץ-ישראל שללו מכל וכל את עיקרי דו"ח ועדת אונסקופ. הם לא היו מוכנים בשום מקרה להשלים עם המלצות קבוצת הרוב, ואף לא עם המלצות קבוצת המיעוט.

ג. ארה"ב לא גילתה התלהבות מיוחדת מ"תוכנית החלוקה". אולם, לאחר התלבטויות והיסוסים רבים החליט שר החוץ החדש שלה, ג'ורג' מארשל לתמוך בהמלצות קבוצת הרוב. כפי שנאה להלן, בחודשים אלו, ספטמבר-נובמבר 1947, הלכה וגברה מעורבותו האישית של הנשיא הרי טרומן בגיוס תמיכה בעד "תוכנית החלוקה".

ד. בריה"מ הכריזה באמצעות נציגה באו"ם, א. צרפקין, על תמיכתה הבלתי מסויגת ב"תוכנית החלוקה".

ה. לעמדתה של בריטניה הייתה חשיבות מיוחדת. זאת לאור העובדה כי בריטניה שלטה בארץ-ישראל מכוח המנדט שהיא קבלה מחבר הלאומים. כזכור, כאשר בריטניה החליטה להעביר את שאלת ארץ-ישראל לאו"ם היא ציינה במפורש שהיא עושה זאת בלי לצרף המלצות משלה. זאת גם הייתה מדיניותה במהלך עבודתה של ועדת אונסקופ. אולם, המלצות הוועדה (על-פי קבוצת הרוב) היוו מהלומה לבריטניה, במיוחד אם אנו מאמצים את הגישה הטוענת שבריטניה לא הייתה מעוניינת לפנות את אזור ארץ-ישראל, והעברת הסוגיה לאו"ם הייתה מהלך טקטי לבד. המלצות קבוצת הרוב קבעו במפורש שיש לשים קץ לשלטון המנדט הבריטי בארץ-ישראל, וזאת תוך פרק זמן קצר לבד.

שר החוץ, ארנסט בוין ביטא את הסתייגויות בריטניה מדו"ח ועדת אונסקופ באומרו כי "תוכנית הרוב היא בברור כה בלתי-הוגנת כלפי הערבים, עד כי קשה להבין "כיצד נוכל לישוב אותה עם מצפוננו"... באשר להמלצות קבוצת המיעוט היה בוויין פחות ביקורתי, אם כי הוא לא האמין שהן היו ניתנות לביצוע: "...על אף התנגדותם לתוכנית המיעוט למדינה פדראלית, בעיקר מתוך הנימוק שהתוכנית איננה סוגרת לגמרי אתה דלת על אפשרות חלוקה; יתכן שניתן יהיה לשכנע את הערבים להסכים לפתרון זה. על היהודים מאידך, אין תוכנית זו מקובלת כלל, ולכן כל ניסיון להוציאה אל הפועל יביא בעקבותיו החרפת הטרור היהודי".

3. המשך הטיפול בדו"ח ועדת אונסקופ

כאמור לעיל בסעיף מס' 1, נמשכו הדיונים באו"ם בהמלצות דו"ח ועדת אונסקופ. ב-24 לספטמבר 1947 החליטה העצרת הכללית, למרות ההתנגדות העזה של מדינות ערב, ברוב של 29 נגד 11 ו-6 נמנעים, לאמץ את הצעת הוועדה המתמדת של הארגון, ולהקים ועדה מיוחדת לעניין ארץ-ישראל. ועדה זאת ידועה כועדת ה- ad hoc, כלומר ועדה שהוקמה למטרה אחת בלבד - דיון בדו"ח ועדת אונסקופ. להחלטה נועדה חשיבות מיוחדת, משום שזאת הייתה הפעם הראשונה שארה"ב ובריה"מ הצביעו יחדיו באו"ם. בועדה ישבו נציגי כל 55 המדינות שהיו חברות באו"ם.

מדינות ערב המשיכו לפעול נגד אימוץ המלצות קבוצת הרוב של ועדת אונסקופ. ב-29 בספטמבר הופיע גימאל חוסייני, מנהיג הוועד הערב של ערביי ארץ-ישראל בפני ועדת ה- ad hoc, והביע את התנגדותו המוחלטת של הצד הערבי לדו"ח ועדת אונסקופ (על שתי קבוצות ההמלצות שבה). לאחר מספר שבועות של עבודה, החליטה ועדת ה- ad hoc, ב-22 באוקטובר 1947, להקים שלוש ועדות משנה:

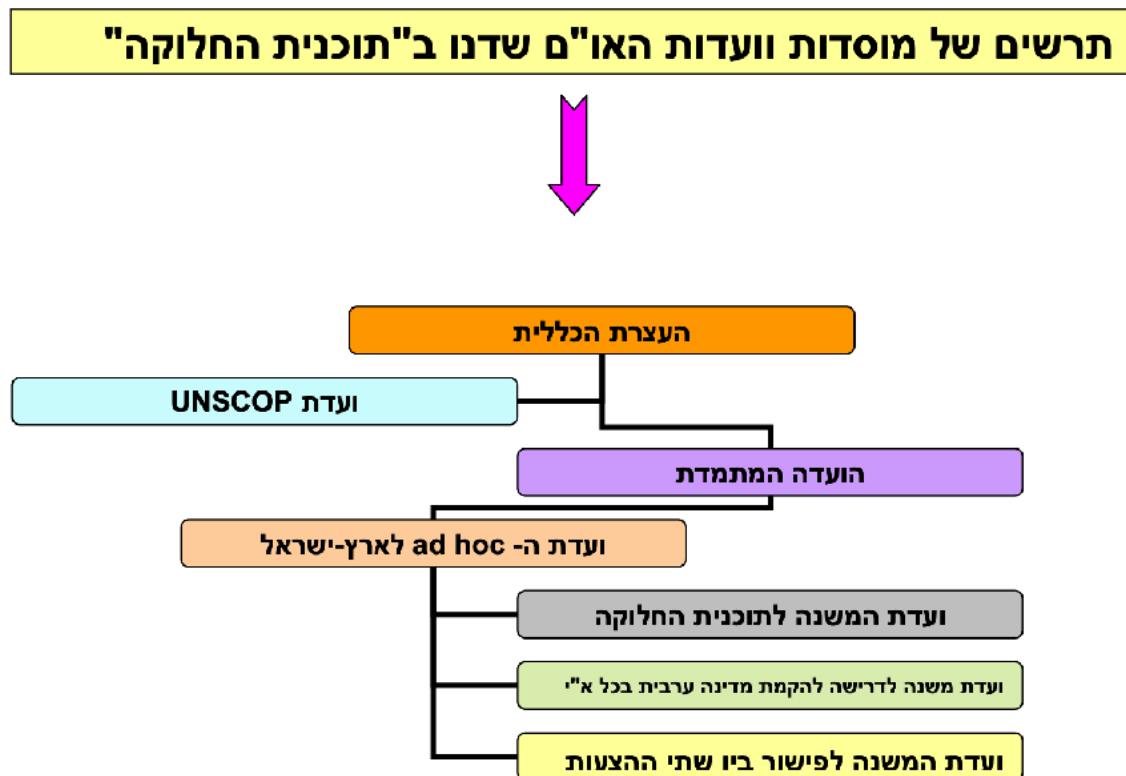
א. ועדת משנה להכנת דו"ח מפורט על "תוכנית החלוקה".

ב. ועדת משנה להכנת דו"ח על דרישת הצד הערבי לכונן מדינה ערבית עצמאית בכל חלקי ארץ-ישראל המערבית.

ג. ועדת משנה לעיון בהצעת אל-סלבדור להשיג פשרה בין שתי ההצעות (כלומר להשיג פשרה בין הדרישות של הצד היהודי לבין אלו של הצד הערבי).

תוך זמן קצר התברר כי רק בועדת המשנה הראשונה, זאת אשר עסקה ב"תוכנית החלוקה" הייתה התקדמות, ואילו בשתי ועדות המשנה האחרות לא הושגה התקדמות כלשהי. אשר על כן ברור היה כי רק "תוכנית החלוקה" תוכל להגיע כהצעת החלטה שהעצרת הכללית תאשר או תדחה. זאת כמובן בתנאי שהצעת החלוקה תאושר, קודם בידי ועדת המשנה הראשונה, ולאחר מכן בידי ועדת ה- ad hoc.

תרשים של מוסדות ועדות האו"ם שדנו ב"תוכנית החלוקה"

ואכן, בועדת המשנה ל"תוכנית החלוקה" הושגה התקדמות של ממש. באופן מיוחד יש להדגיש את ההבנה שהושגה ב- 11 בנובמבר 1947, בין ארה"ב לברייה"מ לגבי חיסול (סיום) המנדט הבריטי עד לתאריך 1 במאי 1947 והכרזת העצמאות של שתי המדינות, היהודית והערבית, עד לתאריך 1 ביולי 1947. ההבנה ושיתוף הפעולה בין שתי המעצמות הייתה הכרחית כדי לקדם את "תוכנית החלוקה".

לקראת ההצבעה המכרעת בעצרת הכללית של האו"ם. מעניין לציין, כי בריה"מ אפילו הרחיקו לכת בניסיונם להביא לחיסולו של השלטון הבריטי בארץ-ישראל ולהקמת שתי המדינות תחתיו. כבר ב- 3 בנובמבר 1947 הציע הנציג של בריה"מ בועדת המשנה ל"תוכנית החלוקה", צרפקין, שועדה מורכבת מחברות מועצת הביטחון, תצא מייד לארץ-ישראל כדי להקים בה מועצות ממשלה זמניות ולפקח על הגשמת החלוקה. כמו כן דרש צרפקין, כי הבריטים ייצאו מארץ-ישראל עד 1 בינואר 1948. ניסיונה של בריה"מ "לרתום את העגלה לפני הסוסים" אומנם לא צלחה, אך הוא מלמד על נחישותה של המעצמה הקומוניסטית לסלק את השלטון הבריטי מארץ-ישראל, ובמהירות האפשרית.

תגובתה של בריטניה: ממשלת בריטניה לא הייתה מוכנה להשלים עם המצב שעלול היה להיווצר, כלומר ש"תוכנית החלוקה" תאושר והיא, בריטניה, תהיה זו שצריכה לבצעה. אי-לכך הודיע נציגה הקבוע במועצת הביטחון, סר אלקסנדר קדוגן, שהצבא הבריטי קבל הוראות לתכנן את הפינוי מארץ-ישראל באופן שיסתיים עד ה- 1 באוגוסט 1948. בדרך זו בקשה ממשלת בריטניה להצהיר כי היא לא "תשמש כ"קבלן הביצוע" של רעיון

החלוקה. מן הראוי לציין, כי הודעתה זו של בריטניה ניתנה שבועיים לפני ההצבעה הגורלית בעצרת האומות המאוחדות של האו"ם, כלומר בשעה שכלל לא היה ברור אם "תוכנית החלוקה" אכן תאושר.

4. ניסיון של מדינות ערב למנוע את קבלת "תוכנית החלוקה"

כבר בסוף חודש ספטמבר 1947 התפרסמו בעיתון המצרי "אל-אהרם" ההודעה הבאה:

"מדינות ערב רואות בהצעות אלה [המלצות ועדת אונסקופ] סכנה, ולפיכך החליטו להתנגד לביצוען בכל האמצעים המעשיים היעילים. הממשלות הערביות כבר הזהירו, שהקמת ממשלה יהודית בפלסטין תגרור בהכרח מהומות, שיקיפו את כל המזרח התיכון, מפני שערביי פלסטין ייכנסו למלחמה ללא פשרה, ובעיקר כשהם יודעים, כי הארצות הערביות תעמודנה מאחוריהם, תעזורנה להם ותספקנה להם אנשים, כסף ואספקה".

בחודש אוקטובר 1947 התכנסה מועצת הליגה הערבית והחליטה, כי אם האו"ם יחליט על חלוקת הארץ ישראל והקמת מדינה יהודית, יאורגנו כוחות צבא של מתנדבים ערביים. כמו כן הוחלט בכנס זה על הקמת ועדה צבאית ומטה כללי ערבי. חשוב לציין, כי המופתי הירושלמי ג'מאל חוסייני, התנגד להתערבות צבאית מצד מדינות ערב. זאת משום שחשש, כי פלישת צבאותיהן תמנע את הקמתה של מדינה ערבית-פלסטינית-עצמאית בראשותו. בימים האחרונים שלפני ההצבעות הגורליות, קודם בועדת ה- ad hoc, ולאחר מכן בעצרת הכללית, ניסו מדינות ערב לעשות כל מה שביכולתן כדי למנוע את קיום ההצבעות, או לפחות להשהות אותן. אי-לכך הם דרשו שסוגיית ארץ-ישראל תועבר לבית הדין הבין-לאומי כדי לבדוק אותה (ואת רעיון החלוקה) מבחינה משפטית.

5. אישור "תוכנית החלוקה" בועדת ה- ad hoc

ועדת ה- ad hoc דחתה את היוזמה הערבית בתאריך 24 בנובמבר 1947, ולמחרת, ב- 25 בנובמבר, אישרה הועדה את "תוכנית החלוקה" ברוב של 25 נגד 13 ו-17 נמנעים. בעקבות אשרורה של ועדת ה- ad hoc, נפתחה הדרך בפני ההצבעה האחרונה והמכרעת של הגוף הבכיר של האו"ם, העצרת הכללית. ברם, יש לציין, כי בעוד בועדת ה- ad hoc מספיק היה לאשר את התוכנית ברוב פשוט, כפי שאכן קרה, הרי שבהצבעה של העצרת הכללית נדרש רוב של שני שלישי. בשעה זו 4-3 ימים לפני ההצבעה, היה ספק רב האם ניתן להגיע לרוב המיוחל.

6. עמדתה של ארה"ב

ככל שהדיונים בועדות השונות התקדמו, הלכה וגברה מעורבותה של ארה"ב בסוגיית ארץ-ישראל "בתוכנית החלוקה". בתוך הממשל האמריקני היו חילוקי דעות באשר לעמדה שעל ארה"ב לנקוט. כפי שנאמר לעיל, שוכנע שר החוץ החדש, ג'ורג' מארשל, לתמוך ב"תוכנית החלוקה", אך יחד עם זה היו גורמים בכירים במשרד החוץ (הסטייט דפרטמנט) שהתנגדו בצורה מוחלטת לתוכנית. בראש המתנגדים עמד פקיד בכיר ביותר בשם לוי הנדרסון, אשר כיהן כראש המחלקה (הדסק) של המזרח התיכון וצפון אפריקה. הנדרסון יחד עם גורמים בכירים נוספים במשרד החוץ וקציני צבא בכירים סברו, כי תמיכה אמריקנית ב"תוכנית החלוקה" עלולה הייתה להזיק לאינטרסים החיוניים של המעצמה, ולשבש בצורה קשה את יחסיה עם מדינות ערב. לדעתם ביצוע התוכנית היו יכולות להיות השלכות אסטרטגיות שליליות ביותר. גם ראש המחלקה (הדסק) לקשרים עם האו"ם, דין רוסק, היה שותף לגישתו של הנדרסון. לעומתם נקטו אנשי הבית הלבן, ובהם היועצים הקרובים של הנשיא טרומן, בגישה הרבה יותר אוהדת כלפי רעיון החלוקה והקמת המדינה היהודית. אין ספק, כי אנשי הבית הלבן היו מושפעים מהלחץ המאסיבי שהופעל על-ידי הלובי היהודי וגורמים אחרים שתמכו בעמדה של המנהיגות הציונית.

לקראת ההצבעה המכרעת בעצרת הכללית של האומות המאוחדות נדרש הנשיא האמריקני לעסוק באופן אישי בנושא. הדבר הגיע לידי ביטוי באופן מיוחד בשני תחומים:

א. המאבק לכלול את הנגב בתוך השטח המיועד למדינה היהודית, או ליתר דיוק למנוע את הוצאת הנגב משטח זה.

ב. המאבק על השגת הרוב הדרוש של שני שלישי בהצבעה הגורלית בעצרת הכללית.

7. המאבק על הנגב

כאשר תמונת המצב באו"ם בעניין "תוכנית החלוקה", התבררה בחודשים אוקטובר-נובמבר 1947, וניראה היה שהייתה קיימת אפשרות ש"תוכנית החלוקה" אכן תאושר נקטה בריטניה ביוזמה להוציא את הנגב מהשטח שיועד למדינה היהודית. היוזמה הבריטית נעשתה למרות שבריטניה, באופן רשמי נקטה, במדיניות ניטראלית בכל הקשור לטיפולו של האו"ם בסוגיית ארץ-ישראל בכלל וב"תוכנית החלוקה" בפרט. נציגי בריטניה השפיעו על אנשי הסטייט-דפרטמנט שארה"ב תלחץ על ראשי הסוכנות היהודית כדי שזו תיאות לוותר על הנגב. מאחורי יוזמה זו עמדו שקלולים מדיניים-אסטרטגיים של בריטניה ולפיהם יש להבטיח את הרצף היבשתי בין מצריים וירדן, שתי מדינות בהן היו לבריטניה אינטרסים מובהקים. זאת בנוסף לאופציה של הקמת בסיסי צבא בריטיים בנגב. היוזמה הבריטית נפלה על אוזניים קשובות בסטייט-דפרטמנט, במיוחד אצל אותם הפקידים שלא התלהבו מרעיון החלוקה (וזאת בלשון המעטה). הוצאת הנגב, משטחה של המדינה היהודית, תאמה את הגישה של מניעת שבויים ביחסי ארה"ב עם מדינות ערב, או לפחות למזער את הנזקים הקשורים בהקמת המדינה היהודית. אנשי מחלקת המדינה התחילו להפעיל לחץ כבד על ראשי הסוכנות היהודית בעניין הנגב ואף הבהירו להם, כי אם לא יוותרו בנושא זה יתכן מאוד וארה"ב תפסיק את תמיכתה העקרונית ב"תוכנית החלוקה". הסכנה ש"ארבה" לנגב הדאיגה מאוד את קברניטי "המדינה שבדרך" בכלל, ואת ראשי משלחתה לאו"ם בפרט. הם ידעו היטב כי מדובר ביוזמה של בריטניה בתמיכתם של אנשי הסטייט-דפרטמנט, ואילו יועצי הנשיא לא היו שותפים לגישה זו. יחד עם זה חששו המנהיגים הציוניים לא רק "לאבד" את הנגב, אלא שתיווצר דינאמיקה בה הפקידים הבכירים של הסטייט-דפרטמנט יצליחו לשכנע את הנשיא טרומן לסגת כליל מתמיכתו ב"תוכנית החלוקה". כדי למנוע את המהלך הזה הוחלט להזעיק לארה"ב את חיים וייצמן. הנשיא המודח של ההסתדרות הציונית, שזכה ליוקרה רבה מצידו של טרומן, שוכנע, להיענות לבקשה, ולהגיע לארה"ב, למרות שלא היה בקו הבריאות. ב-19 בנובמבר נפגש וייצמן (החולה) עם נשיא ארה"ב. הוא התקבל בחמימות, ובמהלך השיחה הצליח לשכנע את טרומן, כי הנגב הייתה עניין קריטי לגבי המדינה היהודית שעומדת לקום. זאת משום שדובר ברזרבה קרקעית החשובה ביותר בארץ-ישראל של אדמות שלא היו מיושבות. כמו-כן דובר באפשרות היחידה של מוצא לים - למפרץ-עקבה - (מפרץ אילת) ושער ימי לספנות לאפריקה ולאסיה. מאמצי השכנוע של חיים וייצמן, המדינאי הציוני הישיש והחשוב, נשאו פרי. הנשיא טרומן השתכנע, והנחה את הרשל ג'ונסון, סגן ראש משלחת של ארה"ב לאו"ם, לפעול למען הכללתה של הנגב בתחומה של המדינה היהודית.

מספר שבועות לפני פגישתו עם הנשיא טרומן, נאם חיים וייצמן גם בפני העצרת הכללית של האו"ם בתאריך. בדבריו עמד על הקשר המיוחד בין עם ישראל ולבין ארץ-ישראל והדגיש את זכותו של העם להקים את מדינתו דווקא בארץ-ישראל. הוא סיים את דבריו בפסוק מספר ישעיהו: "והיה ביום ההוא יוסיף אדוני שנית ידו לקנות את-שאר עמו...ונשא נס לגוים ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ". (ישעיה יא 11-12).

8. לקראת ההצבעה המכרעת בעצרת הכללית של האו"ם

בסוף חודש נובמבר 1947, בהתקרב מועד ההצבעה המכרעת בעצרת הכללית של האו"ם, הלך המתח וגבר. המערכה המדינית נכנסה לשלב ההכרעה, ובשעה זו לא היה ביטחון כלל שניתן יהיה להשיג את ברוב של שני שלישים כדי ש"תוכנית החלוקה" תאושר ותקרום עור וגידים. המצב המדיני היה מורכב ביותר. מחד גיסא עמדו התנועה הציונית והסוכנות היהודית קרוב מאוד ל"קו הגמר" של קבלת תמיכה ואישור בין-לאומיים להקמת המדינה היהודית העצמאית. מאידך גיסא ברור היה להם, כי דובר גם במצב מסוכן של החלופה הפוכה. היה חשש רציני שמא שיתוף הפעולה בין ארה"ב ובריה"מ לא יחזיק מעמד. בנוסף לכך נקטו נציגי מדינות ערב בתמרונים שונים שמטרתם הייתה להביא לדחיית ההצבעה. לחברי משלחת של הסוכנות היהודית לאו"ם היה ברור, כי אם "תוכנית החלוקה" לא תאושר, לא יחזור המצב לקדמותו, וכי ההשלכות לגבי רעיון הקמת המדינה היהודית יהיו קשות מאוד. המשמעות של דחיית התוכנית על-ידי המוסד הבין-לאומי, הייתה גרימת נזק אדיר לעניין הציוני. דחיית "תוכנית החלוקה", וממילא גם דחיית הרעיון של הקמת המדינה היהודית, הייתה מעמידה את התנועה הציונית ואת הסוכנות היהודית במצב חמור לעין ערוך מאשר מצב בו לא נערך הועלתה סוגיית החלוקה להכרעה בין-לאומית. במשלחת של הסוכנות היהודית, בראשותם של משה שרת והלל סילבר היו מודעים לסיכויים כפי שהם גם היו מודעים לסכנות. חברי המשלחת השקיעו את כל מרצם בעבודה שיטתית והפעלת קשרים כדי לשכנע את המדינות החברות באו"ם לתמוך ב"תוכנית החלוקה", או לחילופין אם הן התנגדו, לפחות להימנע מהצבעה. העבודה העניפה כללה גם הפעלת הלובי היהודי וחברי קונגרס שאהדו את רעיון הקמת המדינה היהודית. בדרך זו הופעל לחץ כבד גם על הנשיא טרומן עד שהוא טען, כי הלחץ של

המנהיגים היהודיים היה בלתי נסבל. אולם, בימים האחרונים שלפני ההצבעה החליט הנשיא האמריקני להפעיל את כוח השפעה האישי שלו. כפי שהוא הורה לניצי ארה"ב באו"ם לפעול להכללת הנגב בשטחה של המדינה היהודית, הוא הורה ליועציו לפעול למען השגת הרוב של שני שלישי בהצבעה המכרעת. שיטות השכנוע של אנשי הבית הלבן, ראשי הלובי היהודית וחברי המשלחת של הסוכנות היהודית היו שונות ומגוונות, אך המאמצים נסעו פרי. אפשר לדוגמא לציין את המקרים הבאים:

- אנשי הבית הלבן וקבוצה של חברי קונגרס וסנטורים "שכנעו את הפיליפינים להצביע בעד לאור "האינטרס הלאומי" של מדינה זו. הלחץ שהופעל על מדינה זו היה חזק באופן מיוחד, וארה"ב דרשה למעשה, שהיא תשנה את עמדתה ב-180 מעלות, מהתנגדות לתמיכה. לשגריר הפיליפינים בווישינגטון, ג'ואקים אלזרד, הגיעו פניות מוורן אוסטין, שגריר ארה"ב באו"ם, וכן מאחד מיועצי טרומן שמסר לו, כי דובר "בבקשה אישית של הנשיא". הפיליפינים היו תלויים בסיוע הכלכלי הגדול שקיבלה מארה"ב שגם החזיקה כוחות צבא גדולים במדינה זו. לקראת ההצבעה הוחלף הנציג של הפיליפינים, הגנרל רומולו באדם אחר.
- נשיא ליבריה, ויליאם טאבמן, הורה לנציגו באו"ם להצביע בעד החלטת עקב השתדלות מצד הרווי פיירסטון, יצרן הצמיגים "פיירסטון" שהחזיק במטעי גומי במדינה זו. מטעי הגומי היו חשובים מאוד לכלכלת ליבריה. פעילות השכנוע של פיירסטון הייתה תוצאה לחצים שהופעלו מצד גורמים יהודיים שהזהירו אותו, שיקראו לציבור להשתמש בצמיגים של חברות מתחרות, אם ליבריה לא תצביע בעד התוכנית.
- ממשלת צרפת התלבטה ונטתה להימנע בהצבעה. אי-לכך פנה חיים וייצמן לשר היהודי, ליאון בלום, במברק בו הציג לו שאלה רטורית: "האם רוצה צרפת שייפקד מקומה ברגע שזכרו לא יימחה מזיכרון אדם?"
- להאיטי הובטחה הלוואה בסכום של 5 מיליון \$ כדי שהיא תצביע בעד "תוכנית החלוקה". אתיופיה (חבש) "שוכנעה" להימנע בהצבעה במקום להצביע נגד.
- הנציג של סיאם (תאילנד), הנסיך ואן, שהתכוון להצביע נגד, החליט בבוקרו של ה-29 בנובמבר 1947, לעזוב את ניו-יורק ולהפליג לבאנקוק. הסיבה המוצהרת הייתה שארצו הייתה מצויה כביכול במהפכה אך למעשה הוא שוכנע שעדיף שהוא כלל לא יטול חלק בהצבעה.

9. ההצבעה ב- 29 בנובמבר 1947 של העצרת הכללית של האו"ם על הצעת ההחלטה 181

ב- 27 בנובמבר 1947 התכנסה העצרת הכללית של האו"ם לדיון בהצעת ההחלטה 181, היא "תוכנית החלוקה". ההצבעה נקבעה ליום 29 בנובמבר. עד לשעה האחרונה ניסו נציגי מדינות ערב להביא לדחיית ההצבעה, בין השאר ביוזמתו ובהנהגתו של הנציג הלבנוני, כאמיל שמעון. המשלחות הערביות ניסו אף ליזום דיון בהצעה חדשה שהייתה דומה להמלצות קבוצת המיעוט של ועדת אונסקופ. ההצעה הערבית החדשה דיברה על הקמת מדינה עצמאית פדראלית בעלת שני קנטונים, ערבי ויהודי. אולם ניסיונות אלו נתקלו בהתנגדות הנמרצת של בריה"מ וארה"ב, ונדחו על הסף בידי נשיא העצרת, הנציג של ברזיל, אוסוולדו אירנה. בשעה 17.00 לפי שעון ניו-יורק התחילה ההצבעה באולם הגדול בפלשינג-מדואו (אולם שבמקור היה מיועד להחלקה על הקרח). כבר שעתיים לפני ההצבעה צברו כ-15.000 אנשים, רובם יהודים, על שערי האולם ובקשו להיכנס, אך רק ל-1000 צופים הותרה הכניסה. האולם היה מלא לחלוטין ומשלחות של כל המדינות שהיו חברות באו"ם, פרט לסיאם (תאילנד) שנעדרה בכוונה תחילה, השתתפו בישיבה. המתח היה רב כאשר נשיא העצרת, אוסוולדו אירנה, התחיל לקרוא בשמות המדינות לפי סדר הא-ב, וכל מדינה הודיעה כיצד היא מצביעה. כאשר הגיעה תורה של צרפת, והיא הצביעה בעד, פרצו מחיאות כפיים סוערות באולם. זאת משום שעד לרגע האחרון לא היה ברור אם צרפת תמנע או תצביע בעד. לעומת צרפת, איכזבה צ'ילה, שלמרות הלחצים שהופעלו עליה החליטה להימנע. בתום ההצבעה הודיע אוסוולדו אירנה, כי הצעת ההחלטה מס' 181 של ועדת ה- ad hoc התקבלה כאשר,

- 33 מדינות הצביעו בעד
- 10 מדינות הצביעו נגד
- 13 מדינות נמנעו
- 1 נעדרה

רשימת המדינות שהצביעו בעד: אוסטרליה, אוקראינה, אורוגואי, איסלנד, אקוודור, ארצות הברית, בלגיה, ביאלורוסיה (רוסיה הלבנה), ברזיל, ברית המועצות, גואטמלה, דנמרק, דרום אפריקה, האיטי, הולנד, הפיליפינים, ונצואלה, לוקסנבורג, ליבריה, נורווגיה, ניו זילנד, ניקרגואה, סן דומינגו, פולין, פנמה, פרו, פרגואי, צ'כוסלובקיה, צרפת, קוסטה ריקה, קנדה ושוודיה.

רשימת המדינות שהצביעו נגד: אירן (פרס), אפגניסטן, הודו, טורקיה, יון, לבנון, מצרים, פקיסטן, סעודיה, סוריה, עיראק, קובה ותימן.

רשימת המדינות שנמנעו: ארגנטינה, אתיופיה (חבש), בריטניה, יוגוסלביה, הונדורס, מקסיקו, סין, סלבודור, צ'ילה וקולומביה.

רשימת המדינות שנמנעו: סיאם (תאילנד).

10. ניתוח תוצאות ההצבעה

א. ניתוח תוצאות ההצבעה מלמד כי כגודל ההצלחה של הסוכנות היהודית, היה גודל הכישלון של מדינות ערב. המדינות שהתנגדו ל"תוכנית החלוקה" לא הצליחו להגדיל את המחנה שלהם מאז ההצבעה בועדת ה- ad hoc שנערכה ב- 25 בנובמבר 1947 (עיין לעיל סעיף 5). גם אז הייתה קבוצת המתנגדות מורכבת מאותן 13 מדינות. מחנה המתנגדות, להוציא את יון וקובה, היה מורכב ממדינות ערב, מדינות מוסלמיות ומדינות בעלות מיעוט מוסלמי גודל (הודו).

ב. לעומת מחנה המתנגדות הקטן כללה קבוצת התומכות את המרכיבים הבאים:

- (1) שלוש חברות קבועות במועצת הביטחון (ארה"ב, בריה"מ וצרפת).
- (2) מדינות חבר העמים הבריטי (קנדה, אוסטרליה, ניו זילנד ודרום אפריקה)
- (3) כל מדינות הגוש המזרחי מלבד יוגוסלביה
- (4) כל מדינות מערב אירופה, למעט בריטניה שכאמור ראתה את עצמה מחויבת להתמיד ב"עמדתה הניטרלית".
- (5) רוב מדינות אמריקה הלטינית.

ג. להלן הסיבות שהביאו לתוצאה החיובית (מבחינתה של הסוכנות היהודית וראשי התנועה הציונית):

- (1) הנהגתו התקיפה של בן-גוריון שידע לגלות מנהיגות, "לסמן את המטרה" ולסחוף אחריו את כל ההנהגה הציונית.
- (2) העבודה המאומצת והשיטתית של חברי המשלחת של הסוכנות היהודית לאו"ם, בראשותם של משה שרת ואבא הילל סילבר.
- (3) הסיוע שנתקבל מהשדולה הנמרצת של יהודי ארה"ב.
- (4) התגייסותו והשפעתו של חיים וייצמן.
- (5) הטקטיקה המוטעית של הצד הערבי שגילה נוקשות וחוסר נכונות לפשרה.
- (6) המדיניות הבלתי-מוצלחת של שר החוץ בוויין אשר בודדה את בריטניה ונטרלה את התנגדותה ל"תוכנית החלוקה".
- (7) העיתוי - האו"ם עדיין היה ארגון צעיר בעל יומרות של עשיית "צדק עולמי" תוך אימוץ של דפוסי פעולה המוכרים מהדגם הפרלמנטארי המערבי.
- (8) שיתוף הפעולה המיוחד (והנדיר) בין שתי המעצמות, ארה"ב וברייה"מ.

11. עיקרי החלטת 181 של עצרת הכללית האומות המאוחדות מיום 29 בנובמבר 1947.

להלן העקרונות המנחים של החלטה 181:

- סיום המנדט הבריטי וחלוקת ארץ ישראל המנדטורית לשתי מדינות -יהודית וערבית.
- ירושלים תהווה אזור נפרד ואקסטריטוריאלי (CORPUS SEPRERATUM) שתעמוד תחת שלטונו של מושל מטעם האו"ם. שטחה יכלול את בית לחם, אבו-דיס, עין-כרם ושועפט. (הסיבה להרחבת גבולותיה של ירושלים הייתה הרצון ליצור מצב בו שתי האוכלוסיות, היהודית והערבית, יהיו שוות בגודלן).
- גם יפו, ונמל התעופה לוד יהוו אזור ואקסטריטוריאלי. בין שתי המדינות תתקיים אחדות כלכלית.
- תוקם ועדת ביצוע מטעם האו"ם -ועדת UNPAC שתפקידה יהיה לפעול ליישום תוכנית החלוקה.

לוח הזמנים לפי החלטת 181

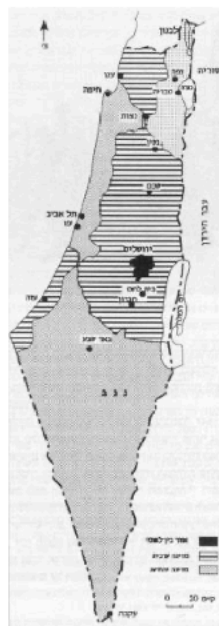
- עד 1 בפברואר 1948 יועבר נמל ימי (חיפה) לרשות הצד היהודי.

- עד 1 באפריל 1948 ייערכו בחירות לשתי מועצות הממשלה בשתי המדינות.
- עד 1 באוגוסט 1948 יסתיים שלטון המנדט הבריטי.
- עד 1 באוקטובר 1948 יוקמו שתי המדינות, היהודית והערבית.

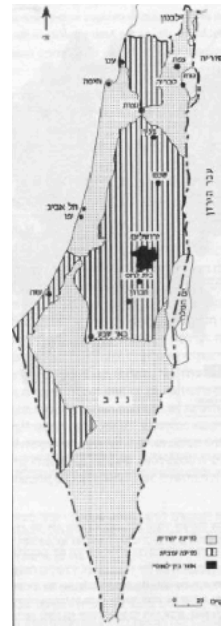
12. השוואה בין הצעת-החלטת 181 של העצרת הכללית לבין הצעת קבוצת הרוב בועדת אונסקופ.

התבוננות בשתי "תוכניות החלוקה", זו של ועדת אונסקופ וזו של ועדת ה- ad hoc (הצעת- החלטת 181), מלמדת כי התוכניות היו דומות מאוד. שתי התוכניות היו בעלות אותם העקרונות של הקמת שתי מדינות, כאשר כל מדינה מחולקת לשלושה "מבנים גיאומטריים", סה"כ שישה מבנים גיאומטריים. מבנה גיאומטרי נוסף הוא האזור האקסטרטוריאלי סביב ירושלים. בין האזורים השונים (המבנים הגיאומטריים) היו נקודות מגע (נשיקה). ההבדל בין שתי ההצעות מתבטא בעיקר בקביעת הגבולות. בעוד שלפי תוכנית אונסקופ חלוקת השטח היא 62:48 (לטובת המדינה היהודית), הרי שבהחלטת 181 (לפי הצעת ועדת ה- ad hoc) צומצם היחס לכדי 55:45 (לטובת המדינה היהודית). הרקע לשינוי היה הרצון להגיע לחלוקה יותר מאוזנת בין שתי המדינות, וכן להקטין את האוכלוסייה הערבית שנכללה במדינה היהודית. הוא הדין לגבי הקטנת האוכלוסייה היהודית בשטח שהיה מיועד למדינה הערבית. במישור המעשי התבטא הדבר בהעברת חלק מהנגב המערבי למדינה הערבית, כך שרצועת עזה הוארכה לכוון דרום. גם באר שבע נכללה לפי הצעת- ההחלטה 181 בשטחה של המדינה הערבית. הצד היהודי קיבל "פיצוי" מסוים בגישה לדרום ים המלח כאשר שטח זה כולל מצדה, נכלל במדינה היהודית. פיצוי נוסף, אם כי קטן, ניתן למדינה היהודית העתידה לקום, גם באזור הגליל.

מפת אונסקופ

מפת 181

שתי המפות להלן ממחישות את ההבדלים בין שתי הצעות החלוקה. למעשה ניתן להתייחס להצעת- ההחלטה 181 כאל תוכנית מעודכנת ומתוקנת של תוכנית ועדת אונסקופ (על-פי המלצות קבוצת הרוב).

13. סיכום

לקראת סיום הדיון ברעיון החלוקה, יש מקום לשוב ולהדגיש את החשיבות של העיתוי של קבלת החלטה 181. מבחינתה של הסוכנות היהודית הייתה שנת 1947 "שעת רצון". הארגון הבין-לאומי הצעיר עדיין שאף, בכל כוחו, למלא את ייעודו המקורי כמפשר וכמשכין שלום בעולם. כוחן הפוליטי של מדינות ערב והמדינות המוסלמיות היה מוגבל ביותר, וייצוגן באו"ם היה מצומצם. עצם העובדה שבתקופת הדיון וההצבעה היו רק 57 מדינות חברות באו"ם, ורובן היו בעלות אוריאנטאציה פרלמנטארית-דמוקרטית מערבית, שיחקה לטובת הצד היהודי. זאת בנוסף למפנה שחל במדיניותה של בריה"מ באביב 1947, והחלטתה לתמוך בכל כוחה בהקמת המדינה

היהודית. כמו-כן יש לציין את המצב המיוחד שנוצר, כאשר שתי המעצמות הגדולות היו מוכנות לשתף פעולה בכל הקשור ל"תוכנית החלוקה". המסקנה אם כן היא, כי בסוף שנת 1947 הייתה קיימת קונסטלציה בין-לאומית מיוחדת אשר אפשרה את השגת הרוב הדרוש של שני שלישי. ברם, כעבור שנים אחדות השתנה היחס כלפי המדינה היהודית והרעיון הציוני, וארגון האו"ם הפך להיות במה להתקפות נגד מדינת ישראל.

נסיים סוגיה זו בדבריו של בן-גוריון שנאמרו ב-29 בנובמבר 1947, לאחר שנודע לו כי הצעת החלטה מס' 181 זכתה ברוב הדרוש של שני שלישי:

"נראה שתקופת הנסים טרם חלפה, אולם לא נשכח שגם תקופת הסכנות טרם חלפה."

הערה אישית: במהלך כל הדיון ב"תוכנית החלוקה" ואישורה ביום 29 בנובמבר 1947, נמנעתי בכוונה תחילה מלעשות שימוש במונח המקובל "כ"ט בנובמבר". זאת משום שלדעתי מדובר ב"שעטנז" ובניסיון לא מוצלח "לעברת" את החלטה המפורסמת. אני מודע היטב לעובדה, כי כמעט בכל עיר במדינת ישראל קיים רחוב שנקרא "רח' כ"ט בנובמבר". ברם, אני סבור כי אין מקום לשלב בין מספור עברי לתאריך לועזי (ד.ל.).

בין החלטת החלוקה 181 להכרזת מדינת ישראל

תוכן העניינים

1. מבוא
2. התגובות להחלטה 181 - החלטת החלוקה
3. תחילתה של מלחמת העצמאות
4. הנסיגה של ארה"ב מתמיכתה ב"תוכנית החלוקה"
5. פעילותה של ארה"ב באו"ם בחודשים פברואר-מרץ 1948
6. התגובה של הצד היהודי: נקיטת יוזמות במישור המדיני-ארגוני ובמישור הצבאי
7. המשך ניסיונות ארה"ב למנוע/לדחות את הקמת המדינה היהודית
8. הדיונים במושב המיוחד של העצרת הכללית של האו"ם - אפריל 1948
9. תהליך קבלת ההחלטות בדבר הקמת המדינה
10. הניסיון האחרון לעכב את הקמת המדינה היהודית - מאי 1948
11. יועצי הנשיא טרומן מחליטים לפעול
12. ה' באייר תש"ח - 14 במאי 1948 - הכרזת מדינת ישראל
13. ההכרה של ארה"ב ובריה"מ במדינת ישראל

1. מבוא

החלטה מס' 181 של העצרת הכללית של האו"ם, מיום 29 בנובמבר 1947, בדבר "תוכנית החלוקה" להקמת שתי מדינות בארץ-ישראל, יהודית וערבית, הייתה ההחלטה החשובה ביותר שנתקבלה במסגרת הארגון הבין-לאומי בשנותיה הראשונות. ניתן גם לטעון כי מדובר באחת ההחלטות החשובות של הארגון שנתקבלו עד היום הזה. ברם, בשלב הראשון דובר בקבלת החלטה עקרונית בלבד, המבחן הגדול של האו"ם בא במישור הביצועי: האם היה האו"ם מוכן ומסוגל גם לדאוג ליישום ההחלטה? על-פי החלטת 181 הייתה אמורה לקום ועדת ביצוע מטעם האו"ם שמתפקידה היה לדאוג לביצוע סעיפי ההחלטה. תוך זמן קצר אכן הוקמה ועדת ביצוע בת חמש מדינות שלהלן תקרא ועדת United Nations Palestine Committee = UNPAC. בועדה היו חברות חמש המדינות הבאות:

- ציכיה (שנציגה שימש כיו"ר הועדה)
- דנמרק
- בולגריה
- פיליפינים
- פנמה

2. התגובות להחלטה 181 - החלטת החלוקה

א. הצד היהודי

החלטת החלוקה התקבלה בשמחה רבה על ידי היישוב היהודי בארץ, בהתפרצויות של שמחה אשר התבטאו בריקודים ובמחולות בחוצות הערים. נציגי הסוכנות היהודית הודיעו, כי הם רואים בצער את התוכנית לחלוקת הארץ, אך נענים לה למען השכנת שלום.

ב. הצד הערבי

בצד הערבי, לעומת זאת, נדחתה "תוכנית החלוקה" בתוקף, הן על-ידי השליטים של מדינות ערב, והן על-ידי המנהיגים של הישוב הערבי בארץ-ישראל. הם הבהירו כי לא יסוּו להשתמש בכוח כדי למנוע את ביצועה של התוכנית. ארס אל-חורי, נציג סוריה באו"ם אמר כי: "שנים ארוכות של מלחמה תעבורנה על המקומות הקדושים, והשלום לא ישכון שם אלא כעבור דורות."

ואילו עזאם פחה, מזכיר הליגה הערבית הכריז כי: "קו החלוקה יהיה קו של אש ודם."

המטרה של מנהיגי ערב, במישור האסטרטגי, הייתה מניעת הקמת מדינה יהודית. במישור הטקטי שאפו המנהיגים הערביים ליצור בארץ-ישראל מצב של מלחמה שלא יאפשר את ביצועה של "תוכנית החלוקה". בדרך זו הם הניחו, כי המעצמות והאוי"ם ישתכנעו כי שיש לסגת מהחלטת החלוקה. כפי שניראה להלן, הרי שקביעת המטרה בידי שליטי ערב בהחלט הייתה רציונאלית. במישור הטקטי הוחלט לעזור לערביי ארץ-ישראל בכספים, בנשק וכן לשגר מתנדבים שסייעו להם במלחמתם נגד היהודים.

ג. הצד הבריטי

ערב ההצבעה על "תוכנית החלוקה", הבהירה בריטניה, כאמור לעיל (עיין לעיל סוגיה מס' 5), כי אם התוכנית תאושר, בריטניה לא תשמש "כקבלן הביצוע שלה". ואכן זמן קצר לאחר אישורה של החלטה 181, קבעה בריטניה את מדיניותה בנושא הנדון.

להלן עיקרי מדיניותה:

- (1) הפינוי הבריטי יעשה אך ורק מתוך שיקולים של האינטרס הבריטי, דהיינו, ביצועה פינוי תוך שמירה מרבית על כוח האדם הבריטי ועל הרכוש של ממשלת המנדט.
- (2) שר החוץ בוין הדגיש, כי יש לבצע את הפינוי בדרך שלא תפגע ביחסי הידידות המסורתיים של בריטניה עם מדינות ערב.
- (3) הפינוי יעשה בהקדם האפשרי, ולא דווקא על-פי "הרוח של החלטת החלוקה" או על-פי לוח הזמנים של החלטת האוי"ם.
- (4) בריטניה לא תאפשר את כניסתה לארץ-ישראל של ועדת UNPAC, היא ועדת הביצוע מטעם האוי"ם.

הנימוק הרשמי לאי-התרת כניסתה של ועדת UNPAC היה, שארץ-ישראל נתונה הייתה במצב של מלחמה. מדיניותה של בריטניה פגעה קשות ביכולת הפעולה של הועדה, ולמעשה ניטרלה אותה כליל. התקשורת הבין-לאומית כינתה בלעג את חברי הועדה: "חמשת עולי הרגל הגלמודים". בהמשך נאותה ממשלת בריטניה להתיר רק את כניסתו לארץ-ישראל של חיל חלוץ קטן מטעם הועדה. קבוצת החלוץ כללה, בין השאר את:

1. קולונל נורווגי צעיר בשם: רושר-לונד (A.Rocher-Lund).
2. דיפלומט ספרדי בשם: פבלו אסקטה (Pablo Azcarate)

מדיניותה של בריטניה בעקבות קבלת "תוכנית החלוקה", ובמיוחד יחסה השלילי כלפי ועדת UNPAC מחזקת (לדעת כותב שורות אלו) את הגישה שטוענת, כי לבריטניה לא היו כוונות כנות בכל הקשור להעברת סוגיית ארץ-ישראל לידי האוי"ם. בכל מקרה יש להדגיש, ולחזור ולהדגיש, כי ראשי הסוכנות היהודית וההנהגה הציונית חשדו, כי בריטניה לא התכוונה באמת לצאת מארץ-ישראל, אלא רק חיפשה אמתלה להמשיך את אחיזתה בארץ. מדיניותם של ראשי "המדינה שבדרך" בשנים 1947-1948, כלפי בריטניה, נגזרה מגיש חשדנית זו.

לוח הזמנים של קבלת החלטות בדבר הפינוי הבריטי:

- א. 4 בדצמבר 1947: חתימת תוכנית הפינוי הבריטי (סיום הכנת התוכנית).
- ב. 4 בפברואר 1948: אישור הקבינט הבריטי לתוכנית לפינוי ארץ ישראל. נקבע כי המנדט הבריטי יסתיים ב-15 במאי 1948.
- ג. בראשית חודש אפריל, 1948 - בעיצומה של המלחמה שהתנהלה ברחבי הארץ בין תושביה הערבים לבין תושביה היהודים - הודעת בריטניה, כי בכוונתה לפנות את צבאה מן הארץ ב-15 במאי 1948.
- ד. 29 באפריל 1948: חקיקת החוק בפרלמנט לסיום המנדט הבריטי ב-15 במאי 1948.
- ה. 14-15 במאי 1948: פקודת היום לגבי הפינוי בריטי, של מפקד כוחות הצבא בישראל הגנרל ג.ה.א. מק-מילן והנציב העליון הבריטי האחרון, סיר אלן קוניגהם עוזב את ארץ-ישראל.

3. תחילתה של מלחמת העצמאות

כבר למחרת קבלת החלטת החלוקה, כלומר ב-30 בנובמבר 1947, פרצו מאורעות דמים ברחבי א"י המנדטורית, ובדרך זו החל השלב הראשון של מלחמת העצמאות. האקט המלחמתי הראשון היה תקיפת שני אוטובוסים של אגד שנסעו על כביש פתח תקוה-לוד ליד צומת ראש העין (המיקום המדויק הינו הכניסה הראשית למושב נחלים של היום). באוטובוס הראשון נהרג נוסע אחת ובאוטובוס השני שהוביל משפחה שנסעה מנתניה

בדרכה לחתונה בירושלים, נרצחו שישה נוסעים יהודיים. באותו יום נרצח יהודי נוסף באזור תל-אביב יפו. כלומר, ביומה הראשון של מלחמת העצמאות היו שמונה הרוגים יהודיים.

את מלחמת העצמאות ניתן לחלק לשני חלקים עיקריים:

א. המלחמה נגד ערביי ארץ-ישראל: - מפרוץ המלחמה ב- 30 בנובמבר 1947 ועד להכרזת מדינת ישראל ב- 14 במאי 1948. בתקופה זו, שהתחילה למחרת קבלת החלטה 181 באו"ם והסתיימה עם הפינוי הבריטי מארץ-ישראל, התנהלה המלחמה בין תושבי ארץ-ישראל היהודיים לבין תושבי ארץ-ישראל הערביים. הצד הערבי קבל סיוע מסוים מכוחות של מתנדבים ממדינות ערב. דובר בעיקר בכוחות בפקודו של קאוג'י בצפון וכוחות של "האחים המוסלמים" שבאו ממצרים.

ב. מהפלישה של חמשת הצבאות הסדירים של מדינות ערב למדינת ישראל ב-15 במאי 1948 ועד לחתימת הסכם שביתת הנשק האחרון, הוא ההסכם שנחתם עם סוריה ב-20 ביולי 1949.

את שתי התקופות העיקריות של מלחמת העצמאות ניתן לחלק לשלבי משנה:

א. המלחמה נגד ערביי ארץ-ישראל:

(1) המלחמה על הדרכים: השלב הראשון התחיל עם פרוץ הקרבות ב-30 בנובמבר 1947 הכוחות הערביים. הצד הערבי ניצל את שליטתו על חלק גדול מדרכי התחבורה העיקריות. הדבר הקשה על הישוב היהודי שהיה חייב לשמור על עורקי תחבורה פתוחים כדי לקיים קשר רציף בין הישובים היהודיים השונים. בתקופה זו סבל הישוב גם ממחסור חמור בנשק, וכן לא היה חופשי לפעול כראות עיניו, משום שהממשלה המנדטורית הבריטית עדיין שלטה בארץ. חשוב לציין כי בעיני המשקיף על הנעשה מחוץ לגבולות ארץ-ישראל נוצר הרושם, שהצד היהודי נמצא במצב של מגננה ומתקשה להילחם בכוחות הערביים. זאת למרות העובדה, שלא עלה בידי הכוחות הערביים לכבוש ולו ישוב יהודי אחד.

ב. מראשית חודש אפריל ועד הכרזת המדינה ב- 14 במאי 1948: במהלך חודש מרס 1948, ולקראת סיום השלטון הבריטי, גובשה התוכנית האסטרטגית של "ההגנה" אשר ידועה כ"תוכנית ד". עיקרי התוכנית היו כדלקמן:

(1) השתלטות על כל השטח שהיה מיועד למדינה היהודית, כולל שטחים בעלי ריכוזים גדולים של אוכלוסיה ערבית.

(2) תפיסת נקודות מפתח חשובות בעת הפינוי הבריטי. III. היערכות לקראת פלישת צבאות ערב שהייתה צפויה עם סיום הפינוי הבריטי והכרזת המדינה היהודית.

(3) שינוי מוחלט בשיטת הלחימה ומעבר ממגננה לתקיפה.

השלב השני של החלק הראשון של המלחמה נפתח עם "מבצע נחשון"- 6-15 באפריל 1948 - פריצת הדרך לירושלים הנצורה. בהמשך נכבשו/שוחררו "הערים המעורבות" טבריה, צפת, יפו וחיפה. המאפיין החשוב ביותר של התקופה הזאת היה מעבר היוזמה הצבאית לצד היהודי. לקראת סוף שלב זה, וערב הכרזת העצמאות, נפלו יישובי גוש עציון והוחלט על פינויים של כמה יישובים באזור ירושלים: עטרות, נוה-יעקב והר-טוב וכן את מפעל האשלג וקיבוץ בית-הערבה בצפון ים המלח. חשוב לציין כי בשלב זה של המלחמה הלכה והתעצמה התופעה של בריחת תושבים ערבים מבתיהם ויישוביהם. תופעה זו עתידה להפוך לבעיית הפליטים, סוגיה שלא באה על פתרונה עד עצם היום הזה.

ב. המלחמה נגד ערביי ארץ-ישראל:

(1) תקופת הפלישה והבלימה - 15 במאי 1948 - 11 ביוני 1948. השלב הראשון של החלק השני של מלחמת העצמאות התחיל עם פלישתם של צבאות חמש מדינות ערב למדינת ישראל שזה עתה הוכרזה: מצרים, ירדן, סוריה, לבנון ועיראק. בשלב זה היוזמה שוב עברה לצד הערבי- הפעם דובר במדינות ערב (ולא בערביי ארץ-ישראל). מבחינתה של מדינת ישראל הצעירה דובר בתקופה הקריטית ביותר בכל תולדותיה. אם היא לא הייתה מצליחה לבלום את המתקפה הערבית הרי שהקמת המדינה היהודית הייתה הופכת לאפיזודה חולפת. לאחר ארבעה שבועות של לחימה קשה הסכימו הצדדים לקבל את דרישתה של מועצת הביטחון של האו"ם להפסקת אש.

(2) ההפוגה הראשונה - 11 ביוני - 8 ביולי 1948: תקופה זו נוצלה על-ידי שני הצדדים להיערכות והתארגנות. לגבי מדינת ישראל מדובר בתקופת רגיעה ראשונה מאז סוף חודש נובמבר 1947. היות ובתקופה זו לא התנהלה מלחמה בפועל נגד האויב החיצוני, יכלה מדינת ישראל להרשות לעצמה לקיים "מלחמות פנימיות". ואכן, זה לא היה מקרה, ששניים מהמשברים הפוליטיים הקשים ביותר התרחשו בתקופה זו. הכוונה למשבר האלופים (עיין לעיל סוגיה מס' 3) ופרשת אלטלנה. במהלך ההפוגה הראשונה החיל

המתווך מטעם האו"ם, הרזן השוודי פולקה בֶּרְנְדוֹט, את פועלו. בחודש יולי 1948 גיבש המתווך את תוכניתו הראשונה להסדר שלום בין ישראל ולבין מדינות ערב. תוכנית זו חרגה בצורה משמעותית מהחלטת האו"ם 181. בין השאר ביקש המתווך לעשות את השינויים הבאים:

- ביטול המדינה הערבית והעברת כל השטח שהיה מיועד לה לממלכת ירדן
- ביטול "בינאום" ירושלים והעברתה לממלכת ירדן
- צמצום שטחה של מדינת ישראל והוצאת הנגב מתחום גבולותיה.

(3) קרבות עשרת הימים - 9-18 ביולי 1948: תקופה זו ניתן לתאר כמפנה הגדול בתולדות מלחמת העצמאות. היזמה עברה לידי צה"ל שנחל הישגים גדולים וביניהם: כיבוש נצרת ושחרור חלק גדול מהגליל התחתון והמרכזי, כבוש רמלה ולוד ונמל התעופה הבין-לאומי והדיפת המתקפה על נגבה בדרום.

(4) ההפוגה השנייה - 19 ביולי - 15 באוקטובר 1948: בתקופה זו גיבש המתווך מטעם האו"ם, הרזן בֶּרְנְדוֹט את תוכניתו השנייה לפתרון הסכסוך. עיקרי התוכנית כללו את הסעיפים הבאים (הכוונה לשינויים ביחס לתוכניתו הראשונה/או לשינויים ביחס להחלטת 181):

- העברת הנגב לצד הערבי
- נמל חיפה ושדה התעופה לוד יימסרו לפיקוח האו"ם
- ירושלים תוכרז כאזור בין-לאומי (בניגוד לתוכניתו הראשונה)

על רקע התוכנית הזאת של בֶּרְנְדוֹט, נרצח המתווך ב-17 בספטמבר 1948 בידי אנשי לח"י שפעלו תחת השם: "חזית המולדת".

(5) חידוש הלחימה והמבצעים האחרונים - 15 אוקטובר 1948 - 7 בינואר 1949 (מרץ 1949).

בחודשים האחרונים של מלחמת העצמאות, ולפני המשא ומתן עם מדינות ערב על הסכמי שביתת הנשק, הייתה ידו של צה"ל על העליונה באופן מוחלט. אם הדרג המדיני היה רוצה, יכל צה"ל להשתלט על כל ארץ-ישראל המערבית, כלומר גם על השטחים שהיו מיועדים למדינה הערבית (בעיקר יהודה, שומרון וחבל עזה). מסיבות שונות הממשלה לא עשתה זאת, אלא החליטה להתמקד בבעיות הצבאיות (האקוטיות) המפורטות מטה:

- הלגיון הירדני ששלט בלטרון ואיים על ירושלים.
- יישובי הנגב המנותקים.
- צבא ההצלה של קאוג'י שעדיין אחז בשטחים מסוימים במרכז הגליל.
- הצבא הסורי ששלט בצפון על מקורות המים.

במטרה להתמודד עם הבעיות הצבאיות שפורטו לעיל יצא צה"ל לשלושה מבצעים גדולים כמפורט להלן:

- מבצע יואב - מבצע עשר המכות - 15-22 באוקטובר 1948. מבצע זה כוון נגד כוחות מצריים בדרום. הדרך לנגב נפרצה ורצועת החוף דרומית לאשדוד שוחררה, מלבד כיס פלוגה שכוותר. באר שבע, שהייתה מיועדת להיות חלק מהמדינה הערבית נכבשה, והצבא המצרי נסוג לעזה. במבצע זה נטלו חלק פעיל גם חיל האוויר וחיל הים.

- מבצע חירם - 28 באוקטובר 1948. במבצע זה שוחרר כל שטחה של הגליל. רבים מתושבי הכפרים הערביים ברחו ללבנון.

- מבצע חורב 22 בדצמבר 1948 - 7 בינואר 1949 מבצע זה נועד למגר את שארית אחיזה של צבא מצרים בדרום. במהלך המבצע כוחות צה"ל אף חדרו לשטח סיני. ב-6 לינואר הודיעה ממשלת מצרים על הסכמתה לפתוח במשא ומתן לשביתת נשק.

לאחר סיום שלושת המבצעים האלו, ותחילת השיחות לשביתת נשק עם מדינות ערב, יצא צה"ל למבצע נוסף ואחרון הוא מבצע עובדה.

- מבצע עובדה - מרץ 1949: מבצע עובדה הוא המבצע האחרון של מלחמת העצמאות. במסגרת המבצע נכבשו אזור הערבה, הנגב הדרומי ואילת (אום רשרש). בדרך זו נפתחה בפני מדינת ישראל גם מבוא ים למפרץ אילת (עקבה) ונתיב מים למזרח הרחוק.

(6) הסכמי שביתת הנשק בין מדינת ישראל ובין מדינות ערב ינואר - יולי 1949 ב-7 בינואר 1947 נפתח המשא ומתן להסכמי שביתת נשק עם מדינות ערב. תוך חצי שנה הסתיימו שיחות אלו, כאשר ההסכם הראשון לשביתת נשק נחתם עם מצרים וההסכם האחרון עם סוריה. על-פי ההסכמים האלו, נשארה רצועת עזה

במחצית הראשונה של שנת 1948 התרחש אפוא שינוי משמעותי ביותר בעמדתה של ארה"ב בסוגית ארץ-ישראל. הדבר התנהל בשלושה מישורים:

א. גיבוש המדיניות החדשה ואישורה בדרגים השונים בארה"ב. ב. הצגתה של המדיניות החדשה באו"ם בניסיון להקפיא את החלטת 181, ולאשר את החלופה החדשה: משטר של נאמנות זמני מטעם האו"ם בארץ ישראל. ג. הפעלת לחץ על ראשי הסוכנות היהודית וההנהגה הציונית כדי שיסכימו לקבל את הגישה החדשה של ארה"ב, ומעל לכל לא ינסו לנצל שעת-הכושר כדי להכריז על מדינה יהודית

מלחמת העצמאות

מלחמת העצמאות, שידועה גם תחת השמות "מלחמת השחרור" ו"מלחמת הקוממיות" היא המלחמה שהביאה בסופו של דבר את התנועה הציונית ואת תושבי ארץ-ישראל היהודיים (ברובם) למטרתם המוצהרת, קרי, הקמת מדינה עצמאית. המלחמה התחילה ב-30 בנובמבר 1947, יום לאחר קבלת תוכנית החלוקה של האו"ם בכ"ט בנובמבר, והסתיימה ב-20 ביולי 1949 עם חתימת אחרון הסכמי שביתת הנשק עם סוריה.

הרקע לפרוץ המלחמה היה התנגדותם של ערביי ארץ ישראל ומדינות ערב להחלטת האומות המאוחדות להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. הערבים פעלו על מנת למנוע את הגשמת ההחלטה ולהגיע לשליטה ערבית על הארץ בכוח הזרוע. ערביי ארץ ישראל החלו בלחימה מיד לאחר החלטת עצרת האו"ם, כשהם נעזרים בכוחות בלתי סדירים שבאו מבחוץ. כוחות אלו נוהגים לכנות בשם: ה"כנופיות הערביות". יש לציין כי מדובר במונח לא "מוצלח" ולא אקדמי, ולכן עדיף לכנות את כוחות אלו, הכוחות הערביים הסמי-סדירים שפעלו בשלב הראשון של מלחמת העצמאות. לאור הכישלון, מבחינתם של הגורמים הערביים, של השלב הראשון של המלחמה, הצטרפו מדינות ערב למלחמה, עם צבאותיהן הסדירים, בפלישה למדינה שזה עתה הוקמה, למחרת הכרזת העצמאות ב-15 במאי 1948. במדינת ישראל שהוקמה במהלך המלחמה כוננה ממשלה זמנית, נקבעו סדרי שלטון ומשפט והכוחות הלוחמים שנקראו מיום הכרזת המדינה בשם "כוחות המגן" הוכרזו ב-26 במאי 1948 כצבא ההגנה לישראל (עיין לעיל סוגיה מספר 3). המלחמה הסתיימה בניצחוננו של צה"ל, שהדף את צבאות ערב, והרחיב את תחום המדינה מעבר לגבולות שנקבעו למדינה היהודית בהחלטת 181 של העצרת הכללית של האו"ם.

4. הנסיגה של ארה"ב מתמיכתה ב"תוכנית החלוקה"

אנשי הצמרת של ה-STATE DEPARTMENT, ג'ורג' קינן, שהיה אחראי על גיבוש האסטרטגיה של ארה"ב לעצירת התפשטות הקומוניזם, לוי הנדרסון, שהיה ראש הדסק של המזרח התיכון וצפון אפריקה, ודין רוסק שהיה ראש הדסק של האו"ם גבשו מדיניות על-פיה ארה"ב חייבת לסגת מתמיכתה בהחלטת החלוקה ולפעול למניעת ביצועה.

הנימוקים של ראשי הסטייט-דפרטמנט לצורך בשינוי מדיניותה של ארה"ב היו:

- א. החשש מפני פגיעה ביחסים המדיניים עם מדינות ערב.
- ב. בעקבות זאת, החשש מפני פגיעה באינטרסים כלכליים של ארה"ב, במיוחד בתחום הנפט.
- ג. בשלב הראשון של מלחמת העצמאות הצד היהודי היה מצוי במגננה, והיה חשש שמא ראשי הסוכנות היהודית והשדולה היהודית בארה"ב ילחצו כדי שזו תשגר כוחות צבא למזרח התיכון. צעד כזה היה עלול היה לסבך את ארה"ב במלחמה. החשש הזה הפך להיות מוחשי עוד יותר כאשר התברר כי מדינות ערב עמדו לפלוש לארץ-ישראל עם סיום המנדט הבריטי.
- ד. החשש שהסתלקותה של בריטניה מארץ-ישראל, תיצור חלל מדיני שינוצל על-ידי בריה"מ לתפוס אחיזה באזור. לחדירה אפשרית של בריה"מ לאגן הים התיכון היו השלכות אסטרטגיות. התפתחות כזאת הייתה עלולה לפגוע בנושאים חיוניים מבחינתה של ארה"ב ובהם מקורות הנפט במזרח התיכון. יש לציין כי הנפט הערבי היה קשור גם ל"תוכנית מארשל" לשיקום אירופה. זאת משום שהנפט היה אמור "להניע מחדש את גלגלי הכלכלה" במדינות שהיו עתידות ליהנות מהסיוע האמריקני.

ה. החשש מפני גישה אוהדת מצד ההנהגה הציונית כלפי בריה"מ והקומוניזם, ובהמשך החדרת סוכנים קומוניסטים לישראל במסווה של עולים חדשים.

הפקידים הבכירים בסטייט-דפרטמנט התנגדו ל"תוכנית החלוקה" והקמת המדינה היהודית עוד לפני קבלת החלטה 181 בדי העצרת הכללית של האו"ם. התנגדותם זו לא נעלמה גם בחודשים הבאים, והם היו נחושים בדעתם לפעול כדי למנוע את "רוע הגזירה". בארץ-ישראל התנהל בתקופה זו השלב הראשון של מלחמת העצמאות. כאמור לעיל, היו הכוחות היהודיים נתונים במצב של מגננה. המצב כפי שהוא השתקף מחוץ לגבולות הארץ לא היה נוח למדינה היהודית שבדרך. נראה היה שהיהודים מתקשים להילחם, וכי הצד הערבי, דהיינו ערביי ארץ-ישראל + כוחות המתנדבים נמצאו באופן תדיר במתקפה. מבחינה עובדתית, שתקפות זו של המלחמה לא לימדה על המצב העובדתי בשטח. ברם, מה שהיה חשוב בשעה זו היה הרושם (Image) שנוצר. מצב המלחמה והמתקפה הערבית סיועו לגורג' קינן, לוי הנדרסון, ודין רוסק בניסיונם לשנות את מדיניותה של ארה"ב במזרח התיכון.

הפקידים הבכירים של הסטייט-דפרטמנט הצליחו לשכנע את שר החוץ מארשל בדבר צדקת טענותיהם. יחד עם זה הם הבינו היטב, כי לא מספיק לפסול את "תוכנית החלוקה" אלא יש להציג בפני הדרג הפוליטי, קרי שר החוץ מארשל והנשיא טרומן, חלופה מתאימה. כתחליף ל"תוכנית החלוקה" הוצע כי עם סיום המנדט הבריטי בארץ-ישראל יונהג משטר של נאמנות זמני מטעם

האו"ם. גם שר ההגנה, פורסטאל, תמך בגישה זו, שמשמעותה המעשית הייתה מניעת הקמתה של המדינה היהודית.

5. פעילותה של ארה"ב באו"ם בחודשים פברואר-מרץ 1948

ב- 24 בפברואר 1948 נשא וורן אוסטין, שגריר ארה"ב באו"ם, נאום במועצת הביטחון בו אמר כי "מועצה זו מוסמכת לטפל באיום על השלום אך לא בכפיית הסדר". חשוב להדגיש כי הדברים האלו של אוסטין היוו הכנת הקרקע לדברים שהוא עתיד היה להצהיר עליהם כעבור ארבע שבועות. באמירתו ב- 24 בפברואר הבהיר אוסטין למעשה, כי אם לא ניתן ליישם את החלטת החלוקה אלא באמצעות שיגור כוחות צבא לארץ-ישראל, הרי שלמועצת הביטחון אין סמכות להחליט על מהלך כזה. המשמעות של קביעה זו הייתה, שאם מצב הלחימה בארץ-ישראל יימשך לא ניתן יהיה לבצע את החלטה 181.

ב-19 במרץ 1948 הלך הסטייט-דפרטמנט צעד אחד קדימה, כאשר השגריר אוסטין הכריז באו"ם על כוונתה של ארה"ב לכנס מושב מיוחד של האו"ם, כדי לשנות את החלטת 181 מיום 29 בנובמבר 1947 ולכונן משטר של נאמנות זמני מטעם האו"ם בארץ ישראל. אכן, נפל דבר במדיניות החוץ של ארה"ב. עד כה דובר בשיחות פנימיות וגיבוש עמדה בתוך ארה"ב, אך עכשיו הפכה הנסיגה מתוכנית החלוקה, וקידום הרעיון של כינון משטר של נאמנות זמני מטעם האו"ם, למדיניותה הרשמית של ארה"ב. מעניין לציין, כי הגישה החדשה שגובשה בידי ראשי הסטייט-דפרטמנט אומנם זכתה לגיבוי מלא של שר החוץ מארשל, אך הנשיא טרומן טרם סמך עליה את ידו. הנשיא עודכן אומנם בדבר הרעיונות החדשים שהלכו והתגבשו בסטייט-דפרטמנט, אך הוא לא הבין כי אנשי הסטייט-דפרטמנט הניחו שהוא גם אישר אותם. הנשיא טרומן היה מופתע, אפילו כעס, אך הוא לא הורה על ביטול הצהרת אוסטין מיום 19 במרץ 1948.

המצב שנוצר באמצע חודש מאי 1948 היה אפוא כדלקמן:

- במישור המדיני וחוקי בין-לאומי הייתה החלטת 181 עדיין תקפה, וארה"ב הייתה צריכה לכנס מושב מיוחד של העצרת הכללית של האו"ם כדי לשנותה או להקפיאה.
- בארץ-ישראל התנהלה מלחמה בין היהודים לערביים.
- בריטניה קיבלה החלטה להקדים ולסיים את שלטונה בארץ-ישראל כבר ב-15 במאי 1948. היא כבר פעלה בהתאם להחלטה זו והתחילה לפנות את פקידיה כוחותיה ורכושה מהאזור.

לרשותה של ארה"ב הברית עמדה תקופה של חודשים בלבד - מה- 19 במרץ ועד ל-15 במאי 1948 - כדי להעביר החלטה חדשה באו"ם. כפי שיתברר בהמשך, דובר בתקופה קצרה ביותר והמעצמה הגדולה נאלצה לעבוד תחת לחץ הולך וגובר.

במטרה לקדם את מדיניותה, ולא "לאחר את הרכבת" פעלה ארה"ב במקביל בשלושה מישורים:

- הפעלת לחץ על בריטניה.
- הפעלת לחץ על ראשי הסוכנות היהודית וההנהגה הציונית.

- קידום הניסיון לכנס מושב מיוחד של העצרת הכללית של האו"ם.

א. הפעלת לחץ מצד ארה"ב על בריטניה

למרות מאמצי השכנוע של צמרת הסטייט-דפרמנט דחתה בריטניה את בקשותיה של ארה"ב להאריך את המנדט, ואף שקלה להקדים את סיום המנדט לתחילת חודש מאי 1948. אולם בסופו של דבר החליטה בריטניה להשאיר את התאריך - 15 במאי 1948 כמועד הסופי לסיום המנדט.

בנוסף לכך קבלה בריטניה שתי החלטות חשובות נוספות:

- לא יעשה שום צעד למנוע את הקמתה של מדינה יהודית.

- לא יעשה שום צעד כדי למנוע את תנועתם של גיסות עבר הירדן לארץ ישראל.

כמו-כן המשיכה בריטניה את מדיניותה של אי-שיתוף פעולה עם ועדת UNPAC.

ב. הפעלת לחץ על ראשי הסוכנות היהודית וההנהגה הציונית.

ארה"ב הייתה מודעת היטב לעובדה, כי עליה לפעול במסגרת לוח זמנים "לחץ ביותר". לראשי הסטייט-דפרטמנט היה חשוב ביותר לשכנע את מנהיגות מדינה שבדרך לקבל את מדיניותה החדשה ולא לנסות להפעיל את השדולה היהודית או לנסות להכריז על מדינה עצמאית. במהלך החודשים מרץ-מאי 1948 הופעל אפוא לחץ כבד על הנהגת המדינה היהודית שבדרך, אם כי לחץ זה בדרך כלל לא נשא פירות.

ג. קידום הניסיון לכנס מושב מיוחד של העצרת הכללית של האו"ם.

כאמור לעיל, הצהיר שגריר ארה"ב באו"ם, וורן אוסטין ב-19 במרץ 1948, על הכוונת ליזום כינוס מיוחד של העצרת הכללית של האומות המאוחדות. לכאורה היה לארה"ב מרווח של חודשים לכינוס העצרת הכללית, לדיון במצב שנוצר ולקבלת החלטה שתקפי/תשנה את החלטת 181. אולם, במהרה התברר כי דובר בפרק קצר ביתר, וכלל לא היה בטוח אם הסטייט-דפרטמנט יוכל להשיג את מבוקשו. זאת משום הסיבות הבאות:

- למרות שהאו"ם מנה אז פחות מ-60 חברות, הוא היה גוף מסורבל. לא ניתן היה לכנס את מוסדותיו באופן מיידי (פרט למועצת הביטחון) וגם הדיונים שהתקיימו בפורום הבין-לאומי הצעיר, התנהלו באיטיות.

- בריה"מ פעלה באופן מתמיד וביעלות כדי לטרפד כל ניסיון לשינוי החלטת 181. הדוברים של המעצמה הקומוניסטית אף הזהירו מפני משימה אנגלו-אמריקנית למנוע את ביצוע החלטת האו"ם והקמת המדינה היהודית.

- עמדתו ופועלו של מזכ"ל האו"ם טריגווי לי (Trygve Lie).

לי היה אזרח נורווגי שניהן כשר החוץ בתקופת מלחמת העולם השנייה בממשלה הנורווגית הגולה שמושבה היה בלונדון. בשנת 1946 הוא התמנה למכיר הכללי הראשון של האו"ם, והוא המשיך לשאת בתפקיד זה עד לשנת 1952. יש לציין כי תפקיד מזכ"ל האו"ם הינו תפקיד חשוב ביותר.

זאת לאור העובדה כי הוא אחראי על המנגנון של האו"ם ויש לו גם השפעה על קביעת סדר היום של הארגון הבין-לאומי. לגבי תקופת כהונתו של טריגווי לי הרי שתפקידו של המזכ"ל הייתה חשובה עוד יותר. זאת משום שדובר במזכ"ל הראשון של האו"ם, וכי הוא כיהן בשנים המעצבות של הארגון הבין-לאומי החדש. באשר לסוגיית ארץ-ישראל הרי שדובר בנושא החשוב ביותר שהארגון טיפל בו עד כה. כתוצאה מכך מצא לי את עצמו במצב מאוד לא נוח, כאשר ארה"ב הכריזה על הנסיגה מתמיכתה ב"תוכנית החלוקה" ורצונה העצרת הכללית תקפיא/תשנה את החלטת 181. לי היה חייב לבחור באחת משתי החלופות הבאות:

- לתמוך בעמדתה החדשה של ארה"ב. הרציונל מאחורי אימוץ גישה זו היה שמדובר במעצמת העל המובילה בעולם, וכי השפעתה על הנעשה בזירת האו"ם הייתה רבה מאוד. גם הדיונים באו"ם נערכו על אדמתה של ארה"ב. זאת בנוסף לעובדה כי באותן שנים תמכה והתקרבה נורווגיה, ארצו של לי, לארה"ב, ובשנת 1949 אף הצטרפה לברית הצפון-אטלנטית (NATO) בראשותה של ארה"ב. היה זה אך טבעי שכאזרח נורווגי לי יסייע בקידום היזמה האמריקנית.

- החלופה השנייה הייתה לקבוע כי נאמנותו נתונה הייתה קודם כל לאו"ם. משמעות הדבר היה כי טריגווי לי היה צריך לפעול במלוא יכולתו למען ביצוע החלטת העצרת הכללית. זאת ועוד, דובר גם בתקדים חשוב ביותר. זאת לאור העובדה כי זאת הסוגיה החשובה שנדונה באו"ם עד כה. אם היה מתברר כי הארגון לא היה מסוגל להוציא מן הכוח אל הפועל את ההחלטות של המוסדות שלו, הרי שזה הייתה אות מבשר רעות לגבי העתיד, עודה אשר הייתה מחלישה מאוד את הארגון.

לי החליט לבחור בחלופה השניה ולתמוך במידה רבה מאוד ביישום החלטת החלוקה של האו"ם. כמו-כן הוא ניסה ככל שישל, לתמוך בוועדת UNPAC. לי אף פעל רבות כדי להקים כוח שיטור מטעם האו"ם שישלח למזרח התיכון.

ד. היו שורה של מדינות, ובהן קנדה, אוסטרליה ומספר מדינות בדרום אמריקה, שהתנגדו ליוזמה האמריקנית. טענתן הייתה שאין מקום להעניק פרס לצד הערבי אשר יזם את הלחימה במטרה למנוע את ביצוע החלטת האו"ם. לעמדה של המדינות האלו הייתה חשיבות רבה מאוד. זאת משום שהן מנעו גלישה אפשרית של מדינות נוספות שהיו עשויות להיות מושפעות ממדיניותה החדשה של ארה"ב.

6. התגובה של הצד היהודי: נקיטת יוזמות במישור המדיני-ארגוני ובמישור הצבאי

בשעה גורלית זו, כאשר בריטניה, מחד גיסא, המשיכה את הכנותיה לקראת פינויה של ארץ-ישראל וארה"ב, מאידך גיסא, ניסתה בכל הכוח למנוע היווצרות של חלל מדיני אשר יאפשר את הקמת המדינה היהודית. ראשי הסוכנות היהודית היו צריכים לקבל החלטה גורלית בדבר המשך הפעולה. באופן עקרוני הם היו צריכים לבחור באחת משתי החלופות:

- קבלת התכתיב האמריקני.

- חתירה בלתי מתפשרת להכרזת המדינה היהודית ברגע שברטניה תסיים את שלטון המנדט בארץ-ישראל.

בנקודת הזמן הזאת גילה בן-גוריון את נחישותו ואת כוח מנהיגותו האדיר. בן-גוריון הוא אשר טבע את הדרך, כלומר ממשיכים לצעוד קדימה בלי לאפשר לשום דבר לעכב את הקמת המדינה היהודית.

במישור האופרטיבי בא הדבר לידי ביטוי בשני מישורים:

- תהליך קבלת ההחלטות, בחודשים מרץ-אפריל, בדבר הקמת שני מוסדות השלטוניים הזמניים: "מועצת העם" (ובה 37 חברים (ה-ל"ז) אשר ייצגו זרמים שונים בציונות וביישוב בארץ; ו"מנהלת העם" - מעין ממשלה זמנית ובה חברים 13 מחברי "מועצת העם" (ה-י"ג - עיין לעיל סוגיה מס' 1).

- שינוי בניהול המלחמה והמעבר למתקפה בחודש אפריל 1948. הדבר בא, כאמור לעיל, לידי ביטוי בגיבוש תוכנית ד', במבצע "נחשון" ובשחרור הערים המעורבות (עיין לעיל סעיף בסוגיה זו).

במישור המדיני המשיכה המשלחת של הסוכנות היהודית את פועלה באו"ם ובארה"ב בטרם למנוע את שינוי החלטת 181. במסגרת זו אורגנה גם פגישה חשובה בין חיים וייצמן לבין הנשיא טרומן, במטרה להכשיל את היוזמה של ראשי הסטייט-דפרטמנט בדבר שלטון נאמנות זמני מטעם האו"ם בארץ-ישראל. (הפגישה התקיימה בתיווכו של אדי ג'קובס, יהודי אמריקני שבעבר היה שותפו לעסקים של טרומן).

7. המשך ניסיונות ארה"ב למנוע/לדחות את הקמת המדינה היהודית

עד כה לא הייתה כל תוצאה מעשית חיובית מבחינתה של ארה"ב. המעצמה הגדולה החליטה אומנם לא להרים ידיים, אך התקופה הקצרה שעמדה לרשותה על מנת להשיג את המטרה, גרם לה לנקוט במספר יוזמות שבדיעבד התבררו כלא מוצלחות וכלא מעשיות. במקביל יש לשוב ולציין שכל פניותיה של ארה"ב לבריטניה בדבר דחיית הפינוי הסופי וסיום המנדט לא הועילו. להלן תיאור של היוזמות האמריקניות:

א. הניסיונות להשיג הפוגה בלחימה בארץ-ישראל:

בחודשים מרץ ואפריל 1948 עשתה ארה"ב מאמצים גדולים כדי להביא להפוגה בקרבות.

(1) בשלב ראשון ניסו ארה"ב והאו"ם להפעיל לחץ על בריטניה כדי שזו, בתור הריבון בשטח, תסייע להביא להפוגה בקרבות בין הצדדים הלוחמים. אם לא ניתן היה להביא הפוגה בכל חלקי ארץ-ישראל, הייתה שאיפה להשיג הפוגה לפחות בירושלים. ואכן, בראשית חודש אפריל 1948 ניאותה בריטניה לשתף פעולה בנדון. אולם, בפועל נתקלה היוזמה במכשולים רציניים, מפני שהצדדים המעורבים, "המדינה היהודית שבדרך, וערביי ישראל ומדינות ערב לא תמכו ברעיון. הצד היהודי חשש מפני הטמנת מלכודת וניסיון למנוע את המשך העלייה היהודית לארץ-ישראל. כמו-כן הייתה המנהיגות היהודית חשדנית ביותר כלפי מעורבותה של בריטניה ביוזמת הפוגה, וחששה שמא דובר במזימה בריטית להמשיך ולשמור על

שלטונה בארץ. באשר למדינות ערב הרי שבחודש אפריל הן קבלו החלטה אסטרטגית בדבר פלישה לארץ- ישראל מיד עם סיום המנדט הבריטי והכרזת המדינה היהודית.

(2) לאור העובדה שהניסיון הראשון להשגת הפוגה לא צלח, יזמה ארה"ב ב- 23 באפריל 1948 במועצת הביטחון הקמת ועדת הפוגה של מדינות שהיו חברות במועצה. זאת במטרה להביא להפוגה המיוחלת. מועצת הביטחון בחרה בשלוש מדינות שיהוו את ועדת הפוגה: ארה"ב (שוב הורגשה הדומיננטיות של ארה"ב בכל הקשור לנעשה באו"ם), צרפת ובלגיה. הכוונה הייתה כי הועדה תשב בניו יורק ותפעל באמצעות הקונסולים של שלוש המדינות האלו בירושלים. אך הקונסולים התקשו לפעול וב- 22 במאי 1948, כלומר שבוע אחד לאחר סיום המנדט והקמת מדינת ישראל, נהרג הקונסול

האמריקני ט.ו.ו.סון (T.C. Wasson) מירי של צלף, כאשר שב מישיבה של חברי ועדת הפוגה בירושלים.

ב. "תוכנית הפרה הקדושה"

יזמה נוספת של ארה"ב להגיע להדברות בין הצדדים אשר ידועה תחת הכינוי "תוכנית הפרה הקדושה", הייתה עוד פחות מעשית. הכוונה הייתה להטיס באופן דרמטי לארץ-ישראל בסוף חודש אפריל 1948, נציגים של ראשי הסוכנות היהודית, נציגים של הוועד הערבי העליון של ערביי ארץ-ישראל ונציגים של מדינות ערב. לרשות הנציגים הועמד מטוסו האישי של נשיא ארה"ב שכונה אז "הפרה הקדושה" (והיום מכונה Air Force no). ההנחה הייתה שניתן היה לבחור בנציגים שהיו ידועים כאנשים מתונים, דוגמת משה שרת ונחום גולדמן, כדי ישאו ויתנו בארץ-ישראל על מנת להביא לרגיעה ולקידום הסכם שביתת הנשק שימנע את המשך שפיכות-הדמים ולמנוע את הקמת המדינה היהודית. לצורך קיום המשא ומתן היו אמורים להכריז על הפוגה של עשר ימים. התוכנית כאמור לא הייתה מעשית ולא קרמה עור וגידים.

ג. הפעלת לחץ על מנהיגים ציוניים מתונים ראשי הסטייט-דפרטמנט הבחינו כי היו קיימים הבדלי גישה רציניים בין ראשי התנועה הציונית. דובר הן במנהיגים ששהו בארץ-ישראל והן במנהיגים ציוניים ששהו בניו-יורק לרגל כינוסו של המושב המיוחד של העצרת הכללית של או"ם. אבא הלל סילבר, עמנואל נוימן ורוז הלפרין שהיו כולם תושבי ארה"ב ובין המנהיגים הבכירים שבקרב ציוני ארה"ב, נחשבו ל"ניצים" בדעותיהם, בעוד שמשה שרת (שרתוק) ונחום גולדמן הצטיירו כמתונים יותר. עקב כך נעשו ניסיונות להפעיל לחץ על "המתונים" כדי שבאמצעותם יהיה אפשר למנוע את הכרזת המדינה היהודית של מדינה יהודית ב-15 במאי. במסגרת זו התקיימה

שיחה חשובה ביותר בין מזכיר המדינה ג'ורג' מארשל וראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, משה שרת. השיחה התקיימה ב- 8 במאי 1948, כלומר בדיוק שבוע לפי תום המנדט הבריטי. מצד ארה"ב השתתף בפגישה גם תת שר החוץ רוברט לויט ומצד הארץ-ישראלי נכח, בנוסף לשרת, אליהו אפשטיין (אילת). אפשר לראות בשיחה זו את אחד הניסיונות האחרונים של ראשי הסטייט-דפרטמנט לשכנע, או ליתר דיוק, להזהיר את הנהגת הסוכנות היהודית מפני הסכנה בהכרזת מדינה עצמאית. כמו-כן בקש מארשל לברר את האפשרות שהצד היהודי יסכים לשביתת נשק. יש לציין כי שרת עמד לצאת את ארה"ב, בדרכו לארץ-ישראל, בה אמור היה להשתתף בישיבה המכרעת של "מנהלת העם", בעניין הכרזת המדינה. מארשל וליט לא נרתעו מהפעלת לחץ כבד ביותר על שרת. הם הזהירו את היהודים שלא יתעודדו יתר על המידה מהישגיהם הצבאיים האחרונים - הכוונה הייתה ליזומה הצבאית שה"הגנה נטלה לידיה מאז חודש אפריל 1948. לדעתם לא יכלו הכוחות היהודיים להתמודד עם פלישה של צבאות ערב הסדירים, פלישה שהייתה צפויה עם הקמת המדינה היהודית. מארשל היה בוטה ביותר והבהיר, כי הוא גם דיבר כאיש צבא לשעבר בעל ניסיון - מארשל היה רמטכ"ל (ראש המטות המשולבים) של צבא ארה"ב במלחמת העולם השנייה. זאת ועוד במטרה, להפחיד את שרת עוד יותר הבהיר מארשל כי אם בכל זאת יכריזו על הקמת מדינה, והמצב הצבאי יסתבך אל לו לצד היהודי לצפות לשום עזרה מארה"ב. מארשל שרצה לזעזע את שרת השיג את מטרתו, ושר החוץ של המדינה שבדרך" יצא מהשיחה בלב כבד מאוד.

8. הדיונים במושב המיוחד של העצרת הכללית של האו"ם - אפריל 1948

במקביל לשיחות וליזומות שתוארו לעיל, התכנס המושב המיוחד של העצרת הכללית ב 16 באפריל 1948. הדיונים בהצעה האמריקנית לכוון משטר נאמנות זמני מטעם האו"ם התקיימו בועדה מס' 1 של העצרת הכללית, היא הועדה הביטחונית-מדינית וכן בועדה מס' 4 של העצרת, היא ועדת הנאמנות. בשל התפצלויות לוועדות משנה, ריבוי הדוברים שביקשו לשאת דברים, בעיות נוהליות ובירוקרטיה, התנהלו הדיונים בעצלתיים. לכך יש להוסיף את התנגדותה של בריה"מ לעריכת שינויים בישום החלטת 181 ואת התנגדותן של מדינות

אחרות "להעניק פרס" לצד הערבי שיצא במתקפה צבאית כדי למנוע את ביצוע תוכנית החלוקה" (עיין לעיל סעיף מס' 5). לאור ההתקדמות האיטית בדיונים פנתה ארה"ב שוב לבריטניה כדי שזו תיאותר לדחות א הפינוי ואת סיום המנדט. אך כפי שהיה בעבר בריטניה השיבה בשלילה.

9. תהליך קבלת ההחלטות בדבר הקמת המדינה

לקראת סיום המנדט הבריטי עמדה הנהגת הישוב היהודי ומוסדותיו בפני הכרעה גורלית. עליה היה לבחור בין שתי חלופות:

א. הכרזת המדינה היהודית לאלתר.

ב. היענות לדרישה האמריקנית, שהיית ההכרזה על מדינה עצמאית וקבלת התוכנית של "משטר נאמנות זמני מטעם האו"ם."

לגופו של עניין דובר בהחלטה שהייתה צריכה להתקבל במישור הפוליטי בשני מישורים.

- המישור המפלגתי

- המישור האיסקוטבי (על-ידי "מנהלת העם")

א. המישור המפלגתי

למרות שרוב הציבור תמך בהכרזת המדינה לאלתר הרי שבמישור המפלגתי והפוליטי המצב היה קצת שונה. להלן העמדות של המפלגות השונות:

- ראשי המפלגה הפרוגרסיבית חששו מהקמת המדינה ונטו לדחות את ההכרזה לאלתר.

- מפ"ם נקטה עמדה אקטיביסטית אך הייתה עדיין מושפעת מהגישה האידיאולוגית הישנה (של השומר הצעיר), לפיה הפתרון העדיף הוא להקים מדינה דו-לאומית.

- המפלגות הדתיות ומפלגת הציונים הכליים תמכו באופן עקרוני בהכרזת המדינה לאלתר, אם כי ברור היה שלא הן אשר יובילו את המהלך ההיסטורי (אלא יצטרפו ויתמכו בה).

- ראשי האצ"ל חייבו את הכרזת המדינה לאלתר. מנחם בגין הכין שני נאומים, האחד בו הוא מודיע על תמיכת האצ"ל בהקמת המדינה, ונאום שני בו הוא בעצו מכריז על הקמת המדינה, במקרה וראשי הישוב היו מחליטים על דחיית ההכרזה.

- אולם עם כל החשיבות לעמדתן של המפלגות אחרות, הרי שהמסגרת המפלגתית הקרדינאלית הייתה ללא ספק מפא"י. זאת משום שדובר במפלגה הגדולה והדומיננטית, וכל הכרעה שתובא בפני "מנהלת העם, חייבת הייתה להיות נדונה ולקבל את אישורה של מפא"י.

ב. הדיון במרכז מפא"י - 11-12 במאי 1948

בעוד שבן-גוריון, מנהיג המפלגה ומנהיגה הבלתי מעורער של הישוב היהודי, חייב את הקמת לאלתר, ורבים מחברי המפלגה, ובמיוחד בדור הצעיר תמכו בגישתו האקטיביסטית, היו אחרים אשר התנגדו לגישה זו. בניהם היו אנשים מרכזיים במפלגה כגון יוסף שפרינצק, אליעזר קפלן, פנחס לבון דוד רמז שחששו ש"הקמת הבית השלישי" עלולה כעבור שבועות אחדים להפוך לאפיזודה חולפת. הישיבה של מרכז מפא"י התקיימה בבית הקרן הקיימת בתל-אביב בשעות אחר הצהריים של ה-11 במאי 1948 והסתיימה, לאחר כמה הפסקות, בשעות הבוקר של ה-12 במאי. הישיבה הייתה דרמטית ביותר. תחילה נאם בן-גוריון. היה זה נאום חוצב להבות בו עמד בן-גוריון מצד אחד על הקשיים שעמדו בפניהם, ומצד שני דבר על ההזדמנות ההיסטורית להקמת מדינה יהודית. תוך כדי הישיבה הגיעה גולדה מאיר ששבה מביקור חשאי ברבת-עמון בה נפגשה עם המלך עבדאללה. גולדה מאיר העבירה פתק לבן-גוריון בו מסרה לו, כי בניגוד להבטחה קודמת הבהיר המלך הירדני, כי אם תוכרז מדינה יהודית, הוא יצטרף לפלישה יחד עם ארבע השליטים הערביים האחרים. בעקבות קבלת הודעה זאת, עזב בן-גוריון את הישיבה כדי לדון עם ראשי ה"הגנה" על המצב הצבאי שנצר. יש לציין כי הלגיון הערבי - הצבא של ממלכת ירדן - היה הכוח הצבאי הערבי המאומן והחזק ביותר. בישיבת מרכז מפא"י חיו לאדם נוסף שעמד להגיע. היה זה משה שרת שאמור היה לשוב מארה"ב כדי לדוח על הנעשה באו"ם ועל עמדתה של ארה"ב. למקורבי בן-גוריון נודע, כי בעקבות השיחה הקשה עם מארשל עמד שרת להמליץ בפני חברי מרכז המפלגה לדחות את הכרזת המדינה לאלתר. על-פי הנחיית בן-גוריון הובא שרת אליו הביתה בשעות הערב לאחר שנחת בארץ. שרת דווח לו על המצב, ובכלל זה על השיחה עם מארשל. הוא הוסיף "ואני חושב שהוא [מארשל] צודק". בן-גוריון השיב לו, כי עוד מעט הוא עומד לנאום בפני

חברי המפלגה שמחכים למוצא פיו, ואולם, לפני ששרת לא יבטיח שמרכז המפלגה הוא לא אומר את אותן הארבע מילים ("ואני חושב שהוא צודק") הוא לא יתן לו לצאת מהחדר. שרת, שיחסיו עם בן-גוריון היו מורכבים מאוד, קיבל את הדין בהכנעה. לאחר מכן עבר שרת לבית הקרן הקיימת. חברי המרכז חיכו לו בדריכות. באופן מיוחד ציפו ה"יונים" לבואו. שפינצק, רמז, קפלן וגולדמן ידעו כי שרת מזדהה עימהם ומחזיק אף הוא בדעה שאין להכריז על המדינה לאלתר. הם קיוו ששרת השקול, ובעל היכולת הרטורית, יוכל לאזן את דבריו של בן-גוריון "הנץ הקיצוני". כאשר שרת התחיל לנאום הגיע המתח באולם לשיאו. היו אנשים, דוגמת שפינצק, שכבר לא היו מסוגלים לשבת על הכיסאות. שרת דיווח על הדיונים באו"ם על המהפך בעמדתה של ארה"ב ועל הרעיון של "משטר נאמנות זמני מטעם האו"ם". הוא הדגיש את הקשיים הרבים שהישוב ניצב בפניהם בשעה הגורלית הזאת. אבל בסיום דבריו, ולמרות דיווחו הקודח, הוא סיים באומרו: "החזות שאנחנו עומדים לפניה היא חזות קשה וחמורה מאוד, אך אין לנו ברירה, ואנו מוכרחים ללכת קדימה." כלומר, שרת נשאר נאמן להתחייבותו כלפי בן-גוריון. הוא לא הזכיר את דעתו "שמארשל צדק" אלא הצטרף לדעתו של בן-גוריון, כי על מרכז המפלגה לקבל החלטה בעד הכרזת המדינה לאלתר. ואכן, זאת הייתה ההחלטה שנתקבלה. על-אף שבן-גוריון היה הכוח המוביל שמאחורי ההחלטה אין לשכוח גם את תמיכתו של שרת.

ג. הדיון ב"מנהלת העם" 12 במאי 1948

האישור של מרכז מפא"י היה השלב הראשון וההכרחי בתהליך קבלת ההחלטות על הכרזת המדינה. ברם, הדיון עבר עכשיו לגוף האקסקוטיבי הבכיר הוא "מנהלת העם" שדן בנושא באותו יום, כלומר ב-12 במאי 1948. הישיבה התכנסה בשעה 15.00 ונמשכה במשך 11 שעות. בישיבה נכחו 10 מתוך 13 חברי מנהל העם - שני חברים הרב מימון ויצחק גרינבוים היו מרותקים בירושלים הנצורה והרב יצחק מאיר לוין ששהה בארה"ב ללא ספק דובר על ישיבה גורלית. על מנהיגי היישוב הופעל לחץ מצד ארה"ב לדחות את ההכרזה על הקמת המדינה - בשל איומיהן של מדינות ערב בפלישה לארץ, ובשל גילויי האלימות מצד הערבים תושבי הארץ. בשעות הבוקר הגיעו חדשות קשות מגוש עציון. הלגיון הירדני פתח במתקפה על יישובי הגוש, למרות שהשלטון הבריטי בארץ-ישראל טרם הסתיים. במהלך הישיבה נמסרה הידיעה בדבר נפילתו של גוש עציון.

בפתיחת הישיבה דיבר בן-גוריון והבהיר כי "הזמן בוער" וחייבים לקבל החלטה. וזאת משתי סיבות:

- סכנת הפלישה שיכולה הייתה להתמש בכל רגע.

- מפני שהפינוי הבריטי אמור היה להתבצע בפועל ב-14 במאי, כלומר, כעבור יומיים

משה שרת דיווח על המצב באו"ם ועל מדיניותה של ארה"ב, ואילו גולדה מאיר דיווחה על שיחתה האחרונה עם המלך עבדאללה שנסוג מעמדתו הקודמת לפיה ארץ-ישראל תחולק בינו ולבין היהודים. המשמעות הייתה, כאמור לעיל, הצטרפותו של הלגיון הירדני ללחימה כפי שכבר התרחש בפועל במתקפה על גוש ציון. בעקבות ההתפתחות הזאת, ועל פי בקשתם של חלק מחברי "מנהלת העם", זימן בן-גוריון את ראשי ה"הגנה"/הצבא: יגאל ידן שכהן כקצין המבצעים של ה"הגנה" ואת ישראל גילי שלא היה לו מינוי פורמאלי, אך המשיך את תפקידו הקודם (תפקיד הרמ"א בוטל מספר ימים קודם לכן, עיין לעיל סוגיה מס' 3) לישיבה על מנת שייסקרו את המצב הצבאי ויחסי הכוחות עם צבאות ערב. מדבריהם הצטיירה תמונה קשה עם סכנות גדולות, אם כי היה קיים סיכוי להצליח ולנצח. בתום דבריהם נאם בן-גוריון. הוא ניתח את הסיכונים אך ציין גם את הסיכויים. הוא הביע את בטחונו, כי אם היישוב (המדינה) ימשיך

לגייס ולאמן לוחמים, ימשיך את ביצוע הרכש בחו"ל והעברת הנשק לישראל, ובייצור נשק מקומי - אז קיים סיכוי לעמוד כנגד האויבים ואף להכריעם.

בתום הישיבה לא נערכה הצבעה פורמאלית אלא יותר דובר על הסכמה. למרות הלחצים החליטו המשתתפים בדיון להכריז על הקמת המדינה ב-14 במאי 1948. לפי תמונת המצב שהצטיירה ב"מנהלת העם" היו ששה חברים, ובראשם דוד בן-גוריון, שתמכו בהכרזת המדינה לאלתר, ואילו ארבעה התנגדו. גם הפעם הצטרף שרת בבן-גוריון, ברם אם הוא היה עובר ל"מחנה המתנגדים" אזי הכוחות היו שקולים (5:5). במהלך הישיבה הציע פרץ ברנשטיין להכריז על הקמת ממשלה בלי לדבר במפורש על הקמת מדינה - ההצעה לא הובאה להצבעה. משה שרת הציע להכריז על ממשלה זמנית של המדינה היהודית, כך שיהיה ברור שיש מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל, אך בלי לומר במפורש שמאותו היום קיימת מדינה ריבונית. זאת כדי לא ליצור רושם של פעולה נגד החלטת האו"ם 181 - כלומר לא להתגרות באו"ם. בן-גוריון מנע שההצעה תעלה להצבעה.

כמו-כן דחה בן גוריון הצעה לפי יוכרז כי "מדינת ישאל תקום בגבולות החלטת האו"ם". בן-גוריון לא היה מוכן לתת התחייבות כזו משום שקיווה, ואלי אף הניח, שבמהלך המלחמה אפשר יהיה לשפר את הגבולות ולהגדיל את שטחה של המדינה היהודית, כפי שאכן קרה בפועל. בדברי ההנמקה של בן-גוריון שלא היה מקום לנקוב

בגבולות, הוא ציין: "יש הכרזה על העצמאות של ארצות-הברית, ואין בה ציון של תחומים טריטוריאליים...בהכרזה על מדינה אין הכרח להגיד מה תחומה...אנחנו קיבלנו החלטת האו"ם אך הערבים לא קיבלו והם מתכוננים מלחמה נגד המדינה. אם אנחנו נכשיל אותם ונתפוס הגליל המערבי ושני עברי הכביש לירושלים - הם יהיו חלק של המדינה."

בישיבת "מנהלת העם" המכרעת והמרתונית, הוחלט גם כי שמה של המדינה תהיה "מדינת ישראל, כמו-כן נדרשו חברי "מנהלת העם" להחליט בשאלות עקרוניות נוספות: מה יהיה סמלה של המדינה היהודית? מה תהיה שפתה? בידי מי תהיה סמכות החקיקה? מה יהיה שמו של הצבא העברי? האם יכריזו על גבולות המדינה? מה יהיו מוסדות השלטון, ומה יהיו סמכויותיהם. חברי מנהלת העם דנו בהצעה להכרזת העצמאות, והוחלט על הקמת ועדה לניסוח הסופי של הכרזת/מגילת העצמאות אשר עברה אחר כך תיקונים שונים עד שהתקבל הנוסח הסופי המוכר לנו. כמו-כן הוחלט שההכרזה תיק, רא בטקס שייערך באולם המוזיאון בתל אביב, בהשתתפות חברי מועצת העם. מלבדם יוזמנו לטקס מספר אישים נוספים ובהם: ראשי ערים ומפלגות, רבנים, סופרים, עורכי עיתונים, מפקדי ה"הגנה", חברי הוועד הפועל הציוני ועוד.

בהקשר לדעות השונות שתוארו לעיל באשר להכרזת המדינה לאלתר, מן הראוי לציין כי המנהיג הציוני הישיש והדגול, חיים ויצמן, שבשעה זו לא נשא בכל תפקיד רשמי, תמך בהקמתה המיידית של מדינת ישראל.

10. הניסיון האחרון לעכב את הקמת המדינה היהודית - מאי 1948

לכאורה הייתה הדרך פתוחה עכשיו בפני הכרזת המדינה ב- 14 במאי 1948 עם סיום השלטון הבריטי. ברם, ברגע האחרון ניסו לקדם יוזמה חדשה באו"ם. דובר בהקמת "רשות ניטראלית" אשר תמנע את היווצרותו של חלל מדיני עם תום השלטון המנדטורי. כלומר, השלטון יועבר מבריטניה לרשת הניטראלית ובראשה ימונה נציב מטעם האו"ם. במילים אחרות, הנציב של האו"ם יחליף את הנציב של בריטניה. היוזמה תאמה את מדיניותה של הסטייט-דפרטמנט וראשיה קיוו שבאמצעותה ניתן יהיה להקים את "משטר הנאמנות הזמני מטעם האו"ם". מועצת הנאמנות של האו"ם יחד עם ועדת הנאמנות של העצרת הכללית, פעלו בימים האחרונים שלפני תום המנדט כדי לקדם את היוזמה. גם בריטניה הסכימה לשתף פעולה, ומשרד המושבות הורה לנציב העליון היוצא, סיר אלן קונינגהאם, להיות מוכן להעביר את סמכויותיו לנציב מטעם האו"ם, אם לארץ-ישראל כולה, ואם לעיר ירושלים בלבד, אם אכן ימונה נציב כזה על-ידי העצרת לפני תום המנדט. "המרוץ נגד השעון נמשך" וב- 13 במאי בחרו באמריקני הרולד אוונס (Harold Evans) לתפקיד הציב מטעם האו"ם. העובדה שאזרח אמריקני נבחר לתפקיד הזה מלמדת, כי עד הרגע האחרון קיוו אנשי הסטייט-דפרטמנט שאפשר יהיה למנוע את הקמתה של המדינה היהודית ולהקים את "משטר הנאמנות הזמני מטעם האו"ם". נשיא העצרת, חוסה ארסה (J. Arce) שלח מברק לקונינגהאם כדי להודיע לו על המינוי של הנציב מטעם האו"ם, בתקווה שקונגהאם ימצא דרך להעביר את סמכויותיו לאוונס. אולם המברק הגיע לידי קונינגהאם לאחר שכבר עזב את נמל חיפה ועלה על סיפונה אניית המלחמה הבריטית "יורליוס" שעמדה להחזירו לבריטניה. אוונס בעצמו הגיע עד קהיר, ולא יכל היה להמשיך לירושלים. גם הניסיון שנשה ביוזמתו של מזכיר האו"ם טריגווא לי, לפיה הדיפלומט הספרדי אסקרה, ששהה בארץ היות ונמנה עם חיל החלוץ של ועדת UNPAC, ימונה כסגנו וממלא מקומו של אוונס, ויקבל בשמו את סמכויות הנציב מהנציב, הבריטי לא צלח.

11. יועצי הנשיא טרומן מחליטים לפעול

במקביל לניסיונות הקדחתניים האחרונים של ראשי הסטייט-דפרטמנט למנוע את "רוע הגזירה" החליטי יועצי הנשיא טרומן לפעול. יצוין כי אנשי הבית לבן לא היו שותפים לעמדותיהם של מרשאל, פורסטל, קינן, הנדרסון ורוסק בדבר הצורך להכשיל את הקמת המדינה היהודית. יועצי הנשיא, ובראשם קלאק קליפורד ודיוויד נילס היו סבורים כי על הנשיא טרומן לסייע ולתמוך בהכרזת המדינה היהודית. טרומן האזין היטב לדבריהם. יש לזכור כי דובר בשנת 1948 שהייתה שנת בחירות בארה"ב, והנשיא טרומן היה מעוניין מאוד לזכות בתמיכתם של יהודי ארה"ב בבחורות בחודש נובמבר. מול הנשיא טרומן ניצב המועמד הרפובליקני החזק, מושל ניו יורק דואי. (טרומן נבחר בבחירות הקודמות לסגן הנשיא, והתמנה לנשיא ארצות הברית עם מותו של רוזוולט בחודש אפריל 1945).

באופן מיוחד יש לציין את עבודתו של קליפורד שבימים אלו גילה פעילות נמרצת. בישיבה מתוחה מאוד שנערכה בבית הלבן ב- 12 במאי 1948, בהשתתפותם של הנשיא טרומן, עוזרו קליפורד ומזכיר המדינה מארשל, איים

מארשל לא להצביע בעד טרומן בבחירות הקרובות לנשיאות אם זה יקבל את גישתו של קליפורד לפיה על ארה"ב להכיר ולתמוך במדינה היהודית שעמדה בפני הקמתה. אבל הנשיא טרומן סמך את ידיו על קליפורד והורה לו להמשיך בפעילותו. מיד לאחר הישיבה פנה קליפורד לאליהו אפשטיין ו"הזמין אצלו" מכתב לנשיא ארה"ב ובו בקשה להכיר במדינה היהודית שעמדה לקום. אפשטיין פעל בהתאם, ושלח את המכתב עוד באותו יום. מעניין לציין כי אליהו אפשטיין עדיין לא ידע מה תהיה שמה של המדינה. זאת לאור העובדה כי על קביעת השם "מדינת ישראל" החליטה העם" על כך באותו יום.

12. ה' באייר תש"ח - 14 במאי 1948 - הכרזת מדינת ישראל

בשעות לפני הצהריים של ה- 14 במאי 1948 יצא הנציב קוניגהאם מארמון הנציב בירושלים אל שדה התעופה בקלנדיה (עטרות). משם הוא טס לחיפה. בנמל חיפה הוא עלה על סירת מנוע שהביאה אותו לאונית המלחמה "יורליוס" אשר עגנה במפרץ חיפה. הוא חיכה על האוניה עד השעה 12.00 בלילה. בשעה זו הסתים שלטונה של בריטניה בארץ-ישראל והאוניה הפליגה בדרכה לבריטניה.

בשעה 14.00 כונסה "מועצת העם" לשיבתה בה אושרה הכרזת המדינה/מגילת העצמאות וכן המינשר, מסמך נפרד שבא לקבוע כי כל מערכת החוקים הבריטית תישאר בתוקף עד לחקיקת חוקים חדשים.

זאת מלבד החוק שהטיל הגבלות על עליית יהודי לישראל, וחוק הקרקעות שהטיל מגבלות קשות על רכישת קרקעות בידי יהודים.

בשעה 16.00 התקיימה הכרזת המדינה במוזיאון תל-אביב בשדרות רוטשילד. ההכנות לטקס נערכו בחופזה ותוך התרגשות רבה. הטקס נערך ביום שישי אחר הצהריים, ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948. בשולחן הנשיאות ישבו חברי מנהלת העם והמזכיר, מולם ישבו חברי מועצת העם, וסביבם ישבו המוזמנים בחצי גורן. ממעל התנוססה תמונתו של הרצל. עם תחילת הישיבה הכה דוד בן גוריון על השולחן. הקהל קם על רגליו ושירת "התקווה" פרצה ספונטאנית ולא על פי התכנית. בן גוריון קרא את ההכרזה/ מגילת העצמאות.

לאחר שסיים בן גוריון את קריאת ההכרזה, בירך הרב מימון (פישמן) בקול רועד וחנוק את ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", והקהל ענה "אמן" בקול.

13. ההכרה של ארה"ב ובריה"מ במדינת ישראל

במקביל להכרזת המדינה בארץ, נמשכו הדיונים באו"ם עד לרגע האחרון. כאשר הגיעה למרכז האו"ם הידיעה בדבר הקמת מדינת ישראל, לא

היה ברור עדיין מי יכיר בה, ובעיקר האם ארה"ב תכיר במדינה החדשה. בשעה 18.11, כלומר 11 דקות בלבד לאחר הכרזת מדינת ישראל הפתיע הנשיא טרומן את הציבור האמריקני ובאופן מיוחד את משלחתה של ארה"ב לאו"ם, בהודעה שארה"ב הכירה דה-פקטו במדינת ישראל.

אנשי המשלחת היו המומים. ראש הדסק של האו"ם בסטייט-דפרטמנט, דין רוסק, נאלץ לטוס באופן בהול לניו יורק כדי למנוע גל של התפטרות אנשי הסטייט-דפרטמנט.

מכתב ההכרה במדינת ישראל חתום בידי הנשיא טרומן. שים לב למחיקות, בשעת כתיבת המכתב עדיין לא ידע מה תהיה שמה של המדינה

למחרת ביום שבת 15 במאי 1948 החלה הפלישה של צבאות ערב למדינת ישראל הצעירה.

הקמת צה"ל ומשבר האלופים - חלק א'

המטרה

עניינה המרכזי של סוגיית "משבר האלופים" הוא דיון בתהליך הקמתו ועיצובו של צ.ה.ל, ככוח ממלכתי אחד ויחיד הכפוף באופן מוחלט לסמכות אזרחית. זאת לאור המאבקים הפנימיים שהתנהלו בעיצומה של מלחמת העצמאות וכחלק ממשבר במעבר מיישוב לא ריבוני למדינה עצמאית בארץ ישראל. בשלב המעבר מיישוב למדינה, התנהל וויכוח בתוך הזרם המרכזי של הנהגת הישוב שנסב על מקומו ומהותו של הכוח הצבאי במדינה דמוקרטית. ויכוח זה הגיע בשיאו למשבר של ממש בין ראש הממשלה בן-גוריון ואלופי המטה הכללי. בכדי לרדת לשורשי המשבר שידון בחלק שני של הסוגיה, יעסוק פרק המבוא באבני דרך מרכזיים הקשורים בתהליך בניינו של כוח המגן היהודי בארץ ישראל שהתפתח והפך בסופו של דבר לצה"ל.

רקע תיאורטי

מקס וובר, סוציולוג ופילוסוף גרמני (1864-1920), ממיסדי הסוציולוגיה המודרנית, שעסק בחקר תחום הממשל, הדגיש כסימן היכר מרכזי במדינה הריבונית המודרנית את מאפיין השימוש בכוח, כנתון לשליטתה ולסמכותה הבלעדית של המדינה. בשאלת יחסי הצבא מול הדרג האזרחי טען ובר כי "תביעתה של המדינה המודרנית למונופול על השימוש בכוח חשובה וחיונית לא פחות מהסמכות המשפטית בארגון הקבע". דהיינו, במדינה המודרנית כל הכוחות המזוינים וגורמי הביטחון לסוגיהם חייבים להיות כפופים למרות שלטון אזרחי מרכזי אחד. סוגיית "משבר האלופים" שראשיתה ערב הקמת מדינת-ישראל והמשכה בתקופת ה"הפוגה הראשונה" ב"מלחמת-העצמאות", עוסקת בסכסוך החריף שהיה בין הדרג הצבאי והדרג הפוליטי בשאלת הסמכות וקבלת המרות. בסופו של המשבר הוכרעה שאלת הסמכות בכך, שהדרג הצבאי קבל עליו את מרות הדרג האזרחי-פוליטי. המשמעות המעשית הייתה, קץ ניסיונותיהם של הדרג הצבאי בקביעת מדיניות, והטלת פיקוח אפקטיבי יותר על ידי הדרג האזרחי על הדרג הצבאי.

חלק א' - פרק מבוא

מארגון בר- גיורא דרך ארגון "ההגנה" ועד להקמת צה"ל

ראשית בניינו של כוח מגן בארץ-ישראל, שהתפתח והפך לאחר קום המדינה לצה"ל, החל עם הצורך בהתארגנות ביטחונית-יהודית בתחילת המאה העשרים. התרופפות השלטון העות'מאני ששלט בארץ-ישראל ומהפכת "התורכים הצעירים" בשנת 1908, גרמו להחרפה במצב הביטחוני המעורער של היישוב היהודי בארץ ישראל. ההתרופפות השלטונית נבעה בין היתר מחילופים תכופים של הפקידות התורכית הבכירה. בנוסף, שליטיה החדשים של תורכיה אפשרו ברוח הליברליות פעילות ציבורית מסוימת בקרב ערביי הארץ ובכך תרמו להתארגנותה של תנועה לאומית- ערבית שפעלה בין השאר, נגד מתן אישורים לרכישת קרקעות על ידי יהודים. עקב התרופפות השלטון התורכי בארץ ישראל התרבו מעשה השוד, הרצח וההתנפלות על ישובים יהודיים. כאמצעי הגנה שכרו המושבות היהודיות את שרותיהם של שומרים ערבים וצירקסים שעד מהרה התברר כי במרבית המקרים שיתפו פעולה עם השודדים.

מצב זה, המריץ חלק מהתושבים היהודים לנקוט בצעדים מעשיים להגנה עצמית, ובשנת 1908 הוקם בפעם הראשונה בארץ ישראל כוח מגן צבאי יהודי מאורגן בשם בר-גיורא. בין מקימי הארגון היו יצחק בן צבי (נשיאה השני של מדינת ישראל), אלכסנדר זייד, ישראל שוחט, ויחזקאל חנקין ששמו להם למטרה לכבוש את השמירה מידי הערבים והצירקסים ולהעבירה לידיים יהודיות. כעבור שנה וחצי, בשנת 1909, עם התרחבות הצורך בשמירה יהודית הוקם על ידי מייסדי "בר-גיורא" ארגון חדש בעל מסגרת רחבה יותר שנקרא בשם אגודת השומר. ארגון זה, פעל בקבוצות קטנות וחשאיות ושם לו למטרה לאבטח מספר רב של משקים ומושבים יהודיים. בשיא כוחו מנה ארגון השומר כ- 100 לוחמים בלבד.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה שהתחוללה בשנים 1914-1918, סבל היישוב היהודי מרדיפות על ידי השלטון התורכי, שהלכו והחריפו עם ההרעה במצב האימפריה התורכית במלחמה. בשנת 1915 הוקמה רשת ריגול יהודית בשם ניל"י, בראשותו של אהרון אהרונסון, שפעלה באזור זכרון יעקב ועתלית. הרשת עסקה באיסוף מודיעיני עבור הצבא הבריטי שהיה במצרים במטרה לסייע במלחמה נגד האימפריה העות'מאנית ובגיוס כספים

למען הישוב היהודי. פעולתם של חברי "ניל" נבעה מהערכה נכונה של המצב המדיני ששרר, ומרצון לסייע בסילוק השלטון התורכי המדכא מהארץ. בשנה זו הוקמה במסגרת הצבא הבריטי, ביוזמתם של יוסף טרומפלדור וזאב ז'בוטינסקי, יחידה נפרדת יהודית-צבאית ראשונה בשם גדוד נהגי הפרדות. הגדוד פעל כיחידה סיוע לוגיסטי והורכב בעיקר מיהודים שגורשו על ידי התורכים מהארץ. הגדוד אף השתתף בפלישה ובקרב שהתחולל בחצי-האי גליפולי הסמוך לתורכיה.

בשנים 1917-1918 הוקמו ביוזמתם של ז'בוטינסקי וטרומפלדור גדודים לוחמים בשם "גדודי קלעי המלך ה-39, 38, ו-40". בגדודים הללו שהוקמו לאחר מסע לחצים על הממשל הבריטי, השתתפו יהודים מבריטניה, ארה"ב וחיילי "גדוד נהגי הפרדות" שפורק עם סיום המערכה בגליפולי. (מוזיאון "בית הגדודים" להנצחת מורשתם של חיילי הגדודים היהודיים במלחמת העולם הראשונה נמצא במושב אביחיל).

הצהרת בלפור ניתנה ב-2 בנובמבר 1917 כתוצאה מפעולות דיפלומטיות של קבוצת מנהיגים ציוניים מאנגליה, צרפת וארה"ב בראשותו של ד"ר חיים וייצמן. במכתב של שר החוץ הבריטי ארתור ג'ימז בלפור, המופנה אל הלורד רוטשילד מובעת אהדה לשאיפות היהודיות ציוניות וקריאה לייסודו של בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל. בשנת 1920 הוקם ארגון חבר הלאומים עפ"י עקרון "הביטחון הקיבוצי" במטרה למנוע מלחמות נוספות. ארה"ב לא הייתה חברה בארגון, בניגוד לדעתו של הנשיא וילסון שהיה בין היוזמים העיקריים בהקמת הארגון הבינלאומי, בשל התנגדות הקונגרס האמריקאי, שדגל במדיניות של בדלנות.

במסגרת ההסכמים שנחתמו בין המעצמות במהלך מלחמת העולם הראשונה חולק אזור המזרח-התיכון בין צרפת לבין בריטניה. חבר הלאומים מסר את כתב המנדט על ארץ ישראל לידי ממשלת בריטניה ובכך ניתן תוקף רשמי להצהרת בלפור, שמשמעותה הכרה בפתרון הציוני של בניית בית לאומי עבור יהודים בארץ-ישראל.

בריטניה שקיבלה את ארץ ישראל העניקה בשנת 1923 את עבר-הירדן המזרחי לאמיר עבדאללה מסעודיה, שהקים בה את הממלכה ההשמית היא ממלכת ירדן. עבר הירדן הופרד מן הבית הלאומי-היהודי, בניגוד לכתב המנדט שניתן לבריטניה על ידי "חבר הלאומים".

תקופת השלטון הבריטי בארץ החלה בשנת 1918 כשלטון צבאי; הפכה בשנת 1920 לשלטון אזרחי, והסתיימה בשנת 1948 עם הפינוי של הכוחות והפקידות הבריטית והכרזת העצמאות של מדינת-ישראל.

השלטון הבריטי בארץ-ישראל לא התמיד בתמיכתו ברעיון "הבית הלאומי היהודי" כמתחייב על פי "הכרזת בלפור", ובכך עודד את הגורמים הערבים שהתנגדו למפעל הציוני המתהווה בארץ. הקיצוניים שבין המנהיגים הערביים ראו בעמדת השלטונות הבריטיים כנגד הציונות, סימן מעודד לתוכניותיהם התוקפניות, והם פתחו בסדרה של התנפלויות על ישובים יהודיים. ההתקפה על מטולה ותל-חי במאוס 1920, גבתה שבעה קורבנות יהודיים, ביניהם יוסף טרומפלדור. בחודש אפריל 1920, בהתקפה של ערבים בירושלים נהרגו ששה יהודים ונפצעו כ-200 איש.

הפרעות שערכו ערבים ביהודים בשנים 1920-1921 ואוזלת היד של השלטון הבריטי חידדו את ההכרה בצורך ביחידות מגן יהודיות מאורגנות. מוסדות הישוב וההסתדרות העובדים הכללית בארץ-ישראל, הקימו ב-12 ביוני 1920 את ארגון ההגנה שראשיתו בהתארגנות לשם הגנה עצמית בירושלים. בשנת 1921 הורחבה מסגרת ארגון ההגנה והועמד בראשו

ועד ארצי בשם "מרכז ההגנה" שהיה מורכב מעסקנים פוליטיים שנבחרו על ידי המוסדות של "אחדות העבודה" ולאחר מכן על-ידי "הסתדרות העובדים בארץ ישראל". רחל ינאית ואליהו גולומב היו האישים המרכזיים במנהיגות של ההגנה במשך שנים רבות. במשך הזמן צורפו לוועדים המקומיים של הארגון נציגים של המפלגות הציוניות והיישוביות השונות. הארגון דאג בין השאר לאספקת נשק ולמימון פעולותיה של ההגנה, ואולם המבנה הארגוני היה מפוזר והתבסס עד לשנת 1929 על התארגנויות מקומיות שבראשן עמדו מפקדים מקומיים. פעילות המפקדים וחברי הארגון נעשתה בהתנדבות ובאופן חלקי והתבטאה בעיקר באימוני-נשק.

ארגון ההגנה נועד להיות כוח צבאי עממי רחב ופתוח, בניגוד לארגון השומר שהיה סגור חשאי וסלקטיבי, שלא ראה עצמו כפוף למרות פוליטית. לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם התגברות ההתקפות המאורגנות כנגד יהודים ועם הקמתם של מוסדות וארגונים פוליטיים מייצגים, נוצר צורך בהתארגנות ביטחונית שונה. בארגון ההגנה שאלת המרות האזרחית לא הייתה ברורה ומוסכמת תמיד. ברמה העקרונית ארגון ההגנה היה כפוף למוסדות הפוליטיים, אך למעשה נהנה ממידה רבה של אוטונומיה שנבע מאופיו כארגון חשאי. החלטות מבצעיות, לא תמיד התקבלו בהסכמתם של המוסדות המוסמכים, במיוחד לא בנושאים רגישים או שהיו שנויים במחלוקות פוליטיות. ההגנה פעלה על בסיס הסכמה וולונטרית של גופים פוליטיים שונים, שבניהם שררה מידה רבה של יריבות, דבר שהשפיע על זיקתם ונאמנותם של חברי הארגון. בתוך הארגון נוצרו נאמנויות כפולות

וחופפות שפגעו בתפקודה ואף גרמו לפרישתם של חלק מהמפקדים והחברים שהביעו הסתייגויות מן הפוליטיזציה של הארגון. הפילוגים בתוך הארגון היו בין השאר תוצאה של הקו המיליטנטי שהארגון נקט כלפי הערבים, או ממידת זיקתם של המפקדים להנהגה המדינית-פוליטית של הישוב. מבנה הארגון, האוטונומיה הרבה של סניפיו, והקשר הרופף שהיה בין מרכיביו השונים יצרו תפיסות שונות לגבי דרך התפתחותו הצבאית. באזורים הכפריים הדגישו את אימוני השדה והכרת השטח, ואילו בערים הדגישו את החינוך למשמעת צבאית, כך נוצרו תתי קבוצות שהתלכדו על בסיס מקומי משותף.

במאורעות בשנת תרפ"ט (1929) תקפו ערבים ישובים יהודיים רבים ובהם את ירושלים, חברון וצפת. בפרעות אלו נהרגו 133 ונפצעו 339 יהודים, מחציתם בחברון ולמעשה היישוב היהודי בחברון חדל להתקיים. כמו כן נהרסו וחוללו תשמישי קדושה יהודיים ורכוש רב נבזז או נהרס. הנציב העליון, סר ג'ון צ'נסלור ששהה באותה עת באנגליה, והשלטונות הבריטיים שידעו על ההכנות הגלויות של הערבים לא מנעו את הפרעות ולא סיפקו הגנה לישוב היהודי. השלטונות אפשרו לפורעים הערבים לפעול במשך יומיים ואף מנעו מיהודים מלהתגונן כיאות. יחידות ההגנה הצליחו אמנם להדוף את הפורעים הערבים במספר מקומות, ואולם במספר ישובים אחרים כגון יפו, צפת וחברון לא הצליחה ההגנה מסיבות שונות להגן על האוכלוסיה היהודית.

הגורמים להתפרצות הפרעות בשנת תרפ"ט היו בין השאר:

- מדיניות פרו-ערבית של הנציב הבריטי השלישי בארץ, סר ג'ון צ'נסלור, שהתנגד ל"הצהרת בלפור" ואשר לדעתו פגעה באינטרסים של בריטניה במזרח-התיכון.
- התחזקות התנועה הערבית בהנהגתו של חאג' אמין אל-חוסייני, שגרם לתסיסה דתית בקרב המוסלמים בכדי לחזק את מעמדו כ"מופת" של ירושלים.
- "סכסוך הכותל" מאבק על השליטה בכותל המערבי במסגרתו קראו הערבים למלחמת קודש (ג'יהאד); התגרו ביהודים; הפריעו לתפילות היהודים ומנעו הבאת תשמישי קדושה וספסלים לכותל.

ועדת חקירה שהתמנתה על ידי "משרד המושבות" הגיעה למסקנה כי חששותיה של האוכלוסייה הערבית מפני מדיניות "הבית הלאומי" עבור היהודים היו הסיבה העיקרית להתפרצות הפרעות. הוועדה לא טיפלה בשאלת אחריותם של השלטונות הבריטיים לפרעות. תחת זאת היא המליצה הוועדה להטיל הגבלות נוספות על העלייה היהודית, לצמצם את זכותם לרכישת קרקעות בארץ, ולמסור חלק מהשלטון למוסדות נבחרים עם רוב ערבי.

בשנים 1929-1930, בעקבות מאורעות תרפ"ט וכלקח מכישלונותיו בהדיפת הפורעים בחלקי הארץ השונים, הורחב ארגון ההגנה. הוחלט על חיזוק הקשר בין יחידות ההגנה השונות בארץ ועל הקמת מפקדה ארצית, שתתאם את פעולות ההתגוננות בישובים השונים. כמו כן, הוחלט להרחיב את שורות הארגון ולצרף אליו קבוצות חברתיות-פוליטיות "ימניות" כדוגמת "החוגים האזרחיים" שהיו שייכים לזרם הימני המתון שהזדהה פוליטית עם מפלגת "הציונים הכלליים". בנוסף, הוחלט להגביר את גיוס הכספים להרחבת פעילות הארגון.

המפקדה הארצית (מ"א) של ההגנה נוסדה בשנת 1931. מפקדה זו הייתה אמורה לקבוע את כיווני הפעולה של ההגנה ולכלול מספר שווה של נציגים מההסתדרות ומקרב ה"חוגים האזרחיים". שותפות זו היתה בעייתית, ועד מהר התפלג הארגון עוד במהלך אותה השנה לשניים. אי-שביעות הרצון של חוגים ימניים בישוב מהמדיניות של מנהיגות המוסדות הלאומיים, וסכסוכים פנימיים בסניף ההגנה בירושלים גרמו לפרישתם מהארגון. חוגים ימניים שהשתייכו למפלגה הרוויזיוניסטית ולתנועת הנוער בית"ר, וכן, מפלגת "המזרחי" ו"החוגים האזרחיים" פרשו מהארגון והתארגנו בגוף שנקרא "ארגון הגנה ב".

הקמת האצ"ל

היסוד להקמת האצ"ל" (הארגון הצבאי הלאומי) היה "ארגון הגנה ב" שהתפלג מן ההגנה ונוסד בירושלים ב-10 באפריל 1931. "ארגון הגנה ב" הוקם במבנה צבאי מחתרתי על ידי מפקדים שפרשו מההגנה. חבריו היו אברהם תהומי שהיה מפקד מחוז ירושלים, וצעירים מתנועת הנוער הרוויזיוניסטית בית"ר, בהנהגתו של זאב ז'בוטינסקי. הפילוג בארגון ההגנה נבע מחילוקי דעות באשר למדיניות שיש לנקוט כלפי הערבים בעקבות מאורעות 1929. מנהיגות ההגנה נקטה במדיניות שנודעה כ"מדיניות ההבלגה". מדיניות שנודעה להראות לשלטונות הבריטים כי מקור אי השקט בארץ איננו הציבור היהודי. מדיניות זו לא נשאה חן בעיני רבים שסברו שיש לנקוט בכוח להגן על הציבור היהודי ולהקים כוח יהודי מזוין כגרעין לצבא של המדינה היהודית שתקום.

בראשית 1937 נענו חלק מחברי ארגון הגנה ב' להצעה לשוב ולמזג את שני ארגוני ההגנה ולהכפיפם למרות אחת של הוועד הלאומי. חברי הגנה ב' שהיו חברי בית"ר ואנשי הקו הרוויזיוניסטי שכנו על ידי הנהגת הישוב

כ"פורשים" המשיכו במסגרת נפרדת ושינו את שם הארגון לאצ"ל. במהלך שנת 1940 החליט האצ"ל להשעות את פעולותיו נגד השלטון הבריטי בכדי שלא להפריע במאמץ המלחמתי נגד הנאצים. האצ"ל הפסיק את פעולותיו נגד שלטון המנדט ושלה את אנשיו לסייע לבריטים במשימות שונות. באחת מהן, בעירק, אף נהרג מפקד האצ"ל דוד רזיאל. קבוצה קטנה מארגון האצ"ל בראשותו של אברהם שטרן (בשמו המחתרתי - "יאיר") לא הסכימה להחלטה זו והקימה ארגון נפרד בשם "אצ"ל ישראל", ששינה בשנת 1943 את שמו לארגון לח"י (לוחמי חרות ישראל). בפברואר 1944 הכריז מפקד האצ"ל מנחם בגין על "מרד" מוצהר במנדט הבריטי. לטענתו הבריטים מעלו באמון שנתן בהם היישוב היהודי וכי מניעת עליית יהודים המבקשים לברוח מאירופה הינה מעשה נפשע. אי לכך הכריז האצ"ל כי יחל לבצע התקפות כנגד מטרות בריטיות שונות על מנת להביא לסילוק שלטונם מארץ ישראל. צעדים אלו עוררו התנגדות רבה בקרב ראשי הסוכנות, ובראשם בן-גוריון, שפתחו במאבק ציבורי בניסיון לאלץ את שני הארגונים לחדול מפעולות אלה.

ההנהגה המדינית של האצ"ל גילתה רצון להתאחד עם ההגנה תחת מרות פוליטית משותפת, אך הניסיונות לא צלחו. כשלון האיחוד נבע בעיקר בשל התנגדותו של בן-גוריון שראה באיחוד כזה את החלשתו של עקרון הסמכות והמרות המרכזית של הישוב ושל התנועה הציונית. ארגון ההגנה ששאף לאחד את השורות תחת הנהגה מדינית אחת, פעל בדרכים שונות על מנת ל"שכנע" את הפורשים. ה"סזון" (בצרפתית כינוי לעונת הצייד), הוא כינוי של המאבק שניהל ארגון ההגנה נגד האצ"ל בסוף שנת 1944 במטרה לאלץ את הארגון לחדול מביצוע פעולות נגד כוחות המנדט הבריטי.

יחידות של מתנדבים חברי ההגנה נשלחו לפעול נגד הפורשים שנחטפו ונחקרו תוך שימוש בעינויים, ומאוחר יותר הוסגרו לידי השלטונות הבריטיים. סנקציות אחרות שהופעלו כנגד אנשי האצ"ל כללו בין היתר: גירוש ממקומות העבודה ומבתי ספר; גירוש ממקום המגורים והסגרת חשודים לידי הבולשת הבריטית.

מאורעות 1936-1939 - (המרד הערבי הגדול), חיסול תוכנית החלוקה והספר הלבן של שנת 1939

החל משנת 1936 ועד 1939 חידשו הערבים את התקפותיהם נגד הישוב היהודי והשלטון הבריטי כאחד. כתוצאה מהמאורעות הללו שנודעו בשם "המרד הערבי הגדול" הורחב הכוח שעמד לרשות ההגנה ועד מהרה הפך להיות מיליציה ארצית. הישגה החשוב של ההגנה בתקופת המאורעות היה הצלחתה להקים ולגבש גרעין של פעילים, לוחמים ואנשי שדה. הגרעין כלל: בוגרי קורסים למפקדים של הארגון; אנשי "פלוגות הלילה" של אורד וינגייט ונוטרים (ארגון של משטרת הישובים העבריים שהוקם על ידי הבריטים). קו ההבלגה שהארגון נקט על פי הנחיות ההנהגה המדינית, אפשר את שיתוף הפעולה בין ההגנה לשלטון הבריטי ותרם להגדלת הכוח הצבאי והארגוני שעמד לרשותו בהשוואה למצבו הקודם.

בחודש מאי 1936 כחודש לאחר פרוץ המאורעות הוקמה "ועדת חקירה מלכותית" בראשותו של לורד פיל. הועדה גבתה עדויות באנגליה ובארץ ישראל ופרסמה את ממצאיה ומסקנותיה בחודש יולי 1937. בהמלצותיה הציעה הועדה שבריטניה תוותר על המנדט בארץ-ישראל ותפשר בין התביעות של היהודים והערבים על ידי חלוקת הארץ לשתי מדינות. מדינה יהודית קטנה שתוקם בגליל, בעמק ובשפלה, ומדינה ערבית שתקיף את רובה של ארץ ישראל המערבית. כמו כן, הומלץ על חילופי אוכלוסין בין שתי המדינות ועל שמירת האינטרסים של הממלכה הבריטית באמצעות המשך המנדט על המקומות הקדושים והמשך הפיקוח על שתי המדינות שיקומו. בין השאר, הציעה "ועדת פיל" להגביל את העלייה היהודית מטעמים מדיניים ולהטיל איסור על רכישת קרקעות על ידי יהודים בשטחים המיועדים להקמת המדינה הערבית ועל ידי ערבים בשטח המיועד למדינה היהודית. חשוב לציין כי בועדת פיל הועלתה לראשונה התוכנית לחלוקת ארץ-ישראל המערבית לשתי מדינות: יהודית וערבית.

לאחר הפוגה התחדשו בחודש ספטמבר 1937 המאורעות שכוונו נגד היהודים והבריטים כאחד. ההתקפות נגד הישוב היהודי נתקלו בהגנה ובמתקפות נגד. לשם חיסול המרד האנטי-בריטי נאלצו השלטונות להסתייע בכוחות יהודיים והקימו את ארגון הנוטרים. הנוטרים = שומרים, שירתו כמעין שוטרים, הוכשרו על-ידי הבריטים ועמדו תחת פיקודם.

בריטניה המשיכה במדיניות אנטי-ציונית על אף המרד הערבי שכוון נגדה. הבריטים היו מעוניינים בתמיכתם של גורמים ערביים שונים במזח התיכון לקראת פרוץ מלחמת העולם השנייה. מדיניות זו באה לידי ביטוי:

- במינוי נציב עליון הרולד מק-מייקל, בחודש מרס 1938, שלא הסתיר את יחסו השלילי כלפי היהודים והרעיון של הבית הלאומי.

- במינוי ועדת חקירה חדשה בראשות סר ג'ון וודהד, עליה הוטל לבדוק מחדש את תוכנית החלוקה, ומסקנותיה היו שלא ניתן מבחינה כלכלית לחלק את הארץ לשתי מדינות.

בחודש יוני 1939 פורסם ה"ספר הלבן" השלישי שהגביל את העלייה לארץ ומנע כמעט לחלוטין את רכישת קרקעות על-ידי יהודים.

בעקבות פרסום "הספר הלבן" ריכז האצ"ל את עיקר המאבק נגד מחנות הצבא הבריטיים ונגד משרדי המנגנון המנדטורי. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה החליט האצ"ל, כאמור לעיל, על "שביתת נשק" במאבק נגד הבריטים. מנחם בגין שבעברו היה נציג בית"ר בפולין, עלה לארץ-ישראל בשנת 1942 וקיבל לידיו בסוף שנת 1943 את הפיקוד על האצ"ל.

בתחילת שנת 1939 לאחר דיכוי המרד הערבי על ידי הצבא הבריטי חלה התרופפות בארגון ההגנה. הדבר נבע מכמה סיבות:

- הקונסנזוס היישובי נפגם כתוצאה מפרישת הרביזיוניסטים והקמת האצ"ל.
- המחלוקות הפוליטיות פילגו את הישוב המאורגן סביב הצעת החלוקה והמאבק בספר הלבן.
- השינוי במדיניות הבריטית בארץ מצאה את ביטויה גם ברדיפה אחר חברי ההגנה.
- חוסר הפעילות שנבעה מאי הסכמה בשאלת המאבק בבריטים והשקט היחסי בזירה הערבית לאחר דיכוי המרד.

תקופת מלחמת העולם השנייה

עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה, מצב היחסים בין הישוב היהודי לשלטונות המנדט היה בכי רע כתוצאה מפרסום גזרות ה"ספר הלבן", שהגבילו את העלייה ל- 1500 יהודים בחודש וצמצמו את ההיתר לרכישת קרקעות על ידי היהודים.

בחודש ספטמבר 1939 פרצה המלחמה עם פלישתה של גרמניה הנאצית לפולין. כישלונותיה של הלחימה הבריטית בתחילת המלחמה והרצון להלחם נגד גרמניה הנאצית, שהיתה אויבו של העם היהודי, גרמו לדילמה בקרב התושבים היהודים בשאלה כיצד יש לנהוג? האם להיאבק בשלטון הבריטי שמנע הגעת יהודים לארץ או לשתף פעולה עם השלטונות הבריטיים כנגד הגרמנים. דרך הפעולה שנבחרה היתה להתגייס לצבא הבריטי בכדי לסייע במערכה על פי אמירתו הפרדוכסאלית של בן-גוריון: "להלחם בגרמנים כאילו אין "ספר לבן" ולהילחם ב"ספר הלבן" כאילו אין גרמניה". טעם נוסף שניתן להתגייסות לחילות הבריטיים היה, שיש לפתח את הכישורים הצבאיים בתהליך בנין הכוח הצבאי המתגבש.

הישוב היהודי התגייס בהמוניו למאבק. בתחילה ברמה הצהרתית באמצעות מפגן רב משתתפים שנערך ב-10 בספטמבר 1939 ברחובות תל-אביב ושבעקבותיו נאספו כ- 136,000 חתימות של יהודים תושבי ארץ ישראל (מתוך כ- 400,000 שחיו בישוב) שביקשו להתגייס לצבא הבריטי.

בשנת 1940 החלה בפועל ההתגייסות לצבא הבריטי במסגרת "יחידת החופרים", שאף השתתפה בקיץ 1940 ב"מבצע דינמו" בה חולצו מאות אלפי חיילים בריטים וצרפתים שהיו נצורים בעיר-הנמל דינקירק שבצפון צרפת. הישוב היהודי רצה לתרום את חלקו למאמץ המלחמתי, והועלה את הרעיון להקים דיביזיה (סד"כ של 12-15 אלף איש) של לוחמים יהודיים. עניין זה אף נדון על-ידי קבינט המלחמה הבריטי (צירצ"ל עצמו תמך בכך) ואישר את המהלך בחודש אוקטובר. אולם, יישום ההחלטה התעכב נוכח השאלות שהועלו, והן:

- האם יורכב הכוח מיהודי ארץ-ישראל בלבד או שיתבסס על מתנדבים יהודים מהגולה? הבריטים מצידם העדיפו ששיעורם של יהודי הגולה יהיה גדול יותר על מנת שיתפזרו חזרה לארצות מוצאם בסיום המלחמה ולא יהפכו לכוח לוחם בארץ-ישראל. ההכרעה שהסתמנה הייתה הקמתו של כוח שיתבסס בעיקר על יהודי הגולה אך שדרת הפיקוד שלו תושבת על יהודי ארץ-ישראל.

- שאלה שנייה שהוצגה הייתה היכן ילחם הכוח? כיוון שהרחקתו של הכוח מאזור המזרח-התיכון היתה חושפת את הישוב היהודי לסכנה ביטחונית במידה שצבאות גרמניה יצליחו להתקדם לעבר ארץ-ישראל.

החל מאביב 1941 ואילך, החלה תקופה של חרדה בישוב מפני פלישה אפשרית של הצבאות הגרמניים לשטחה של ארץ-ישראל. הכוחות הגרמניים נחלו הצלחות באירופה והתקדמו לאזור המזרח התיכון דרך הבלקן ובחזית הדרומית-מזרחית, התקדם הצבא הגרמני בפיקודו של רומל מצפון-אפריקה דרך מצרים לעבר ארץ-ישראל. נוכח הידיעות כי בריטניה מכינה את עצמה לאפשרות שמצרים תיפול בידי הגרמנים ואף תכננה לפנות כוחותיה משטחי ארץ-ישראל ולהיערך מחדש בעיראק, הכין הישוב היהודי שתי תכניות חירום להגנה וללחימה בגרמנים:

- "התוכנית הארץ-ישראלית" - תוכנית פעולה שנועדה להלחם כנגד האויב הנאצי בדיעבד. התוכנית הייתה לגייס כוח צבאי יהודי שיפעל לחבל במתקנים ושיתקוף צירי-תנועה ויעדים החיוניים לאויב במצב שבו הצבא הגרמני יצליח לכבוש את הארץ.

- "תוכנית הצפון" (הכרמל) - תוכנית התארגנות לפני פלישה שעובדה על-ידי ראשי ההגנה, ועיקרה היו פינוי האוכלוסייה היהודית והתנגדות פעילה ומגובשת באמצעות יצירת גוש התנגדות באזור מצומצם יחסית (רכסי הכרמל והגליל הגבוהים) והכנתם לתנאי מצור. ההנחה הייתה כי לאורך דרכי-הגישה בצפון הארץ ניתן יהיה לעצור את טורי-השריון הגרמני על ידי הכשרתם של לוחמי-גרילה מיוחדים לשם כך. בכדי להגן על האזרחים תוכנן להכין עמדות נגד מטוסים ונגד טנקים ולגייס סדרי כוחות של כ-36 גדודים. הרעיון היה כרוך בגיוסם של כל כוח האדם האפשרי מקרב הישוב היהודי, בהקמת כוח מגן מאורגן ובמציאת פתרונות לוגיסטיים מתאימים להיערכות. במסגרת התוכנית הוצע להקים שיוכשר ככוח ללחימה פרטיזנית בכוחות הנאצים במידה ויפלו לארץ ישראל. תוכנית זו הוצגה בפני הבריטים שלא דחו אותה על הסף.

תוכניות החירום הללו לא יושמו, מאחר ובסוף שנת 1942 הובס הצבא הגרמני בשתי חזיתות. הגרמנים בפיקודו של רומל נחלו מפלה מידי הארמיה הבריטית ה-8 בפיקודו של מונטגומרי בחזית בצפון אפריקה בקרב שהתחולל ב-אלעלמין ובמקביל, נחלו תבוסה בחזית הרוסית בקרב על סטלינגרד. הבריטים שלא היו זקוקים יותר לכוח היהודי לשם סיוע, ביטלו את רעיון הקמתה של הדיביזיה היהודית. אחד הנימוקים שהועלו להקמת הדיביזיה היהודית, היה רצונם של הבריטים להשפיע על ארצות-הברית לקחת חלק במלחמה באמצעות גיוסם של מתנדבים יהודיים אמריקאים. אולם בעקבות ההתקפה היפנית על הנמל ב"פרל הרבור" בסוף 1941, ארצות-הברית הייתה ממילא מעורבת במלחמה.

בשנת 1944 הסכימה בריטניה להקים כוח יהודי מצומצם יותר, בסדר"כ של בריגדה (=חטיבה). החטיבה שהוקמה לחמה בעיקר באיטליה. אולם, עיקר חשיבותה היה בכך שלאחר המלחמה סייעה בארגון העליה לארץ-ישראל של שארית הפליטה, ובהברחת נשק עבור היישוב היהודי. בנוסף, אפשרה הגעתם של לוחמים מיומנים בעלי ניסיון צבאי וקרבי להמשך המאבק בארץ.

התחושה בקרב חלק מהמפקדים והחברים בהגנה בראשית מלחמת העולם השנייה היתה, כי הארגון במתכונתו הנוכחית מוצה את יכולתו. לדעתם, בכדי להפוך את הארגון לכוח צבאי של ממש יש לרכוש ניסיון וללמוד את העקרונות להפעלת צבא מאורגן, באמצעות התגייסות לשירות סדיר בצבא הבריטי. אי לכך, עודדו המוסדות הלאומיים של הישוב צעירים רבים להתגייס. במקביל לשירותם הצבאי, השתתפו רבים מהם בפעילויות ובשליחויות מטעם הישוב, בהבאת עולים בלתי-לגאליים בהברחת נשק וציוד לחימה בממדים שלא היה להם תקדים. לאחר שהשתחררו מן הצבא הבריטי ציפו שיקראו להם, אולם החשש של מפקדי ההגנה מפני השתלטות יוצאי הצבא על הארגון, מנע את גיוסם ושילובם בתפקידי פיקוד בכירים.

חלק אחר מחברי ההגנה, כולל מפקדים בכירים, בחרו שלא להתגייס לצבא הבריטי ולהמשיך ולתמוך במבנה המחתרתי הקיים ממספר טעמים:

- האכזבה מהעמדות המדיניות של בריטניה.
- אכזבה ממגוון הדל של תפקידים שניתנו למתנדבים היהודיים בראשית המלחמה עם גיוסם לצבא הבריטי.
- לא ראו בצבא הבריטי מודל לחיקוי כיוון שגילה חולשה בזמן "המרד הערבי" ונחל תבוסה בשלביה הראשונים של מלחמת העולם השנייה.

קבוצת חברים ומפקדים זו חתרה כאמור לפתח כוח צבאי במסגרת עצמית והקימה בשנת 1941 בעידודם של השלטונות הבריטיים את הפלמ"ח (פלוגות מחץ). הפלמ"ח הוקם במסגרת "תוכנית הצפון" (הכרמל) לנוכח החשש מפלישת האויב הנאצי. ההגנה ראתה בפלמ"ח, כוח ארצי מרכזי העומד לרשותה לתפקידים מיוחדים בארץ ומחוצה לה. המשימה הראשונה שהוטלה על הפלמ"ח עם הקמתו הייתה, פיצוץ בתי הזיקוק בטרפול שבעצפון לבנון, זאת מחשש שהמתקנים ישרתו את הצבא הגרמני שהתקדם דרך הבלקן. לביצוע המשימה, גויסו 22 ימאים שיצאו עם מפקדם הבריטי לעבר טריפולי. הכוח שכונה בשם "כ"ג יורדי הסירה" לא הגיע ליעדו, ועקבותיהם נעלמו.

הפער שנוצר בין חברי ההגנה שהתנדבו לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, לבין חבריהם שלא התגייסו, בכל הקשור לתפיסת הביטחון העומדות בפני הישוב ובדרכים לפתרון, הלך וגדל. בתחילת המלחמה התקיימו קשרים בין היחידות היהודיות ששהו בארץ לבין חברי ההגנה. הקשרים כללו פעילויות של הכשרות, שכללו ספרות הדרכה ושיטות אימון

חדשות עבור חברי וקציני הארגון. אולם עם יציאת הגדודים העבריים מן הארץ בשנת 1943, חזר ארגון ההגנה לפעול בדפוסים פעולה פרטיזנים, חשאיים ומחתרתיים, פעילות, שהרחיקו אותה מהתפתחות לקראת צבא סדיר. הפער שנוצר בין "אנשי הצבא" לבין אנשי ההגנה בא לידי ביטוי במלא עצמתו בעת שנדרשו להחליט מה תהיה דמותו של צבא הגנה לישראל.

עמדתה של ההנהגה המדינית והביטחונית של הישוב ביחס לשתי האסכולות (אנשי הצבא וההגנה) הייתה בתחילת המלחמה פרגמטית, זאת מתוך רצון להגיע לפשרה ולאיזון בין שתי תפיסות הביטחון הללו. אולם לקראת סוף המלחמה החל בן-גוריון להעדיף את אסכולת "אנשי הצבא". בן-גוריון העריך כי האויב העיקרי שבפניו יעמוד הישוב לאחר סיום מלחמת העולם השנייה, תהייה מדינות ערב השכנות ושאר לבנות את מבנה הכוח הצבאי במתכונת שתתאים ללחימה מול צבאות סדירים של מדינות ערב.

תנועת המרי אוקטובר 1945 - יולי 1946.

בחודש אוקטובר 1945 התקבלה החלטה על ידי בן-גוריון לפתוח במאבק משותף נגד השלטון המנדטורי בארץ ולאגד לשם כך את כל הארגונים: ההגנה, האצ"ל והלח"י. לשם כך הוקמה מפקדה משותפת של כל הארגונים שנקראה "תנועת המרי". הסיבה לאיחוד הכוחות ולמאבק המשותף בשלטון הבריטי נבעה מהחרפת המדיניות האנטי-ציונית על-ידי הממשלה החדשה באנגליה שנבחרה בחודש יולי 1945. החלטת המוסדות האחראים על מטה הארגון להקים מפקדה מיוחדת ועצמאית לניהול המאבק גרמה למשבר בפיקוד ההגנה. ראש המטה הכללי של ההגנה, יעקב דורי, עזב את תפקידו ונסע לארה"ב כדי לטפל ברכש של נשק, ובעקבותיו פרשו יוחנן רטנר שעמד בראש לשכת התכנון במטה ויגאל ידן. יצחק שדה שנתמנה לממלא מקום ראש המטה הכללי, התרכז בניהול המבצעים נגד הבריטים ובכך הוזנחה עבודת המטה של הארגון בשאר התחומים.

מינוי רמ"א - ראש המפקדה הארצית של ההגנה

בשנת 1939 החליטו מוסדות הישוב למנות איש קשר מטעמם במטה ההגנה הוא הרמ"א (ראש המפקדה הארצית) של הארגון. הרמ"א נבחר ע"י מוסדות הנהלת הוועד הלאומי והנהלת הסוכנות, והיה כפוף אליהם. תפקידו היה בין השאר להכריע במקרה של מחלוקת בין המרכיבים השונים של המפקדה הארצית (מ"א). כמו כן, שימש כמתווך בין המפקדה הארצית לראש המטה הכללי. בחודש יולי 1941 התמנה משה סנה לרמ"א, וכיהן בתפקיד זה עד שהתפטר בשנת 1946. התפטרות סנה באה על רקע התנגדותו לפירוק "תנועת המרי", לאחר פיצוץ המלון מלך דוד על ידי האצ"ל, בחודש יולי 1946. עם התפטרות סנה מתפקיד הרמ"א, התמנה במקומו זאב שפר. בן גוריון שהחליט להשתלט על ענייני הביטחון מחליף את מפקד הרמ"א שפר בישראל גלילי בחודש יוני 1947.

קשיי השתלבותם של המפקדים שהשתחררו מהצבא הבריטי

בשנים 1946-1947 השתחררו אלפי חיילים יהודיים משורות הצבא הבריטי. מפקדי ההגנה שלא היו מעוניינים בהם נמנעו מקליטתם ולא נקטו בצעדים הנחוצים לשילובם בארגון ההגנה. ההסתייגות שגילו ראשי הארגון כלפי הקצינים והמש"קים - שכונו "אנשי הצבא", נבעו מסיבות שונות:

- החשש לתחרות על הנהגת הארגון.
- הטלת ספק בנאמנותם במאבק נגד השלטונות הבריטים של מי שעד לא מכבר שרתו בשורות הצבא הבריטי.
- החשש מהבדלים בתפיסות הביטחון באשר לאופיו הרצוי של הכוח הצבאי. תורות הלחימה שהביאו איתם "אנשי הצבא", התבססו על מושגים שהובאו מהצבא הבריטי, וכללו: מבצעים
- בשיתוף פעולה בין-זרועי ובין-חילי, לוגיסטיקה, מודיעין, שיטות-הדרכה, משטר ומשמעת שהיו זרים לארגון מיליציה בעל אוריינטציה מחתרתית.

הקונגרס הציוני הכ"ב והקמת תיק הביטחון

לאחר מלחמת-העולם השנייה ניצב הישוב היהודי בארץ-ישראל בפני מאבק בשתי חזיתות: האויב הערבי והאויב הבריטי. ההתמודדות עם כל אחד מהם חייבה בניית כוח צבאי מתאים. האיום שנשקף ליישוב ממדינות ערב השכנות נראה רחוק ועל כן הנהגת היישוב ופיקוד ההגנה לא נערכו לכך מבחינה מדינית וצבאית. הדעה המקובלת בתחילת 1946 הייתה, שעתידי של הישוב היהודי תלוי בהחלטה בריטית או בריטית-אמריקאית וכי מעצמות-המערב תדאגנה להגשמת ההחלטות.

לקראת הקונגרס הציוני ה-כ"ב שהתכנס בבאזל בסוף חודש דצמבר 1946, העריך בן-גוריון שהתוצאה של המאבק המדיני תהיה הסתלקותם של הבריטים וכי עיקר האיום העומד בפני יהודי ארץ-ישראל הוא מהאויב הערבי. בשיחותיו במסגרת הוועדה המדינית של הקונגרס קבע בן גוריון שיש "שניים עד שלשה דברים חיוניים וחמורים, אולם בעיית הביטחון היא במרכז כי כאן עומד בסכנה עצם יסוד קיומנו" ועל כן נדרש "ראורגניזציה של כוחותנו והתכוננת ממין חדש לגמרי".

כבר בעיצומה של מלחמת העולם השנייה עבר מוקד "הובלת" התנועה הציונית, והמערכה המדינית, ממרכז ומזרח אירופה לעבר ארצות-הברית. ביטוי מעשי לכך היה תהליך ההדחה של חיים ויצמן מנשיאות ההסתדרות

הציונית. במהלך שהובל בידי בן-גוריון, הואשם וייצמן בגישה פרו-בריטית ובכישלון הניסיון להקמת הדיביזיה היהודית (זאת, בנוסף לגילו המבוגר ולמנהיגותו הבלתי דינאמית של וייצמן בהשוואה לבן-גוריון).

בן-גוריון, שעמד בראש הנהגת היישוב משנת 1935 ועד ראשית שנת 1947, מיעט לעסוק בענייני הביטחון של היישוב למעט תקופות קצרות. ברם, מצב זה השתנה בעקבות הקונגרס הציוני הכ"ב. בן-גוריון נטל לידיהו במסגרת הארגון מחדש של ההנהלה ההסתדרות-הציונית (והנהלת הסוכנות היהודית), את תיק הביטחון החדש שהוקם ביזמתו, ואת האחריות לנושאים הביטחוניים מטעם הנהלת ההסתדרות הציונית. תפקיד שלא היה קיים עד כה בהנהגת התנועה הציונית.

בעקבות הקונגרס הציוני ה-כ"ב הפך בן-גוריון למעשה למנהיג יחיד הנושא בשני תפקידים והם: ראש הנהלת הסוכנות היהודית וראש הנהלת ההסתדרות הציונית, דהיינו "ראש ממשלה ושר ביטחון של המדינה בדרך". לאחר שובו לארץ-ישראל, החליט ללמוד ולחקור באופן נמרץ את נושא הביטחון (לבן-גוריון לא היה ידע וניסיון צבאי משמעותי - סיים את שירותו בצבא הבריטי בדרגת רב"ט במלחמת-העולם הראשונה). לשם כך, הזמין אנשים שהיו קרובים לנושא להופיע בפניו וערך לעצמו מעין "סמינר" בן שלושה חודשים. במסגרת לימוד נושא הביטחון נפגש בן גוריון עם אנשי המפקדה הארצית, מטה ההגנה, מפקדי הגלילות והפלמ"ח, ראשי שירות הידיעות של ההגנה (הש"י), קצינים ו"אנשי הצבא".

בן-גוריון מצא שעל אף כפיפות ארגון ההגנה למוסדות היישוב, לא הועברו דיווחים שוטפים ומוסדרים למוסדות ההנהגה. בתום שלושה חודשים של לימוד אינטנסיבי הוא הגיע למסקנה כי ארגון "ההגנה" אינו כשיר למלא את ייעודו ביום פקודה כנגד צבאות סדירים זרים. הוא צפה שהבריטים יסיימו את תפקידם בארץ-ישראל והעריך שמדינה יהודית תקום בתוך שנתיים. להבנתו, האויב העיקרי של היישוב היהודי אינם הבריטים כי אם הערבים. זאת ועוד, בן גוריון העריך כי קיימת אפשרות שתפרוץ מלחמה כוללת, בה ישתתפו באופן פעיל כוחות סדירים ממדינות ערב השכנות ועל כן יש להיערך בהתאם ולבנות כוח צבאי שיעמוד בעיקר מול הכוחות הסדירים הללו. ארגון "ההגנה" נתפס בעיניו כמליציה עממית שאינה ערוכה להילחם מול כוחות סדירים.

במסגרת "הסמינר" שערך בן-גוריון התברר לו כי בארגון ההגנה קיימים שתי סיעות: האחת, חבורה שכונתה בלשון התקופה סיעת ההגנה שהייתה מורכבת מחברים ותיקים ששלטו בפיקוד על הארגון. השנייה, חבורת יוצאי הצבא שחבריה היו ברובם יוצאי הצבא הבריטי עם רקע וניסיון צבאי שנרכשו במהלך מלחמת-העולם השנייה. קבוצת "יוצאי הצבא" שבין חבריה היו קצינים רבים בעלי הכשרה צבאית וניסיון קרבי עשיר, התקשתה להשתלב בדרגי הפיקוד הבכיר של ההגנה.

לאחר סיום "הסמינריון" החליט בן-גוריון לבצע שינויים משמעותיים במבנה של ארגון ההגנה, מתוך כוונה להכין ולהתאים את כוח המגן היהודי לקראת התמודדות צבאית עתידית. במסגרת השינויים הללו מינה בן-גוריון, כאמור לעיל, את ישראל גלילי לתפקיד ראש מטה ארצי (רמ"א), הדיח את יצחק שדה מתפקידו כמ"מ הרמטכ"ל והחזיר את יעקב דורי לתפקיד זה. לדעת בן-גוריון, המבנה ההיררכי של ארגון ההגנה היה לקוי ואינו ערוך להתמודדות עתידית ועל כן יש לבצע בו שינויים.

המבנה הפיקודי הקיים בארגון היה מורכב ממטה כללי שבראשו עמד מפקד (רמטכ"ל) ושמעליו הוצב ה"מטה הארצי"

(המ"א) שהיה גוף פריטטי, כלומר, מורכב מנציגים הן ממפלגות השמאל והן ממפלגות הימין. בן גוריון נתקל בקשיים מרובים בבואו לחולל את השינויים המפליגים בצמרת הצבאית של ההגנה וההתגברות עליהן לוותה במאבקים שנמשכו גם במהלך החדשים הראשונים של מלחמת-העצמאות. מאבקים אלו מוכרים בכינוי: משבר האלופים ויידונו בחלק ב' של הסוגיה.

המניעים לרה-ארגון בארגון ההגנה

המניעים לרה-ארגון במבנה ארגון ההגנה נבעו הן משיקולים ממלכתיים והן משיקולים פוליטיים-מפלגתיים צרים. השיקול הפוליטי בא לידי ביטוי במערכת היחסים המעוררים של בן-גוריון עם ישראל גלילי. גלילי מונה על-ידי בן-גוריון בחודש יוני 1947 לתפקיד הרמ"א (ראש מטה ארצי). בעקבות חילוקי דעות בנושאי מדיניות וחברה בתוך מחנה מפא"י שבראשה עמד בן-גוריון, פרשו חלק מחבריה בשנת 1944, והקימו מפלגה חדשה בשם "אחדות העבודה". בן-גוריון פעל להחזיר לחיק מפא"י את הפורשים, אולם, עם היווסדה של מפלגת מפ"ם בחודש ינואר 1948 נסתם הגולל על התקוות לאיחוד מחדש. מפלגת מפ"ם (מפלגת פועלים מאוחדת) הייתה מורכבת מאיחוד בין תנועות "השומר הצעיר" לבין "אחדות העבודה" והיוותה יריבה של מפא"י. פעילותו הנמרצת של בן גוריון לביטולו של משרד הרמ"א ולביצועם של השינויים בקרב המטה הכללי של ההגנה, נבעה בן השאר מחדשנותו בדבר זיקתם של ישראל גלילי ומספר קצינים במטכ"ל למפלגת מפ"ם.

החלטת החלוקה 181 ותחילתה של מלחמת העצמאות

ב- 29 בנובמבר 1947 התקבלה ברוב של 33 נגד 13 ו-10 נמנעים, החלטה מספר 181 של העצרת של האומות המאוחדות (האו"ם), הקוראת לסיום המנדט הבריטי ועל חלוקתה של ארץ-ישראל לשתי מדינות: יהודית וערבית. למחרת היום, ב- 30 בנובמבר 1947, התחילה מלחמת השחרור, שהסתיימה בהסכם שביתת הנשק עם סוריה ב-20 ביולי 1949.

שלב ראשון של המלחמה הסתיים עם הפינוי הבריטי מהארץ ב-14 במאי 1948. בשלב זה נלחם הישוב היהודי נגד ערביי ארץ ישראל אשר קבלו סיוע מכוחות מתנדבים לא סדירים שהגיעו ממדינות ערב.

בשלב השני של המלחמה, שהחל למחרת הפינוי הבריטי, ב- 15 במאי 1948, נלחמו הכוחות נגד ערביי הארץ, בעיקר נגד צבאות סדירים של ארבע מדינות ערב השכנות, מצרים, ירדן, סוריה ולבנון שפלטו לארץ-ישראל ונעזרו בגייסות מסעודיה, לוב, תימן ובמיוחד מעיראק.

צה"ל הוקם כשבועיים לאחר קום מדינת ישראל - תוך כדי קרבות מלחמת העצמאות. הממשלה הזמנית החליטה על בנין הכוח הצבאי של המדינה הצעירה וראש הממשלה, דוד בן גוריון חתם על "פקודת צבא הגנה לישראל" בתאריך 26 במאי 1948 ובתאריך 31 במאי פורסמה "פקודת יום להקמת צבא הגנה לישראל". צה"ל התבסס על המבנה הארגוני של "ההגנה" ומיזג לתוכו לוחמים מארגוני המחתרות האחרות, תהליך שאף הוא לווה במשברים (ראה פרשת אלטלנה). כמו כן, בתהליך המעבר מהתפיסה הסקטוריאלית לגישה ממלכתית פורקו חטיבות הפלמ"ח בתאריך 29 באוקטובר 1948 והוכפפו לפיקודו של צה"ל.

הקמת צה"ל ומשבר האלופים - חלק ב'

"משבר האלופים" שלב א' - דיון וסקירה

התקופה שמתחילה ב- 29 בנובמבר 1947 עם קבלת החלטה 181 הייתה תקופה רוויית פעילות הן במישור המדיני והן במישור הצבאי. במישור המדיני היה צורך להמשיך את המומנטום של החלטת האו"ם לגבי הקמת מדינה יהודית (לצידה של מדינה ערבית) וכן להכין את המוסדות שעתידים לנהל את המדינה כאשר זו תכריז על עצמאותה. במקביל נאלץ בן-גוריון לערוך שינויים בהגנה כדי להפוך אותו לצבא של ממש אשר יוכל להתמודד עם האתגרים הצבאיים העתידיים ועם האיומים של מדינות ערב השכנות.

עמדתו של בן-גוריון לגבי הצורך בהקמת צבא מודרני:

ב-14 במאי 1947 קיבל בן-גוריון דיווח מפורט על עוצמתם של צבאות ערב הסדירים. מן הדיווח הבין בן-גוריון שההתקפה מתואמת של כוחות האלה תהווה סכנה רבה ליישוב היהודי.
על-פי נתונים הללו קבע בן-גוריון את מטרותיו:
הקמת צבא עברי סדיר, שיהיה מסוגל לבלום את התקפת הצבאות ערביות סדירים, והשגת נשק כבד. כמו-כן אמר בן-גוריון כי, "תהיה מלחמה", אמר, "ארצות ערב יתאחדו ויילחמו במשותף. תהיה חזית. צריך להקים צבא מודרני, צריך לחשוב על אמצעים של צבא מודרני".

לשם כך נזקקו בן-גוריון וממשלתו העתידה לשליטה מלאה במנגנוני הצבא. במסגרת הזאת הוא אף הגה תוכנית של גיוס מחדש של יחידות הבריגדה היהודית, שלחמה במסגרת הצבא הבריטי בתקופת מלחמת העולם השנייה, על פיקודן ואנשיהם, בכדי שאלה ישמשו עמוד השדרה של הצבא הישראלי החדש. השמועות בדבר הקמת מטה צבאי מקביל, מאויש בקצינים יוצאי הצבא הבריטי נפוצו בחוגי ארגון ההגנה. השמועות אף הרחיקו לכת ודברו על פירוק ארגון ההגנה, והקמת צבא חדש ומקצועי, מושתת על יוצאי הצבא הבריטי, במקום ארגון ההגנה. השמועות עוררו חששות כבדים ומורת-רוח בקרב פיקוד ההגנה (אם כי בסופו של דבר רעיון זה לא מומש).

מלחמת העצמאות התחילה כאמור לעיל, למחרת החלטת עצרת האו"ם 181, כלומר ב-30 בנובמבר 1947. בחודשים הראשונים של הלחימה היו תקלות רבות שבאו לידי ביטוי בקשיים מבצעיים, במיוחד באבטחת צירי התחבורה, בקשיי התארגנות, בליקויים במבנה ובסדרי הפיקוד, בחוסר תיאום בין רשויות רבות שקמו, בחריגות מסמכות ובהפרות משמעת. בנוסף לכך יש לציין את העדרו של הרמטכ"ל בשל מחלתו, אשר יצרה מצב שבו, ראש המפקדה הארצית, ישראל גלילי, שהיה נציג המערכת הפוליטית, מילא בפועל את מקומו של הרמטכ"ל.

על רקע כישלונות מבצעיים שונים, כגון המלחמה על הדרכים (ראה: וידאו-קליפ - בלי קול: "המלחמה על הדרכים") ובפריצת המצור על ירושלים כגון "שיירת חולדה", הוחלט בראשית חודש אפריל 1948 לצאת למבצע נחשון. היה זה המבצע היזום הגדול ביותר אשר ההגנה ביצעה עד אז, והוא סימל את המעבר מהגנה למתקפה ולכיבוש שטחים. זאת בניגוד לליווי שיירות ופשיטות על בסיסי אויב שהיו נהוגים עד אז. בן-גוריון שהיה מעורב בפרטי התכנון, ואף נתן הוראות ישירות למפקדים בשטח, נטל על עצמו למעשה גם את תפקידיו של גלילי. הפיקוד הבכיר של ההגנה שידע על אי כשרותם של הכוחות לבצע את המשימה, חלק על דעתו של בן-גוריון הן במישור האסטרטגי והן, ובמיוחד, במישור הטקטי. ואולם אלופי המטכ"ל עמדו חסרי-אונים מול נחישותו של בן-גוריון לפרוץ את המצור על ירושלים בכל מחיר, וכן מול נחישותו להתערב גם במהלכים הטקטיים-הצבאיים.

כחמישה שבועות לפני מועד תום המנדט הבריטי, בישיבה מיוחדת של ועד הביטחון שנערכה ב-4 באפריל 1948, טען בן-גוריון, כי בעקבות הקמת המוסדות החדשים, "מועצת העם" ו"מנהלת העם", (שהיפכו לאחר הכרזת המדינה ל"מועצת המדינה הזמנית" ו"לממשלה הזמנית", עיין לעיל: סוגיה מס' 1 עמ' 6), יש לבטל את "המפקדה הארצית" של ההגנה וכן את משרת הרמ"א. כמו כן, הוא ראה במנהלת העם את מקור הסמכות במדינה שתקום וסמל לריבונותה. בן-גוריון הדגיש כי לדעתו לא היה יותר תוקף לתפקיד הרמ"א שהיה מיופה הכוח הנהלת הסוכנות היהודית (ולא מיופה הכוח של המוסדות החדשים הי"ג (מינהלת העם) והל"ז (מועצת

העם). ראשי האגפים במטכ"ל התנגדו למהלך זה כיוון שלא העריכו את ידיעותיו הצבאיות של בן-גוריון, ואף חששו ממנו ולא היה בכך כדי לרפות את ידיו בענין.

שרשרת הפיקוד של ההגנה - שים לב למיקום המרכזי של הרמ"א

בישיבת מנהלת העם שנערכה ב- 26 באפריל 1948 הוצע לבן-גוריון לקבל באופן רשמי את תפקידי ראש הממשלה ושר הביטחון, אך הוא התנה את קבלת תיק הביטחון בביטול תפקיד הרמ"א. במקביל תקף בן-גוריון את תפקודו של הפלמ"ח וטען כי ה"פלמ"ח הוא צבא פרטי, מפלגתי וכיתתי", מתוך כוונה לגרום להתפטרותו של גלילי. למחרת זימן אליו בן-גוריון את נציגי מפא"י ומפ"ם לדיון על ארגון מחדש במערכת הביטחון. בישיבה זו חלק עליו יצחק בן אהרון מראשי מפ"ם וטען כי על הצבא להיות עממי-מעמדי. ביקורתו של יצחק בן אהרון אפשרה לבן-גוריון להציג את עצמו כנושא האינטרס הכללי ה"ממלכתי" כנגד התפישה הסקטוריאלית מעמדית של מפ"ם.

בישיבת בוקר של המטכ"ל ב- 3 במאי 1948 קיבל גלילי מכתב פיטורין חתום על-ידי בן-גוריון, ובו הוא הודיע על ביטול תפקיד הרמ"א וכי "המטכ"ל יקבל מכאן ואילך את הוראותיו אך ורק מאת מנהל הביטחון (כלומר שר הביטחון) או נציגו". במכתב הוא הוסיף הערה הקוראת לגלילי להשתלב במסגרת הארגון מחדש של מערכת הביטחון. גלילי נדהם מעיתוי הפיטורין, כשבועיים לפני הכרזת המדינה, כאשר ההכנות לקראת פלישת מדינות ערב היו בעיצומם, ומהעובדה שבן-גוריון לא טרח להודיעו מה יהיה תפקידו הבא. בשלב זה הצבא היה נטול רמטכ"ל בפועל, עקב מחלתו של דורי, ועקב והדחתו של גלילי. לא רק גלילי נדהם, גם ראשי האגפים במטכ"ל שידעו על העדפתו של בן-גוריון את אנשי הצבא חששו להישאר ללא חציצה בניהם ובין בן-גוריון. הדחתו של מי שנחשב בעיני אלופי המטכ"ל כבעל סמכות, ישראל גלילי נראתה כקפריזה של איש המנותק מעשיה יומיומית. עוד באותו היום הופיעו אצל בן-גוריון ארבעה מראשי האגפים במטכ"ל: האלופים יגאל ידין, אליהו בן חור (אליהו כהן), משה צדוק וסגן הרמטכ"ל צבי איילון, לשיחת ברור על המצב שנוצר עם פטורי גלילי. בן-גוריון הציע כפיתרון זמני למנות את צבי איילון כממלא מקום בפועל לרמטכ"ל, אך כעבור מספר ימים נדחתה ההצעה על-ידי איילון, ואילו האלופים שבו אל בן-גוריון ודרשו את החזרתו של גלילי לתפקידו.

עד ה-6 במאי 1948 לא נמצא פתרון למשבר, ובצהרי אותו יום שלחו חמשה מראשי האגפים במטכ"ל (אל הארבעה הנזכרים הצטרף האלוף יוסף אבידר) מכתב לבן-גוריון ותבעו להחזיר את גלילי לתפקידו כרמ"א עד שיקבעו ההסדרים החדשים במשרד הביטחון העתיד לקום. כמו כן, איימו חברי המטכ"ל הבכירים להתפטר מתפקידיהם וצינו כי "אם לא יוסדר העניין בתוך 12 השעות הקרובות, יפסיקו ראשי האגפים לראות את עצמם אחראים להנהלת העניינים". האלופים (משמאל לימין): יגאל ידין, יוחנן רטנר, יצחק שדה, אליהו בן-חור ומשה צדוק

בשלב זה ניתן להגדיר את המצב כמשבר של ממש. הפיקוד הבכיר של ההגנה היה על תקן של "מתפטרים", הרמטכ"ל לא תיפקד עקב מחלתו, ואילו גלילי היה על תקן של "מודח". העיתוי היה בעיתי ביותר, תוך מספר ימים עמד המנדט הבריטי להסתיים ובעקבות כך הכרזת מדינת ישראל. באו"ם נעשו מאמצים כדי למנוע את הדבר ואף כונס מושב מיוחד של עצרת האומות המאוחדות. זאת ועוד, מדינות ערב השכנות לא הסתירו את כוונתן לפלוש אל המדינה היהודית ברגע שתוקם. אשר על היה הכרח למצוא פתרון למצב שנוצר, ולו פתרון עד-הוק. הפתרון אכן נמצא. גלילי נכנע ללחצי חבריו בתנועה וללחץ חברי המטכ"ל, והסכים לשוב בלי שיתחדש תפקיד הרמ"א ומבלי שהוגדרו סמכויותיו. משרת הרמ"א בוטלה אם כן, אך במישור הפרסונלי, גלילי חזר לתפקידו בפועל (שלא היה קיים רשמית). אי-לכך, גלילי המשיך להשתתף מידי יום בישיבות המטכ"ל, אפילו בתור מעין יושב ראש של הישיבות. בן-גוריון נצח במישור הממלכתי אולם במישור האישי-הפוליטי הוא נאלץ להתפשר ולחזיר את גלילי לתפקידו. יחד עם זה יש להדגיש כי גלילי חזר עם "כנפיים מקוצצות". בשלב זה

הסתיים השלב הראשון של "משבר האלופים" כשהפתרון שהושג לא נתן מענה לשורשי המשבר. אפשר לומר כי בן-גוריון אמנם ניצח, אך זה היה ניצחון ב"נקודות" ולא ב"נוק-אאוט". ברור היה לכל הצדדים המעורבים כי דובר בפתרון אד-הוק, וכי היה צריך לטפל בשורשי המשבר באופן יסודי, אחרת המשבר עלול להתפרץ מחדש- דבר שאכן קרה.

לסיכום השלב הראשון של "משבר האלופים" יש לציין כי משבר זה הכיל בתוכו טיעונים רשמיים (ממלכתיות, מינהל תקין, כינון שרשרת פיקוד ראויה, חלוקת-סמכויות) ובד בבד גם שיקולים פוליטיים-אידיאולוגיים, חשדנות וקנאה. יש להוסיף ולהדגיש כי אילוצים כמו קרבתו של מועד סיום המנדט, הכרזת המדינה והפלישה הצפויה של צבאות ערב חייבו את הצדדים להגיע לפשרה.

משבר האלופים - שלב ב' - דיון וסקירה

ב- 14 במאי 1948 הכריז בן-גוריון על נוסח הכרזתה של הקמת מדינת ישראל לאחר שזה אושר על-ידי "מועצת העם". השלב השני של "מלחמת-העצמאות" התחיל עם יציאת הכוחות הבריטים מארץ-ישראל וכניסת צבאות-ערב הסדירים מהמדינות השכנות למעגל הלחימה. בשלב זה ארגון ההגנה עדיין הכוח הצבאי העיקרי של המדינה הצעירה. כשבועיים לאחר קום המדינה, החליטה הממשלה הזמנית על הקמת פיקוד אחד בשם צ.ה.ל ובן-גוריון חתם על פקודת "צבא הגנה לישראל" ב-26 במאי 1948, וב-31 במאי פורסמה "פקודת יום להקמת צבא הגנה לישראל". צה"ל התבסס על המבנה הארגוני של ההגנה ומיזג לתוכו לוחמים מ"אנשי הצבא" ומהאצ"ל והלח"י.

החל מה-15 במאי 1948 ועד 11 ביוני 1948, התנהלה לחימה קשה נגד פלישת צבאות ערב הסדירים. היה זה חודש מורט עצבים בו הוטל על כפות המאזניים גורלה של המדינה שאך זה הוקמה בבחינת "להיות או לחדול".

עם הפלישה נתן בן-גוריון הוראה לכוחות הצה"ל לא להצטמצם עוד בשטח המדינה היהודית לפי החלטות האו"ם, אלא להכות את האויב בכל מקום. למעשה הפכה החלטת החלוקה 181 לנקודת מוצא בלבד ביצירת מדינת ישראל שהייתה בהתהוות מאז החלטת האו"ם בנובמבר 1947 ועד חתימת הסכמי שביתת הנשק.

במהלך המלחמה נכבשו אזורים חשובים:

בקרבות "עשרת הימים" נכבשו לוד ורמלה נצרת, כל הגליל התחתון ורוב הגליל המערבי. ב"מבצע יואב" הוסר מצור מהנגב, נכבשה בירת הנגב. "מבצע חורב" הביא את צה"ל אל תוך הסיני.

הקרבות נמשכו עד שנחתם הסכם הפסקת האש ב-7 בינואר 1949.

עם כניסת "ההפוגה הראשונה" לתוקף ב-11 ביוני 1948, ביוזמת המתווך השבדי מטעם האו"ם, הרוזן השוודי פולקה ברנדוט, החל בן-גוריון במגעים עם הרמטכ"ל דורי שהיה חולה באמצעות נחמיה ארגוב, במטרה לארגן מחדש את המטה והפיקודים של צה"ל. מועד סיומה של ההפוגה נקבע ל-9 ביולי 1948. היעדר הלחימה נגד אויב חיצוני נתן את האות לחידוש המלחמות הפנימיות בקרב הנהגת הישוב היהודי. לכן ואין זה מקרה שהן פרשת "אלטלנה" והן שלב ב' של "משבר האלופים" התרחשו בתקופת ההפוגה הראשונה.

בסיום שלב א' של "משבר האלופים" הסכים ישראל גלילי אמנם לחזור לפעילותו במטכ"ל מבלי שיתחדש תפקיד הרמ"א, אולם הוא לא היה מרוצה מהמצב שנוצר כיוון שהיה נטול הגדרה וסמכות. שובו של גלילי נכפה על בן-גוריון שהוחזר, אמנם על פי תנאיו של בן-גוריון, אך עדיין היה חוצץ בינו לבין הצבא. כל עוד התנהלו הקרבות נאלץ בן-גוריון להשלים עם העובדה שהמבנה של המערכת הצבאית לא תמיד תאם את רצונו. אולם, היה מנוי וגמור עימו לשנות את פני הדברים בשעת כושר ראשונה.

חלק מההיערכות המחודשת שהוכנה במהלך ההפוגה הראשונה כלל מינויים חדשים במטכ"ל של צ.ה.ל, במסגרתם חתר בן-גוריון לקדם ולהכניס לשורות הפיקוד הבכיר את חברי סיעת "אנשי הצבא". את ההיגיון המסתתר מאחורי השינויים הסביר בן-גוריון ליגאל ידן, שהופקד על הארגון מחדש של הצבא, ברצונו להפוך את צ.ה.ל לצבא סדיר כהלכה. תוכניותיו של בן-גוריון עוררו התנגדות רבה בקרב אלופי המטכ"ל, וחלקם אף איים בהתפטרות אם תוכנית המינויים שלו תיכפה עליהם. בן-גוריון האמין שהוא מבצע ארגון מחדש הנחוץ לעיני המלחמה. הוא סבר שקציני המטה יוצאי ההגנה היו פחות מתאימים לתפקידם לעומת קציני "אנשי הצבא" ועל כן יש לפעול להוצאתם מן המערכת. המינויים היו גם אמורים ג להבהיר ליוצאי ההגנה מיהו בעל הסמכות.

הרעיון המרכזי שביסוד תוכנית הארגון מחדש של הצבא על-פי בן-גוריון היה הקמת פיקודים מרחביים שנקראו באותם הימים חזיתות: חזית הצפון, המרכז והדרום. המפקדים שהוא ייעד לחזיתות השונות כללו:

- בחזית צפון את משה כרמל על אף היותו כדברי בן-גוריון איש מפ"ם.
- בחזית דרום הציע תוך הבעת הסתייגות את יגאל אלון, בניגוד להצעת חברי המטכ"ל שביקשו למנות את אלון כמפקד חזית מרכז.
- בחזית מרכז ביקש למנות את מרדכי מקלף, בניגוד להצעת המטכ"ל למנות את שמעון אבידן.

כמו כן יזם בן-גוריון שורה של שינויים במטה הכללי ובפקודי החטיבות:

- את צבי איילון ביקש להעביר מהמטכ"ל לפיקוד על חטיבה.
- את אליהו בן חור שהיה אחראי על בסיסי ההדרכה (באה"ד) היה אמור להחליף משה צדוק.
- את נחום שריג ביקש להדיח ולהעביר את אליהו בן חור מן המטכ"ל לפיקוד על חטיבת הנגב במקומו.
- אפרים בן ארצי היה אמור למלא את מקומו של צבי איילון בתפקידים הקשורים באגף כוח אדם (אכ"א) במטכ"ל.
- את מקומו של משה צדוק כראש אגף כוח אדם (אכ"א) במטכ"ל יועד לתפוס שלמה שמיר.
- משה דיין היה אמור להחליף את דוד שאלתיאל כמפקד חטיבת "עציוני" (אחראית על גזרת ירושלים).

בן-גוריון הסביר ליגאל ידן כי חלק מהשינויים היו נחוצים משום שהיה צורך לשלב בשורות הצבא קצינים שלא היו בהכרח שייכים למפ"ם כדוגמת שלמה שמיר ואפרים בן ארצי. ב-30 ליוני 1948 שלח בן-גוריון את רשימת המינויים לצבי איילון שהיה סגן הרמטכ"ל כדי שיוציא אותם מהכוח אל הפועל. בן-גוריון ידע מראש שתוכנית המינויים שלו תיתקל בהתנגדות, כפי שגם התברר בשיחותיו עם ידן ועם איילון מיום ה-29 ביוני, בו הם הודיעו על כוונתם להתפטר אם הוא ינסה לכפות עליהם את תוכניתו. האיום-האזהרה של האלופים לא הרתיעו את בן-גוריון.

שתי נקודות עיקריות בתוכנית המינויים של בן-גוריון, גרמו להתנגדות נחרצת של המטה הכללי: הרחקתם של אנשי מפ"ם בניהם צבי איילון ואליהו בן חור מן המטכ"ל לטובת "אנשי הצבא", והעמדתן של שתי חטיבות פלמ"ח בחזית המרכז תחת פיקודו של מרדכי מקלף שלא היה איש פלמ"ח. ניסיונו של בן-גוריון להעביר את המינויים ב"כוח" הובילו להגשת התפטרות בכתב ב-1 ביולי 1948 של חלק מאלופי המטכ"ל. מכתבי ההתפטרות הוגשו על-ידי יגאל ידן ראש

אגף מבצעים (אג"ם), צבי איילון סגן הרמטכ"ל ואליהו בן חור ראש אגף הדרכה (באה"ד). במכתבם הם בקשו להביא את העניין לידיעת הממשלה. ישראל גלילי שלח אף הוא מכתב התפטרות, עם העתק לחברי הממשלה, בו הוא העמיד אותם על חומרת המצב שנוצר בפיקוד הצבא עם משבר המינויים. בישיבת הממשלה שכונסה ב-2 ביולי 1948 הציג בן-גוריון את התפטרותם של שלושת ראשי האגפים כמרד פוליטי בצבא, ואת התנגדותם למינויים כקנאת אנשי ההגנה בקידום "אנשי הצבא". כמו כן האשים בן-גוריון את מפ"ם ברצון להשתלט על צה"ל. את גלילי הציג "כעוזר במשרד הביטחון שאינו יכול לקטר על מנהל המשרד בפני הממשלה", ועל כן בעצם שליחת העתק המכתב לחברי הממשלה הוא פסל עצמו מלעבוד במחיצתו.

ביוזמת בן-גוריון החליטה הממשלה על הקמת ועדת שרים בת חמישה נציגים (בן-גוריון הציע ועדה בת שלושה חברים) שהורכבה מכל חמשת המפלגות החברות בקואליציה: בראש הוועדה עמד יצחק גרינבוים שהיה שר הפנים מטעם הציונים הכלליים; משה שרתוק (שרת) שהיה שר החוץ מטעם מפא"י; משה שפירא מנהיג הפועל המזרחי שכיהן כשר העלייה והבריאות; אהרון ציזלינג ממנהיגי מפ"ם שכיהן כשר החקלאות ופנחס רוזן נציג "עליה חדשה" כיהן כשר המשפטים. מטרת הוועדה, לפי הצעתו של ראש הוועדה, "למצא סידור שיאפשר את ניהול המלחמה באופן הטוב ביותר, בלי להתחשב מי צודק ומי אינו צודק". הוועדה החלה את פעילותה ב-3 ביולי 1948 וקיימה שבע ישיבות ארוכות. בניגוד לתוכניתו של בן-גוריון תכנן כאשר חשב שהוא יהיה ה"קטגור" והאלופים ימצעו במצב של התגוננות, ניצלו חברי המטכ"ל את כינוסי הוועדה בכדי לתקוף את תיפקודו באשר לדרך ניהול המלחמה ואופיו הרצוי של צה"ל.

הוועדה סיימה את דיוניה ב-6 ביולי 1948 ומסקנותיה והמלצותיה הצדיקו במידה רבה את טענותיהם של גלילי ושל ראשי האגפים במטכ"ל. הוועדה דחתה את תפיסת הביטחון של בן-גוריון ואת דרך תפקודו וראתה ב"משבר האלופים" בעיה של איזונים בתוך הממשלה והמערכת הצבאית. המלצות הוועדה כללו:

- הקמת קבינט מלחמה מצומצם מקרב חברי הממשלה, שיתכנס על פי הצרכים, יקבל דיווחים שוטפים ויקבל החלטות אסטרטגיות לניהול המלחמה.

- הפרדה בין הדרג הצבאי-מקצועי לדרג המדיני, הוראות ופקודות בעניינים מבצעיים הם בסמכותו של הרמטכ"ל או ממלא מקום הרמטכ"ל בלבד.
- יצירת דרג ביניים בין שר הבטחון לבין הרמטכ"ל.
- באשר למינויים חייב שר הבטחון להתייעץ עם הרמטכ"ל, ובמקרה של חילוקי דעות עליו להביא את העניין להכרעת הקבינט המצומצם.

בן-גוריון הגיב בצורה חריפה ביותר ובאותו היום בערב הוא הגיש את התפטרותו. במכתב ההתפטרות שלו הוא ציין שהמלצות הוועדה "הוציאו אותי ממשד הביטחון ומאת הממשלה הזמנית". במכתב הוסיף בן-גוריון עצות כיצד יש לסדר את ענייני המדינה, תוך שהוא מאיץ בשרי הממשלה לטפל בדחיפות במצב החירום ולזרז את עניין המינויים בצבא כיוון שמועד ה"הפוגה" עמד להסתיים. בסיום המכתב בן-גוריון מתנה את שובו לממשלה ולמשד הביטחון בגניזת מסקנות הוועדה.

בשעה זו הגיע משבר האלופים שלב ב' לשיאו. אפשר אף להגדיר את המצב כאבסורדי וכבלתי מתקבל על הדעת. ראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון ראה את עצמו למעשה כמי שהתפטר. הרמטכ"ל, יעקב דורי התקשה לתפקד עקב מחלתו. סגן הרמטכ"ל צבי איילון התפטר והוא הדין לגבי ראש אג"ם יגאל ידן, שלמעשה שימש כרמטכ"ל בפועל. כל זאת יומיים-שלושה לפני שהלחימה עמדה להתחדש.

איום ההתפטרות של בן-גוריון עשה את שלו. "פיק בירכיים" אחזו את חברי הוועדה שנחרדו מכך שערב חידוש הקרבות תימצא הממשלה ללא האוטוריטה של בן-גוריון, והם החלו לחפש מוצא של כבוד מן המשבר. גלילי סומן "כהשעיר לעזאזל". הוא התבקש על-ידי יושב ראש הוועדה לעזוב את משד הביטחון באופן מידי אם בן-גוריון ידרוש זאת ומסקנות הוועדה נגזו. בעקבות פניות הוועדה חזרו בהם האלופים והצהירו כי הם עומדים לפקודת הממשלה. אך בן-גוריון עדיין לא חזר לעבודה. בסופו של דבר, הלך ידן לבקר את בן-גוריון ששכב חולה בביתו. ידן תיאר כיצד הוא בקש להיכנס לבית, ובדלת התייצבה לפניו פולה, רעייתו של בן-גוריון, וסירבה לתת לו להיכנס. אחרי חילופי דברים חריפים בניהם, הרשתה לו לעלות לחדרו של בן-גוריון. כשהוא נכנס לחדר, "בן גוריון שכב במיטה, על הצד, והפנים לכיוון הפתח". וכשהוא ראה את ידן, הסתובב עם הפנים לקיר והפנה אליו את הגב, ברוגז, מבלי לדבר. בשיחה ביניהם הציע ידן כפשרה לדחות את הקמת ה"חזיתות" ולהטיל על יגאל אלון לפקד על מבצע "דני" לכיבוש לוד ורמלה בחזית המרכז. בסוף השיחה, "מסתובב בן גוריון בחזרה, לאט לאט ואומר: אני מקבל, אני מקבל. ובזה זה נגמר".

לסיכומו של "משבר האלופים" שלב ב', ניתן לומר שניצחונם של בן-גוריון היה מוחלט. אמנם מרבית השינויים שבקש לבצע לא יצאו לפועל בטווח הקצר, אולם ההנהגה הותיקה שחברה נגדו התפזרה ויריביו במטכ"ל פרשו בהדרגה מן הפיקוד הבכיר של צ.ה.ל. כמו כן, ניתן להניח שמשבר זה לא היה מתרחש לו היו נפתרות בעיות היסוד שבין בן-גוריון למטכ"ל בשלבו הראשון של "משבר האלופים".

בתום ה"הפוגה הראשונה" התרחשו "קרבות עשרת הימים" ששינו לחלוטין את תמונת המלחמה ואפשרו לבן-גוריון להוציא לפועל חלק מהמינויים שהוא בקש לבצע. הפתרון שהושג בסיומו של "משבר האלופים" אפשרו לבן-גוריון לשכנע את המטכ"ל לפרק את יחידות הפלמ"ח שהיה מזוהה עם מפ"ם. ישראל גלילי נוטרל כמעט לחלוטין וצמצם את פעילותו במערכת, ובספטמבר 1948 התפטר מתפקידו במשד הביטחון וחזר לקיבוץ, קיבוץ נען.

סיכום "משבר האלופים"

"משבר האלופים" שהתחולל במהלך מלחמת-השחרור, שיקף מאבק בין תפיסות מנוגדות לגבי משמעות המעבר מיישוב למדינה עצמאית, התנגשות בין שמרנות לחדשנות, בין מפלגתיות לממלכתיות כאשר פרשת הדחתו של גלילי וביטול משרת הרמ"א משמשות כמאיץ בלבד. בן גוריון דיבר במונחים של צבא בעוד שמתנגדיו דיברו על הגנה ועל כן הוא לא היה מוכן לוותר בתחום המבני של הצבא. הוא היה מוכן לוותר זמנית בתחום האישי ואף ביקש מגלילי להמשיך בתפקידו עד להסדר קבוע, אך לא חזר בו מן ההוראה שעל פיה בוטלה משרת הרמ"א.

שורשיו של המשבר שהתפתח בתחילת חודש יולי 1948, נעוצים גם הם בתהליך בנייתו של הצבא העתידי. התפטרות ראשי האגפים במטכ"ל קשורה אף היא להתמודדות על אופיו, מקור הסמכות שלו, ומבנה הפיקוד של צ.ה.ל. בן-גוריון יצא בסופו של התהליך מנצח במאבק שניהל, ומכאן ואילך התקבלה ללא עוררין סמכותו, בניהול ענייני הביטחון ביד חופשית.

מינויו ופועלו של הרוזן השוודי פולקה בְּרַנְדוֹט כמתווך מטעם האו"ם

תוכן העניינים

1. מבוא
2. סמכויות המתווך
3. בחירת-מינוי המתווך
4. הרקע האישי של פולקה בְּרַנְדוֹט
5. פועלו של פולקה בְּרַנְדוֹט כמתווך
6. תכנית בְּרַנְדוֹט הראשונה - B1.
7. חולשותיה של תכנית בְּרַנְדוֹט הראשונה
8. קרבות "עשרת הימים" וההפוגה השנייה
9. בְּרַנְדוֹט השנייה - B2.
10. ההתנקשות במתווך האו"ם הרוזן פולקה בְּרַנְדוֹט
11. השלכותיה של רצח המתווך במישור הבין-לאומי בעקבות

1. מבוא

בסוגיה מס' 3 למדנו כיצד נעשו ניסיונות, במיוחד מצד ארה"ב, להקפיא את החלטת החלוקה 181 ולמנוע את הקמת המדינה היהודית. במידה מסוימת גם גורמים מרכזים באו"ם היו שותפים לניסיון הזה שכידוע נכשל. ב-14 במאי 1948 הכריז בן-גוריון על הקמת מדינת ישראל וכעבור 11 דקות הודיעה ארה"ב, והפעם בהובלת הנשיא טרומן והבית הלבן, ולא בהובלת הסטייט-דפרטמנט (משרד החוץ), כי היא מכירה דה-פקטו במדינה היהודית.

המצב החדש שנוצר העמיד את האו"ם במצב רגיש ומסובך. מצד אחד הקמת מדינת ישראל, היא המדינה היהודית, תאמה את החלטת החלוקה 181 מיום 29 בנובמבר 1947, ומצד השני לא הוקמה המדינה הערבית שגם היא הייתה צריכה לקום על-פי אותה החלטה בין-לאומית מפורסמת.

זאת ועד, פלישתם של הצבאות של חמש מדינות ערביות: מצרים, ירדן, סוריה, לבנון ועיראק לישראל למחרת, כלומר ב-15 במאי 1948 (למעשה הנוכחות של הלגיון הירדני התחילה כבר קודם לכן) הפכה את מצב המלחמה המוגבלת שכבר התקיימה כחצי שנה בין יהודים וערבים בארץ-ישראל, לרמה של מלחמה כוללת ומסוכנת מאוד.

זאת ועוד, דובר בסוגיה החשובה ביותר שארגון האו"ם התמודד איתה עד כה עם אפשרות של השלכות מרחיקות לכת לעתיד. אם החלטת החלוקה לא תבוצע ותחת זה המשבר ייצא מכלל שליטה, הדבר עלול היה לפגוע קשות ביוקרתו של הארגון הבין-לאומי הצעיר. למזכ"ל האו"ם טריגווה לי (מנורביגה) ולמדינות שהיו חברות במועצת הביטחון היה ברור כי על ארגון האו"ם לפעול, אך השאלה הגדולה הייתה כיצד ובאיזו עוצמה? לכאורה היה על האו"ם לגנות את הפלישה של מדינות ערב לשטחה של ישראל, אך הדבר עלול היה לעורר את המדינות המוסלמיות (ואולי גם מדינות אחרות) נגד ארון האו"ם ולהעמיד זאת יכולת הפעולה של האו"ם בספק. הדבר היה אם כן עלול לפגוע קשות בעתידו של ארגון האומות המאוחדות.

בימים שקדמו להכרזת המדינה בחודש מאי 1948 הועלה הרעיון שימונה "נציב" מטעם האו"ם. המשמעות המעשית של הרעיון הזה היה, כי עם הסיום של שלטון המנדט הבריטי בארץ-ישראל ב-15 במאי 1948, יעביר הנציב הבריטי את סמכויותיו ואת השליטה לנציב מטעם האו"ם או במילים אחרות "נציב אחד יחליף את הנציב השני". בדרך זו קיוו למנוע את ההכרזה החד-צדדית של המדינה היהודית וכן קיוו למנוע את הסלמת המצב ואת הסכנה שמדינות ערב שאיימו לפלוש למדינה היהודית ברגע שתוכרז, אכן יבצעו את הדבר.

אולם ההודעה של נשיא ארה"ב טרומן כי ארה"ב מכירה דה-פקטו במדינה היהודית החדשה טרפה את הקלפים ורוקנה מכל תוכן את הרעיון למנות נציב מטעם האו"ם.

לאור המצב שנוצר התכנסה עצרת של האו"ם באופן מידי כבר ב-14 במאי 1948 וקבלה שתי החלטות חשובות:

- לשחרר את ועדת UNPAC- ועדת הביצוע (שנכשלה כישלון חרוץ) מתפקידה.

- למנות מתווך מטעם האו"ם לארץ-ישראל - ולא נציב. ההחלטה למנות מתווך כולל כתב הסמכויות שלו, התקבלה ברוב של 31 מדינות נגד 7.

2. סמכויות המתווך

לפי החלטת העצרת של האו"ם הוגדרה תפקיד המתווך כ"קיום השירותים הציבוריים...ושמירת המקומות הקדושים. כמו-כן הוסמך המתווך "להביא בדרכי שלום להסדרת המצב בארץ-ישראל" -לניסוח הזה שהיה מעורפל היו השלכות כפי שיובהר בהמשך. העצרת הטילה על ועדה מטעמה שהייתה מורכבת מחמש המעצמות הגדולות: ארה"ב, בריטניה, ברית המועצות, צרפת וסין למנות את המתווך. מי שטיפל בפועל במינוי המתווך היו בעיקר המזכ"ל טריגוזה לי ושגריר ארה"ב לאו"ם ווארן אוסטין.

3. בחירת-מינוי המתווך.

המועמד הראשון והמועדף לתפקיד המתווך היה הבלגי פול ואן-זילנד. דיפלומט ותיק ואישיות בין-לאומית מוכרת שבעבר שימש כרש ממשלת בלגיה. אולם נציגה של ברית המועצות, גרומיקו התנגד למינויו של ואן-זילנד בטענה שהוא שימש בעבר כיועץ כלכלי לממשלת לבנון. לבנון הייתה אחת המדינות שפלשה לישראל ולכן הוא לא היה ניטרלי ולא יכל לשמש כמתווך הוגן ונטול פניות. מעניין לציין כי לגבי מינוי המתווך ברית המועצות דגלה בעמדה פרו-ישראלית מובהקת, ולא הייתה מוכנה לאשר מועמד לגביו היה חשש כי הוא "אנטי-ישראלי".

לאחר שמועמדותו של ואן-זילנד ירדה מהפרק הועלה שם של מועמד חדש והוא הרזן השוודי פולקה בֶּרְנַדוּט. מועמדותו של בֶּרְנַדוּט אכן אושרה, והוא התמנה למתווך המיוחד מטעם האו"ם לארץ ישראל.

4. הרקע האישי של פולקה בֶּרְנַדוּט

הרוזן פולקה בֶּרְנַדוּט היה אחיינו של מלך שוודיה גוסטב החמישי, כלומר הוא היה אריסטוקרט שוודי שהשתייך למשפחה המלכותית. הוא נולד בסטוקהולם ב-2 בינואר 1895. לאחר סיום בית הספר התיכון הוא הצטרף לצבא שוודיה בה שירת בחיל הפרשים בעיקר בתפקידי מטה והשתחרר בדרגת סרן. בהמשך עסק בתחומים שונים ובהם בנקאות, ניהול הוצאת ספרים ועבודה בחברה גדולה לייצור מכשירי חשמל. הוא נשא לאישה את אסטל מנוויל בתו של תעשיין אמריקאי עשיר וידוע. הרוזן בֶּרְנַדוּט התנדב בתחומים שונים בשוודיה ובין השאר כיהן ראש ארגון הצופים (לבנים) ואלו אשתו כיהנה כראש ארגון הצופות (לבנות). את פרסומו הבין-לאומי קנה במהלך מלחמת העולם השנייה בתפקידו כסגן נשיא הצלב האדום השוודי. עם פרוץ המלחמה הכריזה שוודיה כי היא ניטרלית. אולם בנות הברית, ובראשן בריטניה האשימו את שוודיה בתמיכה בגרמניה הנאצית. ההאשמות לא היו תלושות מהמציאות, היות ושוודיה סיפקה ברזל (פלדה) לתעשיית הגרמנית, קיימה איתה מסחר דו-צדדי בתחום הנשק ואף אפשרה את מעברם של כוחות צבא גרמניים דרך שטחה. בעקבות שינוי המגמה במלחמת העולם השנייה בסוף שנת 1942 ובתחילת שנת 1943 הגיעה שוודיה למסקנה כי היא חייבת לפעול כדי לשנות את תדמיתה הבין-לאומית שנפגעה קשות. שוודיה החליטה "לשים את יתרה" על פעילות הומניטרית לטובת כל נפגעי המלחמה. הכלי/הגורם באמצעותו והיא בחרה ליישם את הפעילות ההומניטרית היה ארגון הצלב השוודי. היות ובראש הארגון עמד הנסיך קארל שיה כבר בן 82 הוחלט למנות את פולקה בֶּרְנַדוּט לסגנו ובפועל הוא (בֶּרְנַדוּט) ניהל את הארגון.

כבר מספר חודשים לאחר מינוי עמד הרוזן ברנדוט בראש מבצע לחילופים של אלפי שבויי מלחמה בין גרמניה לבנות הברית שהתנהל בנמל של העיר השוודית גוטנבורג (Gottenburg). כעבור שנה התקיים מבצע שני של חילופי שבויים באותו מקום - נמל גוטנבורג וגם הפעם בארגון הצלב האדום השוודי בניהולו של בֶּרְנַדוּט. בעקבות שני מבצעים לחילופי שבויים הפך בֶּרְנַדוּט לאישות בין-לאומית מפורסמת.

בחודשי האביב של שנת 1945 עמד בֶּרְנַדוּט בראש מבצע "האוטובוסים הלבנים" מבצע במקור להביא לשחרור אסירים דניים ונורבגיים שהיו כלואים במחנות ריכוז ובבתי סוהר גרמניים.

מדובר בלוחמי מחתרת ואסירים פוליטיים בעיקר קומוניסטים. תוצאת לוואי של המבצע היה שחרורם של אלפי אסירים בעלי אזרחויות אחרות ובאופן מיוחד נשים פולניות ממחנה הריכוז "רוונסבריק" רובן יהודיות. במהלך מבצע "האוטובוסים הלבנים" שוחררו למעלה מ-20.000 אסירים ממחנות ריכוז ובתי כלא גרמנים והוסעו לשוודיה באוטובוסים שנצבעו בצבע לבן - ומכאן שמו של המבצע.

במהלך המבצע ולקראת בסוף המלחמה ניסה בְּרַנְדוּט ביוזמתם של היינריך הימלר והגנרל שלנברג, מפקד המודיעין של ה-SS, לתווך בין גרמניה הנאצית לבין בנות הברית המערביים - בריטניה ארה"ב. התקווה של הימלר ושלנברג הייתה כי גרמניה תיכנע רק כלפי בריטניה וארה"ב ואילו שתי המעצמות המערביות ימשיכו את "המלחמה האמיתית" שהיא לדעתם הייתה המשך המלחמה נגד המעצמה הקומוניסטית, כלומר נגד ברית המועצות. מדובר ברעיון הזוי ובתכנית שלא הייתה לה סיכוי להצלחה. למרות זאת בְּרַנְדוּט החליט להרים את הכפפה ולנסות לתווך בין הצדדים. אולם מלאכת התיווך הפכה לכישלון חרוץ כאשר בריטניה וארה"ב דחו את הרעיון ל"כניעה גרמנית סלקטיבית". צירציל אף הזדרז לעדכן את סטלין, שליט בריה"מ בהצעה הגרמנית שנחתה על-ידו ועל-ידי רוזוולט, נשיא ארה"ב.

ניתן לסכם ולקבוע כי במהלך שנים האחרונות של מלחמת העולם זכה הרוזן פוֹלְקָה בְּרַנְדוּט בפרסום חיובי כמי שעמד בראש מבצעים הומניטריים חשובים שהביאו לחילופי אלפי שבויי מלחמה ולשחרורם של עשרות אלפי אסירים ממחנות הריכוז ובתי הסוהר הנאציים. אולם, בתחום של תווך מדיני הרי שהוא נכשל כישלון חרוץ. במישור האישי נשמעה מעת לעת ביקורת כלפי בְּרַנְדוּט בשל התנהגותו היהירה ובגלל שהוא ניסה לקחת לעצמו את כל "הקרדיט" בגין המבצעים שהצלב השוודי עמד בראשם. זאת למרות שדובר במבצעים שהיו מעורבים בהם, אנשים, גורמים ומדינות שונות. אך בְּרַנְדוּט ניסה כאמור ליטול לעצמו את כל ההילה בגין הפעילות ההומניטרית.

5. פועלו של פוֹלְקָה בְּרַנְדוּט כמתווך

הרוזן בְּרַנְדוּט ראה במינויו למשימת התיווך שקיבל מהאוי"ם מנדט לקביעת בסיס אחר ושונה בצורה משמעותית מאשר התכנית שהתקבלה במסגרת החלטת החלוקה 181 מיום 29 בנובמבר. בְּרַנְדוּט היה עתיד להציע הסדר טריטוריאלי כפוי, הסדר שעלולה היה לפגוע קשה במדינת ישראל הצעירה משום שהיא תאבד ישראל את הישגיה במלחמת העצמאות. יתרה מזה הדבר גם יצמצם שטחה של המדינה היהודית ביחס לשטח שהוקצה לה בהחלטת החלוקה.

בְּרַנְדוּט קבע את מטהו הקדמי בחיפה ואילו את המטה הראשי והעיקרי ברודוס. לרשות בְּרַנְדוּט עמד צוות יועצים בין-לאומי שהיה מורכב מאנשים מעולים ובראשם, ראלף באנץ האמריקאי, רידמן מדרום-אפריקה, סברופולוס מיוון, ומוהן הגנרל לונדסרום משוודיה.

ההישג הגדול (והראשוני) של המתווך בְּרַנְדוּט היה כינון ההפוגה הראשונה שתחילתה ב-11 ביוני 1948 וסיומה ב-9 ביולי 1948. בהמשך יתברר כי זה היה גם ההישג היחיד של בְּרַנְדוּט.

6. תכנית בְּרַנְדוּט הראשונה - B1

בעקבות משא ומתן שקיים עם שני הצדדים (בנפרד) תחילה בחיפה ובהמשך ברודוס (יוון) גיבש בְּרַנְדוּט את התוכנית שהציע בכתב לשני הצדדים ב-28 ביוני 1948 לצדדים ועיקריה היו:

א. ביטול הקמת המדינה הערבית לצד המדינה היהודית כפי שקבעה תכנית החלוקה 181. תחת זה יכללו השטחים שנועדו למדינה הערבית, כלומר השטחים ממערב הירדן שלא יכללו במדינה היהודית, יימסרו לממלכת עבר-הירדן.

ב. הקמת קונפדרציה: האחדות הכלכלית שהייתה צריכה להתקיים לפי תכנית החלוקה הבין המדינה היהודית למדינה הערית (שלפי התכנית B1 לא תוקם) תוחלף בקונפדרציה רופפת בין המדינה היהודית לעבר-הירדן.

ג. רוב הנגב יימסר לצד הערבי וקו הגבול יעבור בדרום מקו מגידל (אשקלון)-בית גוברין. זאת למרות שעל-פי תכנית החלוקה הנגב היה מיועד להיות חלק מהמדינה היהודית.

ד. הגליל המערבי יימסר ליהודים. יש לציין כי לפי תכנית החלוקה היה הגליל המערבי צריך להיות חלק מהשטח של המדינה הערבית אך בתקופה הנדונה צה"ל שלט בשטח זה.

ה. ירושלים: ביטול התכנית לבינאום (מלשון: בין-לאומי) ירושלים. העיר כולה, כולל 100.000 תושביה היהודים יהיה חלק מירדן (עבר-הירדן). יחד עם זה הוצע שליהודים יהיה אוטונומיה באותם אזורים בעיר בהן הם היו רוב.

ו. העיר יפו תיכלל "לפי שעה" בשטח המדינה היהודית אם כי ללא קביעה הסטטוס הסופי שלה. זאת אומרת ש"יפו" עשוי היה להיות מעין כלף מיקוח למשא ומתן עתידי.

ז. נמל חיפה ונמל התעופה לוד יהיו במעמד "חופשי (בשלטון בינלאומי) כולל זכות בריטית לשימוש בנמל חיפה.

ח. הפליטים הערביים מן השטח היהודי יורשו לחזור לבתיהם או לחילופין לקבל פיצויים, כרצונם. הכוונה הייתה לכ- 300,000 פליטים ערביים.

מקורות בסביבות בְּרִנְדוּט טענו לגבי התכנית כי דובר בהצעה בלבד "במעין "כדור ניסון" שמטרתו הייתה "למשוך תגובות" מהצדדים, וכי דובר הרעיונות שהיו מעין אמצע משוקלל ריאליסטי בין עמדות הצדדים והמצב הצבאי בשטח. יחד עם זה דובר בהצעה מעשית שיכלה לשמש כבסיס להסדר בין הצדדים.

אולם כאן המקום להדגיש כי ברגע שהתכנית נמסרה לשני הצדדים בסוף חודש יוני 1948 הם, מדינת ישראל ומדינות ערב, ראו בה תכנית-ביצוע בר מימוש. שני הצדדים, כל אחד מסיבותיו שלו, חששו מהתכנית והסתייגו ממנה. שני הצדדים גם חששו מהמתווך השוודי שבינתיים הוכיח את כוחו בהצלחה לקבוע את ההפוגה הראשונה.

יש לציין כי על אף ששחה של המדינה היהודית צומצם באופן דרסטי בתכנית בְּרִנְדוּט, הרי שהמתווך ואנשי צוותו בקשו להדגיש בפני מדינות ערב כי מדינת ישראל הינה עובדה קיימת ושום הסדר מדיני לא יתכן בלי להכיר בעובדה זו.

זאת ועוד, תכנית 1B הייתה שונה באופן משמעותי ביותר מתכנית החלוקה 181 של האו"ם וכי בְּרִנְדוּט חרג מהסמכויות שהיו לו. בכתב הסמכויות דובר על תפקידו של המתווך להביא להפסת פעולות המלחמה ועל שמירת המקומות הקדושים. ברם, בְּרִנְדוּט הלך כמה צעדים קדימה כאשר הציע תכנית חלוקה חדשה.

מדינות ערב, פרט לירדן, דחו את ההצעה. אומנם גם בישראל הייתה התנגדות גדולה לתכנית אך במישור הטקטי היא הייתה מוכנה למשא ומתן נוסף. מי שבפועל הכין את תכנית בְּרִנְדוּט הראשונה (B1) היה עוזרו ראלף באנץ', שהתאמץ מאוד שהטביע בה את קו המחשבה שלו באשר לפתרון הפוליטי הרצוי. באנץ' הושפע מרעיונותיו של ד"ר יהודה מאגנס ממייסדי ומראשי האוניברסיטה העברית בירושלים ופעיל "ברית שלום", שדגל בהקמת מדינה דו-לאומית יהודית-ערבית בארץ-ישראל. באנץ' שילב את הרעיונות בתוכנית, בעיקר בתבנית הבסיסית, שגרסה כי במקום שתי מדינות: מדינה יהודית ומדינה ערבית תוקם בארץ ישראל קונפדרציה.

7. חולשותיה של תכנית בְּרִנְדוּט הראשונה

תכנית בְּרִנְדוּט הראשונה הייתה מבוססת על שלוש הנחות יסוד עיקריות:

- יחסי הכוחות הלוחמים הינם שקולים
 - ההפוגה תוארך מעבר לארבע השבועות שהוקצו לה
 - המעצמות, ובראשן בריטניה וארה"ב, יתמכו ברעיונות העיקרים שבתכנית ויהיו מוכנות להפעיל לחצים ואפילו להפעיל כוח כדי ליישם את התכנית.
- אולם כפי שהתברר תוך זמן קצר כל שלוש הנחות האלו התבדו.

8. קרבות "עשרת הימים" וההפוגה השנייה

בניגוד לציפיותיו (שלו) בְּרִנְדוּט לא הצליח להאריך את ההפוגה הראשונה שהייתה אמורה להסתיים ב-9 ביולי 1948. פעולות האיבה התחדשו למעשה כבר יומיים קודם לכן ב-8 ביולי 1948 ביוזמת הצבא המצרי. למרות שדובר בתקופה קצרה של עשרה ימי לחימה, הרי שדובר בתקופה משמעותית ביותר. במהלך התקופה הזאת

עברה היוזמה לצה"ל ולמדינת ישראל הצעירה. הדבר בא לידי ביטוי בכיבוש לוד ורמלה וכן בשחרור חלקים שונים בגליל ושטחים ליד ירושלים. תוצאות הקרבות האלו שמו למעשה קץ לכל סיכוי שתכנית בְּרִנְדוּט הראשונה תוכל להתבצע. ב-19 ביולי 1948 נפסקו הקרבות והתחילה ההפוגה השנייה.

9. בְּרִנְדוּט השנייה - B2

במהלך ההפוגה השנייה, הכין בְּרִנְדוּט ויועציו את התכנית השנייה שלו - B2. ביחס

לתכנית הראשונה אפשר להצביע על ההבדלים העיקריים הבאים:

- ביטול הרעיון של הקמת פדרציה בין ממלכת ירדן למדינת ישראל
- ביטול הרעיון לפיו יש להעביר את ירושלים לירדן. תחת זה חזר המתווך לרעיון המקורי לגבי "בנאום" ירושלים או כפי שהדבר מכונה בלועזית: Corpus Seperatum תעמוד תחת החסות/הניהול של האו"ם. את תכנית השלום הגיש בְּרִנְדוּט ב-16 בספטמבר 1948.
- הוצע כי העצרת הכללית של האומות המאוחדות תקים "ועדות פיוס" (Conciliation Commission) שתחליף את מוסד "מתווך האו"ם" ותרכז ביוזמה לעודד שיחות שלום בן הצדדים בסכסוך. הערות:

לגבי תכנית בְּרִנְדוּט השנייה B2 יש לציין כי לא הוצעו שינויים משמעותיים בנושא הגבולות ביחס לתכנית הראשונה. הרעיון ל"הקמת "ועדת פיוס" הוא למעשה הסעיף היחיד בשתי התכניות שבסופו של דבר הוצא מהכוח אך הפועל. בהמשך האו"ם אכן הקים "ועדת פיוס" כפי בהחלטת 194 מיום-11 בדצמבר 1948. בוועדה היו חברות ארה"ב, צרפת וטורקיה. הוועדה אכן פעלה, ויזמה בחודש אפריל 1949 ועדה בלוזאן בשוויצריה כדי שהצדדים יוכלו לדון בניהם בנושאים העיקריים ובהם: גבולות, פליטים וירושלים - כדאי לשים לב כי אותם הנושאים אשר עמדו במוקד הסכסוך- הוויכוח אז כלומר בשנת 1949, הם אותם הנושאים שעומדים במוקד הסכסוך- הוויכוח היום כלומר בשנת 2020.

ועדת הפיוס המשיכה להתקיים שנים רבות והגישה דו"ח שנתי לאו"ם על מצב הסכסוך. ברם בפועל לא הייתה תוצאות מעשיות של פעילותה של הוועדה.

10. ההתנקשות במתווך האו"ם הרוזן פולקה בְּרִנְדוּט

ב-17 בספטמבר 1948 נרצח ברח' הפלמ"ח בירושלים בידי אנשי לח"י שפעלו תחת השם "חזית המולדת".

הרצח אמנם בוצע בידי אנשי הלח"י אך יש לציין את ההתנגדות ואת ההחשדות שהייתה קיימת בישראל נגד בְּרִנְדוּט. ההתנגדות והחשדות כלפי בְּרִנְדוּט הקיפו את האישים הבכירים ביותר. בן-גוריון אמר על בְּרִנְדוּט לאחר שפורסמה תכניתו הראשונה, כי מי שחושד בבְּרִנְדוּט שהוא סוכן של בריטניה "אינו חושד בכשירים". ואילו שר החוץ משה שרת שהיה ידוע כאדם מתון שתמיד החשיב מאוד את הפעולה המדינית ואת האמצעים הדיפלומטיים, פרסם חוברת ובה מתקפה קשה נגד המתווך. מכאן ניתן להסיק כי את האווירה העוינת בישראל נגד בְּרִנְדוּט יצרו דווקא ראשי המדינה.

11. השלכותיה של רצח המתווך במישור הבין-לאומי בעקבות

כפי שניתן היה להניח, היה כעס גדול מאוד כלפי ישראל בעקבות ההתנקשות בבְּרִנְדוּט. הכעס הקיף מדינות רבות אך באופן מיוחד יש לציין את שוודיה מולדתו של בְּרִנְדוּט ואת המדינות הסקנדינביות דנמרק ונורביגה. בשוודיה הוקמה ועדת חקירה, ומדינת ישראל נאלצה לשגר את אבא אבן לשוודיה כדי שיופיע בפני הוועדה. כל הנושא היה מאוד לא נוח למדינה (וזוה בלזון המעטה).

בן-גוריון וממשלתו אמנם הבטיחו לחקור את פרשת הרצח ולהביא את האחראים לדין. בן-גוריון ניצל את האירוע הקשה כדי לפרק סופית את ארגוני האצ"ל והלח"י שהמשיכו להתקיים בעיקר בירושלים. ברם, הרוצחים אף פעם לא נתפסו. זאת ועוד,

יהושע כהן, איש לח"י ותיק שבפועל ירה בִּבְרִנְדוּט והרגו, ויחד עמו את הקולונל הצרפתי סרו, שימש מאוחר יותר כשומר הראש של בן-גוריון בקבוץ שדה בוקר.

במישור היחסים עם ארגון האו"ם היה הרצח הסיבה הישרה לדחיית בקשתה של ישראל להתקבל כחברה באו"ם ב-17 בדצמבר 1948. ברם, כעבור כ-5 חודשים, ב-11 במאי 1949 לאחר שהכעס שכך, התקבלה ישראל כחברה בארגון הבין-לאומי ודגלה הונף ברחבה מחוץ למרכז האו"ם בניו יורק.

חשוב לציין כי דווקא ההתנקשות בִּבְרִנְדוּט מנעה את קבלת התכנית בידי האו"ם, הגם שלא היו סיכויים גדולים ליישום התכנית גם אם היא הייתה מתקבלת בידי העצרת הכללית של האו"ם. ביצוע התכנית היה דורש הפעלת כוחות כדי לכפות אותה והדבר הזה לא היה בר מימוש באותה תקופה.

היו אשר כינו את השנייה של בִּבְרִנְדוּט "הצוואה של בִּבְרִנְדוּט" ואשר טענו כי בעקבות הרצח קיימת חובה מוסרית להוציא אותה מהכוח אל הפועל. אולם התכנית לא יושמה ו"מבצע יואב" ב-15-22 באוקטובר 1948 בדרום יחד עם המצבעים הגדולים האחרונים של צה"ל, "מבצע חירם" בצפון ב-28 באוקטובר 1948, "מבצע חורב" ב-22 בדצמבר 1948-7 בינואר 1949 בו הגיע צה"ל עד אל-עריש ו"מבצע עובדה" ב-6 במרץ-10 במרץ 1949 לכיבוש הנגב הדרומי ודרום עמק הערבה כולל אילת, שמו קץ באופן סופי לתכנית בִּבְרִנְדוּט השנייה.

פרשת אלטלנה ופירוק המחותרות והפלמ"ח

תוכן העניינים

1. רוח התקופה והשפעתה על הפרשה
2. אלטלנה יוצאת לדרך
3. תחנה ראשונה - כפר ויתקין
4. תחנה סופית - חופי תל אביב
5. אולי טעיתי

מבוא

עבודה זו תסקור את אחת הפרשות הקשות והמטלטלות בתולדות מדינת ישראל, פרשת האוניה "אלטלנה" שהפליגה מחופי צרפת לכיוון ארץ ישראל, כשעל סיפונה עולים, בנוסף לנשק וציוד שרכש ארגון האצ"ל בגולה, במטרה לתגבר את הכוחות הלוחמים בארץ.

מהלך זה של רכישת הנשק והובלתו לכיוון המדינה שרק קמה, היה מנוגד לדעתם של קברניטי המדינה, בראשם ראש הממשלה החדשה, דוד בן גוריון. בזמן שהאנייה עשתה דרכה אל עבר חופי הארץ, התנהל ברקע מו"מ בין נציגי הממשל לבין נציגי ההנהגה של האצ"ל בארץ (מנחם בגין), שהיה שרוי אותה עת תחת לחץ מצד הנהגת האצ"ל שבגולה. התקשורת בין הצדדים התאפיינה לאורך כל הדרך בקונפליקטים אישיים בין הקברניטים. חוסר יכולותיהם של המנהיגים לזהות את נקודות הרתיחה והיריבות הקשה ששררה אותה עת בין הארגונים השונים, הן אשר הובילו בסופו של דבר להסלמה, אשר הגיעה בסופה של הפרשה לכדי מלחמת אחים של ממש, בה קיפחו את חייהם לוחמים יהודים משני הצדדים.

הפרשה החלה בתקופת ההפוגה הראשונה של מלחמת העצמאות, תקופה בה פעלו בארץ מספר ארגונים בעלי אופי מחתרתי, כדוגמת ארגון ההגנה ומחתרת הלח"י - עליהם נרחיב בהמשך וארגון האצ"ל - "ארגון צבאי לאומי", שנוסד בשנת 1931 על ידי מפקדים שפרשו מארגון ההגנה ופעלו בעיקר באופן התקפי כנגד האויב בצד הערבי של אותם ימים בהם המנדט הבריטי שלט בארץ.

האצ"ל, כבר בתחילת דרכו, נבדל מארגון ה"הגנה" בשל העובדה שהתאפיין בגישה התקפית של "שבירת ההבלגה" (מצד ההגנה) כלפי קיומן של פרעות ביהודי הארץ ובעיני ממשלת המנדט הבריטי נחשב האצ"ל כארגון טרור- דבר שהביא לחוסר הסכמה אידיאולוגי ואי קבלתו של האצ"ל ע"י ההגנה.

בחלקה הראשון של העבודה נתמקד בתקופת עיצובה של המדינה החדשה, תקופה שבה פקדו אותה שני משברים פנימיים חריפים; המשבר הראשון התרחש סביב סוגיית קיומו העצמאי של מטה הפלמ"ח (מיד לאחר הקמת צה"ל, ב-26 למאי 1948) והמשבר השני שהתרחש לאחר מכן בפרשת אלטלנה; יש הטוענים שהיה זה המשבר הקשה ביותר בתולדות המדינה.

במהלך הסקירה נמנה את ההשפעות העיקריות לפרוץ המשבר, בין היתר, כמה שנים לפני כן - תקופת ה"סזון" (בצרפתית כונה "עונת הציד"), עליה נרחיב יותר בחלקה הראשון של העבודה.

לתקופה זו מיוחס המאבק שניהל היישוב המאורגן ובמיוחד ארגון ההגנה כנגד האצ"ל, בכדי לאלצו לחדול מביצוע פעולות נגד כוחות המנדט הבריטי.

בעת זו מחליט היישוב המאורגן לשתף פעולה עם הבריטים ולפעול כנגד האצ"ל, בין היתר מוקמת יחידה ייעודית אשר מבצעת מעקב אחרי חברי אצ"ל, איסוף מודיעין שמועבר לבריטים ונקיטה באקטים מבצעיים אלימים, חטיפות של אנשים שנחשדו כאנשי אצ"ל, פיטורי עשרות פעילי אצ"ל ותומכיו ממקומות עבודתם, גירוש תלמידים ממוסדות חינוך וכיוצא ב.

בחלקה השני של העבודה נרחיב אודות "אלטלנה", אותה אוניה אשר שימשה במקור נחתת טנקים אמריקאית ובהמשך נרכשה, כאמור, ע"י האצ"ל למטרת העלאת מעפילים מן הגולה ושינוע של נשק רב לארץ. בהמשך, נסקר את האירועים שהתרחשו בעוד האוניה שטה מצרפת לכיוון חופי ישראל ונתמקד במו"מ שברקע בין נציגי הממשלה (בראשותו של דוד בן גוריון) לבין האצ"ל (בראשותו של מנחם בגין), בו הוחלט, בין היתר על שינוי יעד ההגעה המקורי (שבמקורו נקבע ע"י האצ"ל להיות חוף תל אביב) לקביעתם של נציגי ממשלת ישראל להיות כפר ויתקין (במטרה לשמור בחשאי את הגעתה של האוניה מפני משקיפי האו"ם).

בחלקה השלישי של עבודה זו נתאר את המערכה הראשונה שמתפתחת בשעות הערב של ה- 20 ליוני 1948 בהגיעה של האונייה ליעד הראשון אשר בחוף כפר ויתקין (בית ינאי), שם הורדו העולים לאדמת הארץ ובמקביל החל תהליך פריקת הציוד הצבאי מהסיפון. על החוף המתווכח צבא גדולים מטעם צה"ל (במטרה להרתיע את אנשי האצ"ל מלקחת את הנשק לחסותם).

עוד בחלק השלישי נרחיב על העימות הראשוני שהתפתח עם הפגנת הכוח כאשר אזור החוף כותר והמו"מ הסלים לכדי הטלת מצור על אנשי האצ"ל שנכחו בכפר ויתקין. בשלב זה, כבשלים המוקדמים יותר של המשבר נדגיש אופן פעולתו של האצ"ל בהתאם למסורת הפוליטית הדומיננטית בתקופת היישוב (להוציא את תקופת ה"סזון") שקבעה כי בהעדר הסכם, חופשיים הצדדים למו"מ לפעול בהתאם לשיקול דעתם, המשמעות שבהבנה חד צדדית ביקש האצ"ל לפתור את המשבר באמצעות שיח ולא ע"י תכתיב.

נמשיך ונתאר איך הממשלה התאחדה כנגד ניסיון פריקה עצמאי של האצ"ל, שלב משמעותי בפרשה היות וההנחייה בשטח הפכה לאולטימטום בדרישה שכל הנשק יועבר לידי צה"ל "תוך עשר דקות" (אמירה שהצטיירה ע"י האצ"ל כחסרת היגיון ורחוקה מכורח המציאות).

בחלקה הרביעי של העבודה תתואר התפנית שחלה עם עלייתו של מנחם בגין לסיפון האוניה ביחד עם חלק מאנשיו ויציאתה של האוניה לכיוון חוף תל אביב.

נתמקד בשלב הגעתה ליעד בערב ה- 22 ליוני ונדגיש שכל הזמן הזה נעשו ניסיונות נוספים בין הצדדים לגשר אך ניסיונות אלו כשלו, נדגיש שעצם הגעתה של האוניה לחופי תל אביב הביכה את הממשלה, העמיקה את האיום לסמכותה- דבר שקבע בסופו של יום את דרך תגובתה ולבסוף הפגזת האוניה והטבעתה בליל ה- 22 ליוני 1948.

חלקה החמישי והאחרון של הסקירה יתמקד סביב השלב שלאחר העימות, האובדן בנפש וחיי אחים בדם, הנזק העצום ברכוש (שהיה בעל חשיבות גבוהה מאוד באותה העת).

בחלק זה נדגיש בנוסף את נושא התקשורת הלקויה בין הצדדים (שנבע בעקבות חוסר האמון ששרר ביניהם והלך והתגבר לאחר תקופת הסזון). נתאר את ההתפתחויות משלב המו"מ ובהמשך ההסלמה לכדי אולטימטום שהביא בסופו של דבר למשבר, אותו משבר שבשיאו פקד בן גוריון להפגז את האוניה. בסיום החלק האחרון ננתח את אופיים של שני המנהיגים הדומיננטים בפרשה, תפקודם והתנהגותם במהלכה.

רוח התקופה והשפעתה על הפרשה

ב-29 בנובמבר 1947 התקבלה החלטת האו"ם על חלוקת הארץ והקמתן של מדינה יהודית ומדינה ערבית זו לצד זו. זה היה הסימן עבור צבאות ערב לצאת למלחמה כוללת נגד ישראל. כוחות צבא מכל האיזור, כולל צבא עיראק, נהרו לכיוון המדינה החדשה במטרה להשמידה.

במשך למעלה מחודש ניהלו הכוחות בישראל קרבות בלימה עקובים מדם מול הכוחות הערבים. עד שב-29 במאי 1948, הודיע האו"ם על הפסקת אש בקרבות. במהלך הפסקת האש הוטל אמברגו כולל על אספקת נשק לצדדים הלוחמים. הרצף האסטרטגי בין היישובים היהודים נותק עקב הקרבות. ירושלים היתה במצור. מספר החללים שנהרגו בקרבות עמד על למעלה מאלף ומאה. העימות הקשה הביא את המדינה החדשה אל סף קריסה. נוצר מחסור חמור במזון, אך הדאגה העיקרית היתה למילוי מחסני התחמושת שהתרוקנו, כדי להתכונן לסבב הבא של הלחימה.

בן-גוריון ראה צורך חיוני באיחוד כל ארגוני המחותרת לכדי צבא אחד. אולם, לאנשי האצ"ל היה קשה תחת פיקודם של מי שראו בהם אויבים לשעבר. המתוחות בין הארגונים וחוסר האמון שרכשו זה לזה החל עוד בשלהי שנת 1944, כשארגון ההגנה ניהל מאבק נגד האצ"ל במטרה לאלצו לחדול מביצוע פעולות נגד כוחות המנדט הבריטי. במסגרת המאבק הסגירו אנשי ההגנה את אנשי אצ"ל לידי הבריטים, ולעתים אף לכדו אנשי אצ"ל והחזיקו אותם בתנאים קשים ותחת חקירות אלימות. תקופה זו שנמשכה עד לפברואר 1945, כונתה "הסזון" ("עונה" בצרפתית), מילה שמשמשת קיצור לביטוי "עונת הצייד".

תקופת הסזון יצרה איבה עזה בין ההגנה לבין האצ"ל, ולתקופה זו תהיה, מסתבר, השפעה רבה על ההתלקחות חסרת התקדים והבלתי נמנעת שנוצרה בהמשך.

לוחמים בקיבוץ שער הגולן - 1948 (עיתון דבר)

המדינה הייתה רק בראשיתה של התארגנות מנהלית וארגונית. האצ"ל והלח"י ניהלו מו"מ על צירופם למערכת הצבאית הכללית של היישוב והציעו שאנשיהם ישרתו בצבא ביחידות מיוחדות להם, כדי שיוכלו לשלוט טוב יותר בנשקם ובתחמושת שלהם. חוסר האמון של אנשי האצ"ל נבע מתחושת רדיפה קשה שהייתה בקרב אנשי הארגון. "היתה בקרבם תחושה כי במהלך הקרבות העתידיים שינהלו יחידות האצ"ל במסגרת צה"ל, לוחמיהם יופקרו" (גראוויס-קובלסקי, עמ' 195). אך דוד בן-גוריון סירב בתוקף. המסר ברור! במדינה החדשה יהיה גוף צבאי אחד בלבד.

בסופו של דבר, חתם מנחם בגין, מנהיג האצ"ל, על הסכם רשמי עם ישראל גלילי (בשם בן גוריון), לפיו אנשי האצ"ל יצטרפו לצבא החדש, כשנשקם וציודם הצבאי ימסר לידי הצבא החדש.

למרות החתימה על ההסכם, להנהגה בארץ היתה תחושה שהאצ"ל מדבר בשני קולות. מצד אחד מנהיגו מתחייב להסכם רשמי, אך מצד שני אנשיו בשטח אינם מוסרים את כל נשקם כפי שהתחייב מההסכם, ואף ממשיכים את פעילותם בגולה.

איסר הראל (שירות הידיעות של ההגנה): "היו רבים, ובעיקר אנשים אנשי אצ"ל שהיו בחו"ל, שהם אנשים בכירים מאוד, שחשבו שזו תהיה טעות להתפרק. וכאשר תכננו את הענין הזה של האניה, קניית הנשק, הם התכוונו לצייד את האצ"ל, יחידות אצ"ל עם נשק מיוחד, כדי שברגע המתאים הם יוכלו, הייתי אומר, לכוון את פעולותיהם למטרות שנניח, הממשלה הזמנית, לא תחשוב אותן לחשובות או תתנגד להן" (אילנה צור - בימאית "אלטלנה").

אלטלנה יוצאת לדרכה

"הוועד העברי לשחרור האומה", שלוחה של האצ"ל בארה"ב, רוכש נחתת טנקים שהשתתפה בפלישה לנורמנדי ומסב את שמה ל"אלטלנה" ("נדנדה" באיטלקית), כשמו הספרותי של זאב ז'בוטינסקי. האצ"ל מעביר את האניה לצרפת ומעלה על סיפונה עולים ונשק.

"את האניה הכין מטה אצ"ל בגולה בהתאם להנחיותיה של מפקדת הארגון בארץ. זאת במסגרת המאמצים להעניק לאצ"ל יכולת צבאית חדשה בשלב ההכרעה במאבק על עתיד ארץ ישראל, ערב השלמתו של הפינוי הבריטי ולקראת ההתנגשות המזוינת הצפויה עם האוכלוסיה הערבית. הנשק נועד גם לצמצם את הפער הגדול ביחסי הכוחות שהיה קיים בינו ובין ארגון ההגנה (יחס של יותר מעשרה לאחד)" (נתן ינאי, משברים פוליטיים - פרשת אלטלנה, עמ' 28).

אנשים על סיפון האלטלנה - אוסף צחי יפהר - ארכיון המדינה

ב-11 ביוני, כשהאניה יצאה לדרך כבר נכנסה לתוקפה ההפוגה שהכריז האו"ם. יבוא נשק לישראל נאסר במפורש לפי תנאי ההסכם. הנהגת אצ"ל בפריז החליטה החלטה חד-צדדית לשגר את "אלטלנה" לישראל, ולא הודיעה לבגין על הפלגתה. בגין שמע על הפלגתה רק למחרת, כש"רדיו לונדון" (תחנה של בי-בי-סי) דיווח על הפרשה.

בגין הורה לשלוח שדר אל האנייה: "לא להתקדם ולחכות להוראות". אך למרות נסיונות רבים להעביר את המסר, הוא לא הגיע ליעדו. "לימים טען לנקין, מפקד "אלטלנה", שלא הצליח לפענח את המסר ולכן התעלם ממנו והמשיך במסעו כמתוכנן" (שילון, בגין, עמ' 129).

"בגין היה נסער יותר ויותר והורה להבריך למשרדי אצ"ל בפריז; בשום פנים אסור לספינה להתקרב לחופי הארץ. "למה היא יצאה לדרך?" כתב בגין לכך במברק. אבל גם על המברק הזה לא קיבל תשובה" (מלחמת אחים כשהאויב בשער - גורדיס).

ב-15 ביוני נועד מנחם בגין עם נציגי ממשלת ישראל, והודיע להם כי האונייה מפליגה לעבר חופי ישראל בניגוד להוראתו. "גילי" עדכן את בגין ב-16 ביוני בשעה 00:10 שהממשלה תסייע בפריקתה. נציגי הממשלה הורו להוביל את האנייה לחוף כפר ויתקין, שלא כהצעת האצ"ל להביאה לחופי תל אביב, שכן היא היתה חשופה מדי לעיני פקחי האו"ם, שהקיפדו על ההפוגה" (שילון, "אני אחראי, אתה תחליט: דפוס המנהיגות הרופף של מנחם בגין בימי האצ"ל - 272).

למרות הסיכום, נותרה מחלוקת כבדה בנוגע לחלוקת הנשק. בגין דרש ש-20% ממנו יגיע ליחידות האצ"ל, כש-5% יגיעו ליחידות הלוחמות של האצ"ל בירושלים. ישראל גילי, ראש מטה ה"הגנה", הסכים ש-20 אחוז מכלי הנשק יועברו לגזרת ירושלים, בלי לקבוע במפורש למי יימסרו.

למחרת, ב-20 ביוני, בשעות הערב, כינס בן-גוריון ישיבת חירום של הממשלה, בה הוא נתן סקירה של התפתחות הפרשה. בן גוריון העלה חשש שהפרשה תצטייר באו"ם כאובדן שליטה של הממשלה הזמנית במתרחש בארץ ישראל ועמד על כך כי יש למנוע את פריקת הנשק לחוף בכל מחיר, ואם אין בררה יעשה שימוש בכח. "לא תהיינה כאן שתי מדינות ולא יהיו שני צבאות", אמר בן גוריון. מרבית השרים הציעו שכדי למנוע קרב, יש לרכז כח גדול שירתיע את אנשי האצ"ל.

תחנה ראשונה - כפר ויתקין

בערב של אותו יום, לקראת הגעת האניה לחוף כפר ויתקין, החלו חיילי אצ"ל לערוק מיחידותיהם והתקבצו בחוף במטרה להמתין לבואה של האונייה.

אחרי חשכה התקרבה ה"אלטלנה" אל החוף ומייד החלה לפרוק אנשים וציוד. בין מקבלי הפנים משורות האצ"ל היה גם בגין עצמו.

דן אבן, מפקד חטיבת אלכסנדרוני, קיבל דיווח על האירוע מפי ישראל גילי ונדרש לרכז כח משמעותי במקום במטרה להכריח את אנשי האצ"ל למסור את האניה על כל נשקה. "חיילי הכח נצטוו שלא לפתוח באש, גם אם זו תבוא מצד אצ"ל, אלא אם כן תסכן את אנשי הכח" (חיה שטינמץ - פרשת אלטלנה, עמ' 359). בנוסף לכח גדול מאלכסנדרוני, ריכז צה"ל כוחות נוספים מיחידות אחרות, גם בים וגם ביבשה, לרבות שתי ספינות מלחמה. כל זאת, שעה שאנשי האניה ממשיכים לפרוק נשק ותחמושת אל החוף.

יגאל ידין, ראש אגף המבצעים במטכ"ל, קיבל הוראה למנוע את פריקת הנשק מהאניה, אך לאפשר לעולים ולנוסעים שאינם חברי אצ"ל לרדת ממנה. העולים "הועלו על אוטובוסים שהמתינו להם והוסעו לבית העולים בנתניה ולשאר מקומות קליטה" (חיה שטינמץ - פרשת אלטלנה, עמ' 359).

בגין קיבל אולטימטום בו נדרש להיכנע תוך עשר דקות ולמסור את כל הנשק והתחמושת לידי כוחות הצבא, תוך הבהרה כי אם בגין יסרב להשמע להנחיות, הוא יהיה אחראי אישית לכל ההשלכות שתגרמנה עקב כך. בגין מצידו לא התייחס ברצינות לאיומי הצבא. למרות זאת, ביקש לנהל משא ומתן עם דן אבן, אך נענה בשלילה. "בזה נפסק המשא ומתן" (חיה שטיינמץ - פרשת אלטלנה, עמ' 360). נראה היה כי בגין לא היה מודע למצב החדש בו הוא ואנשיו נמצאים ולעיקשותו של בן גוריון למנוע את פריקת הנשק מהאניה בכל מחיר. בגין אף היה מנותק משדרת הפיקוד שלו ומי שניהל בפועל את פעולות האצ"ל באותם שלבים קריטיים, היו עמיחי פאגלין (קצין המבצעים של האצ"ל) ויעקב מרידור (סגן מפקד האצ"ל).

עדויות סותרות משני הצדדים מקשות על רצף האירועים שהתרחש ב-21 ביוני, עת נשמעו קולות ירי. על פי עדויות אנשי אצ"ל שהיו על האניה, הכדור הראשון הגיע מן החוף. למרות שאנשי האצ"ל קיבלו הנחיה שלא להשיב באש.

התפתח קרב יריות במהלכו שישה אנשי אצ"ל נהרגו ושמונה-עשר נפצעו, ואבדות צה"ל היו הרוג אחד ושישה פצועים.

אירוע זה בחוף בית ינאי סימן את תחילתה של אחת הפרשות הקשות ביותר בתולדות מדינת ישראל, בה יהודים הרגו יהודים.

מאחר והמצב החל להתדרדר והיות ואיזור כפר ויתקין היה מעוז של ההגנה, קיבלו מפקדי האצ"ל החלטה, למרות התנגדותו של בגין, להשיט את האניה לחופי תל אביב.

תחנה סופית - חוף ת"א

בשעה 21:35 בערב עזבה "אלטלנה" את חוף כפר ויתקין והפליגה לאטה לתל אביב, ובגין על סיפונה. אוניות חיל הים עקבו אחריה בדרכה, ועד הגעתה ליעד, חוף תל אביב לקראת השעה חצות הליל.

ביום שלישי, 22 ביוני, השכם בבוקר, הציעה ממשלת בן-גוריון את הצעתה האחרונה, באמצעות רמקול מחוף תל אביב: "הקשיבו! הקשיבו! נציג הממשלה והצבא יעלה על האוניה ויארגן את הורדת האנשים שעל סיפונה, ויסייע בפיוני הפצועים ובפריקת המטען" (Silver, Begin, p. 106). בגין הסכים, בתנאי שיעלו על הסיפון גם נציגיו שלו. "ההגנה" סירבה.

אנשים על החוף צופים באלטלנה בוערת (ארכיון המדינה - אוסף התצלומים של בנו רותנברג)

בגין דחק באנשיו על החוף שלא להילחם. "באנו להילחם איתכם ולא בכם", הכריז ברמקול מן הספינה. "לא נירה. לא נילחם באחינו" (Temko, To Win or to Die, p. 121). אבל ניסיונותיו להשיג שקט עלו בתוהו. הצבא פתח באש, ואז הפרו אנשי אצ"ל שעל הסיפון את הוראתו של בגין והשיבו באש.

העימותים הסלימו, הנחייה שירדה מבן-גוריון אישרה ללוחמים בשטח להפעיל כוח כדי להביא לכניעת אנשי האצ"ל ולהשתלט על הספינה.

לקראת שעות הצהריים הוכרזה הפסקת אש כדי לפנות את הפצועים. אבל כבר בשעה 16:00 הופרה לאחר שחידש הפלמ"ח את האש, ואף עיבה את הכוחות והוסיף למערכה בחוף תותחים.

הלל דלסקי, אז עולה חדש מדרום אפריקה שהיה בישראל חודשיים בלבד, פיקד על כוח תותחנים שהתמקם בסמוך לחוף, אותו כוח קיבל מצד הפיקוד הבכיר פקודה להכין את התותח לירות על האונייה. דלסקי מחה ואמר, "לא באתי לארץ ישראל כדי להילחם נגד יהודים." "פקודה היא פקודה", השיב לו מפקדו.

התותח של דלסקי ירה, והחטיא. הפגז נפל מעט מדרום למטרה. הוא תיקן וירה שוב, והפעם פגע מעט מצפון לספינה. גם הפגז השלישי החטיא, אבל הפגז הרביעי פגע פגיעה ישירה בבספינה ועשן החל להיתמר ממנה, משם הדרך להתלקחות התחמושת שעל הסיפון הייתה מהירה וזו החלה לבעור וללבות את האש שפשטה, ועד מהרה יצאה מכלל שליטה. בשלב זה וגבר החשש שהאש תגיע אל מחסני התחמושת הגדולים שבבטן האונייה ותגרום לפיצוץ ואסון שעלול למוטט בניינים סמוכים על החוף.

פניקה אחזה באנשי האצ"ל שהיו על סיפון האניה. הם החלו לנטוש את האניה הבווערת כשהם מורידים עמם פצועים אל המים. "זה היה מחזה זוועה, לראות את האנשים. הורידו פצועים לים. מה שאני אישית לא אשכח זה שמצידנו היו אנשים שחיכו להזדמנות לראות אנשים בולטים מעל המים וירו בהם. ירו בפצועים" (אורי ירום, מתוך הסרט של הבימאית אילנה צור - "אלטלנה").

אולי טעיתי

למחרת נשא בגין נאום מעל גלי האתר, כשהוא בוכה בכי מרורים. לאורך כל הנאום חזר בגין על האזהרה: "לא תהיה מלחמת אחים בעוד האויב בשער!". "אותי הם רצו להשמיד." "אל תרימו יד על אח! גם היום לא!" אסור שיהודי יילחם ביהודי, ו"אסור כי נשק עברי יפעל נגד לוחמים עבריים." אמר בגין בנאומו וסיים בקריאה, "תחי המולדת העברית, יחיו גיבורי ישראל, חיילי ישראל, לעדי עד" ("כרוז מ-22 ביוני 1948).

לימים כתב בגין את גירסתו לפרשה: "האניה עולה באש. עוד מעט ותתפוצץ. ולנו יש פצועים קשה שאינם יכולים לזוז. ואי אפשר להשאירם כאן. אנו מרימים ידים. אנו נכנעים אנו זועקים: הפסיקו את האש. למה את מרעישים את האניה? הן היא כבר בווערת. אך שום דבר אינו מועיל. על התורן מתנוסס דגל לבן.

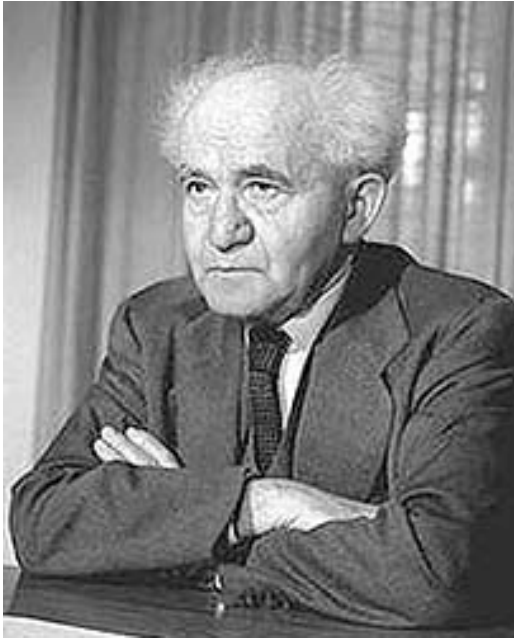
הבחורים מתחילים לקפוץ הימה והאש הקטלנית מן החוף אינה נפסקת. והם גם יורים על אנשים השחים במים. חברי

דרשו ממני שאעזוב את האניה. לא יכולתי להסכים. ואם נשארתי לעמוד על האניה הבווערת, לא מתוך גבורה עשיתי זאת, כי אם מתוך רגש של מלוי חובה. המפקד בנימין אומר לי: הפצועים יהיו בסדר. ואז קפצתי הימה" (האמת על פרשת אלטלנה - מרכז מורשת בגין).

בסך הכל נהרגו בקרבות בתל אביב ובכפר ויתקין 19 יהודים. מתוכם, שישה-עשר אנשי אצ"ל ושלושה חיילי צה"ל. עשרות נפצעו. לפי אחד האומדנים נעצרו לפחות חמש מאות איש. חיילי צה"ל שסירבו להילחם נגד אצ"ל, נשפטו על סירוב פקודה.

לימים הפך האיש שירה בתותח, הלל דלסקי, לאיש אקדמיה וקיבל את פרס ישראל לספרות. כשנזכר במאורעות היום ההוא, לא יכול שלא לציין, "אילו יכולתי למחוק יום אחד בלבד מחיי הייתי מוחק את היום ההוא" (אילנה צור - בימאית "אלטלנה").

העיכוב ביציאת האניה מחופי צרפת והגעטה לאחר כיוון הממשלה החדשה, מנע ככל הנראה יצירת מציאות פוליטית חדשה ומורכבת, בה יוקרתו של ארגון האצ"ל היתה מתחזקת, ועקב כך גם מעמדו. "אילו הצליחה

אלטלנה להגיע לחופי הארץ ערב ה-15 במאי, היתה מעמידה במבחן את הגישה האסטרטגית הרחבה יותר שהאצ"ל עשוי היה לאמץ לעצמו" (נתן ינאי, משברים פוליטיים - פרשת אלטלנה, עמ' 29).

בן-גוריון הצדיק את פעולות הממשלה נגד "אלטלנה". "אילו פעלה הממשלה באיפוק, טען, היה הדבר פוגע במאמץ המלחמה ובמדינה. מבורך הוא התותח שהפגיז את האונייה הזאת. התותח שהטביע את "אלטלנה", אמר בן-גוריון, קדוש כל כך עד שראוי לו "לעמוד ליד בית המקדש, אם יבנה" (שילון, בגין, עמ' 136).

שנתיים לאחר מכן כתב בגין את המרד, במידה רבה כדי להתגונן מפני ההאשמות שהוא ואצ"ל הם ארגון "טרוריסטי". הוא ידע שעליו להסביר לעולם היהודי למה היה המרד נחוץ וצודק. ובסוגיית "אלטלנה" כתב שהוא סמוך ובטוח שבן-גוריון ניצל את המצב כדי למחוץ את אצ"ל. ראש הממשלה, רמז בגין, חולל את מלחמת האחים כדי שיוכל לעשות זאת.

חוסר האמון בין השניים היה עמוק כל כך עד שכל אי-הבנה הייתה עלולה לצאת מכלל שליטה, כמו שקרה בפרשת

"אלטלנה". איננו יכולים לדעת בוודאות אם אכן האמין בן-גוריון באמת ובתמים שמדובר בניסיון הפיכה של בגין, או שסבר בפשטות שיש אפשרות להפיכה שכזאת ועליו למנוע אותה, או שראה בתקרית הזדמנות להיפטר מבגין אחת ולתמיד. כנראה, גם בן-גוריון עצמו לא ידע. המדינה הייתה צעירה, נתונה

במלחמה, והוא בז לבגין וחשש לעתיד הפוליטי שלו עצמו. בנסיבות האלה לא היה אפשר לצפות ששני האישים יפעילו שיקול דעת ומתינות. התוצאה הטראגית הייתה כמעט בלתי נמנעת.

לימים כתב בגין, "אחרי מותי אני מקווה שאזכר מעל לכול כמי שמנע מלחמת אחים." אשר לבן-גוריון, הוא הודה רק ב-1965, לאחר חקירה שנעשתה מטעם הממשלה על פרשת "אלטלנה", "אולי טעיתי".

למעשה, פרשת אלטלנה היתה מבחן למנהיגותו של מנחם בגין, שכן הוא נאלץ לתמרן בין מפקדת האצ"ל בגולה לבין מפקדת האצ"ל בארץ והממשלה. אין זה מקרה שגראוויס-קובלסקי מכנה אותו 'הגיבור' הטראגי של הפרשה (גראוויס-קובלסקי, עמ' 198).

סיכום

בעבודה זו סקרנו את פרשת אלטלנה, ללא ספק משבר קשה וחמור שפקד את המדינה.

בתחילת העבודה פתחנו ברקע כללי המתאר את רוח התקופה והשפעתה, עוד משלהי שנות ה-30 ובהמשך תחילת שנות ה-40, תקופה שבה ריבוי אירועים והשפעות שגרמו בסופו של דבר לפרוץ המשבר. בנוסף הדגשנו את תקופת ה"סזון" לה מיוחס המאבק הראשוני שניהל ארגון ההגנה כנגד האצ"ל וזאת במטרה לאלצו לחדול מביצוע פעולות נגד כוחות המנדט הבריטי ותרומתה השלילית של ה"סזון" לפרוץ המשבר.

הדגשנו שהפרשה הייתה כנראה הקרובה ביותר להגדרת "מלחמת אחים", אותם אנשים ציוניים אשר פעלו בארץ במספר ארגונים עליהם הרחבנו בגוף העבודה, ביניהם ארגון "ההגנה", ארגון ה"אצ"ל" ומחתרת ה"לח"י", כולם ארגונים צבאיים.

הדגשנו במהלך הסקירה את העובדה שכל ארגון פעל לפי אידיאולוגיה ומטרות שאמנם נעו סביב מכה משותף ולמען המדינה שבדרך, אך עם זאת כל ארגון היה מעוניין בעצמאות ופעל באופן נפרד.

מן הסקירה ניתן בפירוש לבסס את העובדה שעד היום רווחת ההתנהגות שמאפיינת את אזרחי המדינה שמצד אחד מאוד סולידריים במשברים ובמלחמות אבל מצד שני עלולים להגיע למצב של אנטגוניזם ואלימות, בפרט בתקופות ביניים, וספציפית בפרשה זו שהתרחשה בתקופת ההפוגה הראשונה של מלחמת העצמאות.

ציינו במהלך הסקירה כי היוזמה להבאת אוניית האלטלנה למדינת ישראל הייתה של ארגון האצ"ל ושבמקור כאמור, נועדה האנייה כאמצעי לעלייתם לארץ של עולים מאירופה שהיו חברים בארגון, עוד צוין שבהזדמנות

ההיא הוחלט להשתמש ב"אלטלנה" גם כנושאת נשק וציוד רפואי אשר יועד לכוחות שהוצבו ברחבי מדינת ישראל ובפרט בירושלים.

הדגשנו את הבסיס לקונפליקט שבין הממשל דאז בראשותו של דוד בן גוריון לבין פיקוד האצ"ל שהיה בראשותו של מנחם בגין אשר דרש שחלק גדול מהנשק יינתן ליחידות האצ"ל בתוך צה"ל והיתר יגיע אל חוליות האצ"ל בירושלים, בה עדיין התקיימו המחתרות אך כאמור דרישה זו נדחתה ע"י הממשלה.

ניתוח התוצאות האפשריות של היענות לתביעותיו של האצ"ל במו"מ, אותן מנינו במהלך העבודה מתייחס בעיקר לתחילתו של המשבר, למרות היקפו המצומצם וריסונו הוסיף משמעות ומימד חדש למשבר.

במהלך העבודה הדגשנו שבעיית סמכותה של הממשלה הזמנית נעשתה חריפה יותר- לא הייתה זו מחלוקת ביחס לחלוקת נשק בלבד, אלא היה זה ניסיון להתעלם ממרותה של הממשלה שתחילתו התבטאה בעימות הראשון בכפר ויתקין ובהמשך הסלמת המצב לכדי מעשה מרי כנגדה בעימות האחרון בחוף תל אביב.

בחלק האחרון של העבודה התמקדנו בסיומו של העימות אשר הוחל עם הפגזתה של אוניית אלטלנה בחוף תל אביב, דבר שחיסל את מושא המחלוקת שהתגלעה בין הממשלה הזמנית לבין האצ"ל. עוד הודגש שקיצה של הפרשה, נקבע אחרי הפירוק הכפוי של האצ"ל והלח"י בירושלים והטריגר למהלך היה המקרה בו אנשי הלח"י רצחו את מתווך האו"ם, הרוזן פולקה בֶּרְנַדוֹט, דבר שהביא לנקיטת מהלך יזום של צה"ל אשר הטיל את מרותו על ירושלים וביטל את קיומן של מחתרות תוך כדי פתיחה במבצע לטיהור כנגד מפקדת האצ"ל והלח"י בעקבות הנחייתו של דוד בן גוריון, אשר החליט להטיל את סמכות הממשלה ותבע את פירוקו המוחלט של האצ"ל ואת קבלת מרותה של הממשלה הזמנית ללא כל תנאי וב-19 לספטמבר 1948 החליטה הממשלה להודיע לאצ"ל בירושלים, במתווה של אולטימטום, שכל חוקי המדינה חלים גם על העיר- דבר שגרם למפקדי האצ"ל להיענות לו שעתיים לפני מועד פקיעתו.

המטרה

תחושת האיום הקיומי האופפת את מדינת ישראל מאז הקמתה והמתח הביטחוני השורר הן בחזית הפנים והן בחזית החוץ (היחסים עם מדינות ערב השכנות), מקנים חשיבות רבה לתפקודה התקין של מערכת הביטחון של ישראל בכלל, ושל זרועות המודיעין בפרט. בסוגיה זו נתאר תהליכים שהובילו לגיבושם ולעיצובם של שירותי המודיעין הישראליים לאחר קום המדינה. היסודות להקמתם של שירותי המודיעין, בדומה למערכת הפוליטית ולמערכות אחרות, הונחו אף הם בתקופת הישוב העברי. מפאת חשיבות הנושא תיערך סקירה קצרה על הש"י - שירות ידיעות של ארגון ההגנה שפעל בתקופת המנדט הבריטי. בשלב זה של הדיון נתמקד בארבעה אירועים מכוננים שהתרחשו בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל, מהם ניתן ללמוד רבות על אופן גיבושם של זרועות המודיעין לסוגיהם. נציג היבטים פוליטיים הקשורים באירועים הללו. כמו כן נתייחס באופן כללי להיבטים חוקיים-מוסדיים שונים המעורבים בפרשיות הללו ובאופן מיוחד למידת מעורבותן של היועץ המשפטי לממשלה.

מבוא: הש"י - שירות הידיעות של ההגנה

הש"י - זרוע מודיעינית של ארגון ההגנה שממנה צמחו לאחר קום המדינה:

- מחלקת המודיעין של צ.ה.ל, שמאוחר יותר הפכה לאגף המודיעין של צ.ה.ל - אמ"ן
- שירות הביטחון - השב"כ
- המוסד לתפקידים מיוחדים - המוסד

נקדים ונתאר בקצרה את ארגון ה"הגנה", זאת מפאת חשיבות הבנת הרקע להקמתו של הש"י - שירות הידיעות של ה"הגנה". נחזור ונעסוק בהרחבה בארגון ה"הגנה" במהלך לימוד הסוגיה השלישית, שתדון במשבר האלופים.

ארגון ה"הגנה"

ארגון ה"הגנה" - שמו המקוצר של ארגון צבאי מחתרתי שפעל בתקופת המנדט הבריטי בקרב הישוב היהודי המאורגן בארץ-ישראל. הארגון נוסד בוועידת "אחדות העבודה" בכנרת ב-12 ביוני 1920 והיה מראשיתו קשור להסתדרות העובדים הכללית בישראל. ארגון ההגנה נודע גם בשמות נוספים ה"שורה"

וה"ארגון" (אין להחליף בינו ולבין הארגון הצבאי הלאומי - ה-אצ"ל). ארגון ה"הגנה" היה הכוח הצבאי המאורגן, הגדול והחשוב ביותר מבין ארגוני המחתרות שפעל בתקופת המנדט הבריטי. לימים היווה ארגון ה"הגנה" את הבסיס להקמת צ.ה.ל. אבא הגנה לישראל הוקם מספר שבועות לאחר הכרזת העצמאות. מדובר היה בארגון מחתרתי שמגבלותיו העיקריות היו: הסתרתו מעיני הציבור, יכולתו לגייס לוחמים ולהכשירם, רכישת אמצעי לחימה ומשאבים אחרים. המשמעויות המעשיות של המגבלות הללו באו לידי ביטוי במקרים בהם נדרש מהארגון לפעול ולהלחם בפורעים הערביים ובעת המאבק בשלטונות הבריטיים. ההחלטה להקים את ארגון ה"הגנה" נבעה משתי סיבות עיקריות:

- כישלון של השלטון המנדטורי לספק הגנה עבור התושבים היהודים מפני הפורעים הערבים. הדוגמאות הבולטות באופן קיצוני היו בעת פרעות תר"פ-תרפ"א 1920-1921, תרפ"ט (1929) ומאורעות שהתחוללו בשנים 1936-1939 (תקופת המרד הערבי הגדול).

- כחלק ממגמה שהתפתחה בקרב הישוב היהודי שנועדה להכין ולהקים את הבסיס ואת התשתית למוסדות וארגונים למדינה היהודית העתידית שתקום.

ה"הגנה" היה כאמור ארגון מחתרתי, אך בניגוד לשני ארגוני המחתרת האחרים, אצ"ל והלח"י, ניתן היה להגדיר אותו גם כמיליציה. הגדרת ה"הגנה" כמיליציה נבעה מגודלו ומפריסתו הארצית (רובם הגדול של אנשיו שירתו בסמוך למקום מגוריהם). עקב גודלו של הארגון קשה היה יותר לשמור על כללי המידור (הקונספריציה) ולמעשה ניתן לראות בארגון ה"הגנה" כ"סמי-צבאי". בניגוד לארגון ה"הגנה", פעלו הארגונים אצ"ל ולח"י כמחתרות עירוניות מובהקות. מאחר והם היו קטנים יותר לעומת ה"הגנה" הם הצליחו לשמור טוב יותר על כללי המידור בתוכם.

הש"י - שירות הידיעות של ההגנה - המשך הדיון

הש"י הוקם כשירות ידיעות של ארגון ה"הגנה". בתחילת דרכו היה זה גוף חלש שלא תפקד כראוי. אולם, בעקבות המאורעות שהתרחשו בשנים 1936-1939 התחוללו בו שינויים משמעותיים. בשנים הללו התעורר גל של לאומנות בקרב ערביי ארץ-ישראל שבא לידי ביטוי בפעולות טרוריסטיות כנגד יהודים ונגד הבריטים ושכונה בניהם "המרד הגדול". הערבים פתחו במסע של פגיעות בנפש וברכוש וכתגובת נגד השיב הישוב היהודי במבצעים ובמסעי עונשין כנגד מטרות ערביות (במיוחד ארגון האצ"ל). אולם עד מהרה התברר שלישוב היהודי בכלל, ולארגון ה"הגנה" בפרט, קיים מחסור רציני במודיעין על האויב הערבי. בעקבות המאורעות שהתרחשו בשנים 1936-1939 ולאור הפקת לקחים, ביצע ארגון ה"הגנה" רה-ארגון בשורותיו במספר תחומים. הוחלט, כי יש לתת משקל רב יותר בכל הקשור באיסוף מודיעין על האויב. כמו כן התגבשה ההכרה כי יש צורך מייד בגוף מודיעיני סדור ואחיד שיהיה מסוגל לתת מענה נאות לפעולות הטרור של ערביי ארץ-ישראל. בהתאם למתכונת הזו עבר הש"י שינויים מהותיים החל מסוף שנת 1939 וזכה לתוספת משאבים רצינית מהארגון. בתחילת דרכו עסק הש"י באיסוף לא-שיטתי של מידע, ואילו במתכונתו החדשה הוטלו עליו משימות מוגדרות, כאשר עיקר משימתו הייתה איסוף מידע מכל סוג שהוא עבור הפיקוד של ארגון ה"הגנה". בשנת 1942 מונה ישראל עמיר כמפקד הש"י. עמיר היה איש ה"הגנה" ותיק, ששימש בתפקידו הקודם כמפקדה של התעשייה הצבאית של ה"הגנה".

במהלך השנים התפתח הש"י גם בזכות התושייה, כושר ההמצאה והתעוזה של אנשיו ומפקדיו. בשנות ה-40 נוספו לש"י שני תחומי פעולה נוספים במסגרת מלאכת איסוף המודיעין והפיקוד - אתר הכנסת.

- איסוף מידע על שלטונות המנדט הבריטי. מידע שכלל שני מישורים: מודיעין צבאי- בטחוני ומבצעי ומודיעין מדיני-פוליטי. המודיעין המדיני-פוליטי כלל איסוף מידע על תוכניות ממשלת המנדט בכל הקשור במאבק בישוב היהודי ובשלבים מאוחרים יותר, נאסף מידע שעסק בכוונותיה של ממשלת בריטניה באשר להמשך שליטתה ולעתידה של ארץ-ישראל.

- איסוף מידע על שני הארגונים המחתרתיים האחרים אצ"ל ולח"י (כינוי על ידי ה"הגנה" וראשי מפא"י כ-"ארגונים פורשים"). שיאו של המסע שניהל ארגון ההגנה כנגד שתי המחתרות בשנים 1944-1945 בא לידי ביטוי, בתקופת "הסזון הגדול" ("עונת הציד"). נושא זה יובא בהמשך במסגרת הדיון על פרשת "אלטלנה".

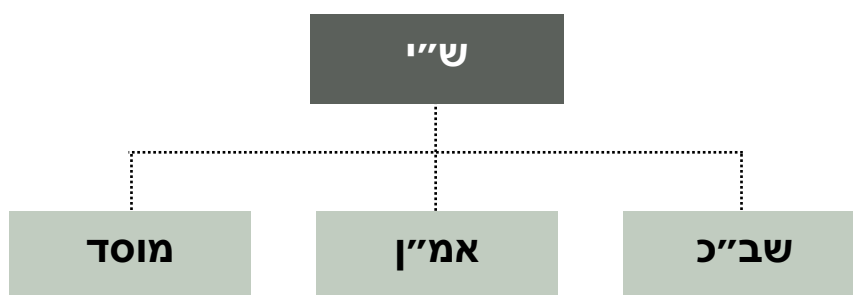
לקראת פרוץ מלחמת העצמאות, ובמהלכה, הצליח הש"י לאסוף מודיעין חשוב ביותר, הן במישור הצבאי והן במישור המדיני. איסוף המודיעין כללו שלושה תחומים עיקריים שהם:

- שלטונות המנדט הבריטי.

- ערבי ארץ-ישראל.

- מדינות ערב.

בשלב מאוחר יותר צמחו מתוך הש"י שירותי המודיעין של מדינת ישראל הכוללים: אגף המודיעין של צ.ה.ל, שב"כ והמוסד.

תהליך התגבשותן של זרועות המודיעין בשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה

להלן דיון בשלוש פרשיות שונות הקשורות לפעילותן של זרועות המודיעין בראשית קום המדינה.

א. פרשת גיזל אמסטר

- ב. פרשת עלי קאסם
- ג. פרשת מאיר טוביאנסקי

הנקודות המשותפות בכל שלש הפרשיות הללו הם:

- הפרשיות מלמדות על תפיסה (קונספציה) פסולה, לפיה עבודת מודיעין מעצם מהותה נמצאת מחוץ למסגרת החוק או מעל לחוק.
- הפרשיות התרחשו במהלך השנה הראשונה להקמתה של מדינת ישראל.
- הפרשות כולן קשורות לזרועות המודיעין - כלומר לש"י או ל"יורשיו.
- במישור האישי הסתיימו כל הפרשות בצורה קשה. במקרה הראשון נעצר אדם ללא בקשת צו מעצר ועונה קשות במהלך חקירתו. ואילו בשני מקרים אחרים הוצאו אנשים להורג ללא משפט (או בלי משפט של ממש).
- השחקן המרכזי בכל הפרשיות היה סא"ל איסר בארי, ששימש כמפקד הש"י, ומאוחר יותר כיהן כראש מחלקת המודיעין של צ.ה.ל.
- בכל שלושת המקרים ניתן למצוא מלבד ההיבט הביטחוני-מודיעיני גם היבט פוליטי- מפלגתי.
- בשתי פרשיות מבין השלוש הועמד ראש הש"י- ממ"ן למשפט.

א. פרשת ג'ול אמסטר

ג'ול אמסטר היה איש עסקים שחי בחיפה ושהתפרנס בעיקר מבעלות על חברת מוניות. אמסטר היה גבר נאה בעל קשרים טובים עם מגזרים שונים ובהם ערבי חיפה ונציגי השלטונות הבריטיים. אנשי ה"הגנה" ניצלו את קשריו הטובים עם הבריטים לצורכי מודיעין, טיפול בענייני רכש ושחרור עצירים. במישור הפוליטי היה ג'ול אמסטר איש אמונו של אבא חושי. אבא חושי היה אחד ממנהיגי מפא"י הבולטים בחיפה ושימש כמזכיר נמרץ ותקיף של מועצת הפועלים בעיר. אמסטר נהג לבצע שליחויות שונות עבור אבא חושי. לטענת אנשי ש"י היו לאמסטר "קשרים ססגוניים למדי בעולם התחתון בחיפה" וקשרים אלו שמשו אותו במגעיו עם הבריטים ובעסקות שהיה מנהל איתם. קשריו עם גורמים המגוונים בכלל, ועם אבא חושי בפרט, החשידו אותו בעיני מפקד הש"י איסר בארי ובעיני אנשיו. איסר בארי, שהיה אף הוא איש חיפה, ירש בחודש פברואר 1948 את מקומו של האלוף דוד שאלתיאל שהתמנה למפקד חזית ירושלים.

איסר בארי היה בטוח שאבא חושי משמש כסוכן הבולשת הבריטית. הוא אף חשד בג'ול אמסטר כסוכן בריטי עקב ידידותו עם חושי ובשל היותו בעל קשרים טובים עם הבריטים. בארי קווה שאמסטר יוכל לספק לו חומר מרשיע כנגד אבא חושי. ביום שישי, 14 במאי 1948, כלומר ביום הקמת המדינה, נעצר אמסטר על-ידי אנשי הש"י במלון "עדן" בחיפה בהוראתו הישירה של איסר בארי. הוא נחקר בידי אנשי הש"י במשך שבעים ושישה ימים והוחזק רוב הזמן באזור סידני עלי ליד הרצליה. החקירות כללו עינויים קשים ביותר: "מכות רצח", עקירת שיניים, טפטוף טיפות מים על הראש במשך שעות ארוכות, גרימת כוויות ברגליו ומתן זריקות מהממות. חלק מהזמן הוחזק אמסטר כבול למיטת ברזל, כשהוא ערום כביום היוולדו. אנשי הש"י ובראשם איסר בארי ניסו בכל דרך לשבור את העציר, במטרה שיודה ויאשר, כי מקורבו אבא חושי אכן בוגד, וכי הוא פועל בשירות הבולשת הבריטית.

למשפחתו של אמסטר לא נמסרה כל הודעה בדבר מעצרו, לא מהש"י - צ.ה.ל או מכל גורם שלטוני אחר. בעקבות פניות של מקורבי אמסטר למשרד הביטחון, פנה לוי אשכול (שקולניק) ששימש כעוזרו של בן גוריון, בתאריך ה-6 ביוני לתובע הכללי הראשי של צ.ה.ל, סגן אלוף ד"ר אברהם גורלי. כעבור ארבעה ימים משיב גורלי לאשכול ומציין בין השאר כי, בתשובה למכתבך מיום 6.6 הריני להודיעך שראיתי את אנשי חיפה והתחלתי לברר את הענין. האיש נמצא בידי הש"י, פניתי אליהם ובקשתי ידיעות סיבת המעצר. אני מקווה שבימים הקרובים יהיה בידי התיק ואשלח הודעה נוספת.

אך אף הבטחה זו, לא קרה דבר. כעבור חודש, ב-5 ביולי, פונה עורך הדין של משפחת אמסטר, דוד גייגר, ומתלונן בפני סגן אלוף גורלי כי ג'ול אמסטר נעצר "ועד היום לא הוצאה נגדו כל פקודת מאסר וכל מאמציי ומאמצי משפחתו לראותו, לברר את האשמה נגדו או לשחררו בערבות עלו בתוהו". במכתב שני ששולח עו"ד גייגר לגורלי ב-11 ביולי הוא כתב "עצם העובדה שהתיק לא הועבר אליך עד כה אינה מצדיקה את מעצרו ואינני יודע על כל בעל סמכות אחרת שאפשר לפנות אליו". בינתיים עברו עוד כמעט שלושה שבועות עד שהש"י נאות

להודיע על סיבת המעצר של אמסר. בתאריך ה-24 ביולי כתב איסר בארי לתובע הכללי של צ.ה.ל את הדברים הבאים: **"ממקורות פנימיים סודיים של הש"י זרמו ידיעות על פעילות פלילית של ג'ול אמסטר, שנגעה גם באינטרסים של ארגון ה"הגנה" לפני פרוץ המלחמה וגם במשך המלחמה, עד להכרזה על הקמת המדינה. האיש נעצר יחד עם מספר אנשים אחרים, לצורכי חקירה. פשעיו המרובים הקשו על בירור החומר ואיתור ההאשמות הברורות שאפשר להוכיחן ושבהן הוא מודה, ולכן נמשך מעצרו למעלה מחודשיים."**

בהמשך מנה בארי את "הפשעים" בגינם נעצר אמסטר. הרשימה כללה עסקי שוק שחור, סחר בנשק פרטי, קניית סחורות גנובות מערבים, מתן שוחד לפקידים בריטיים כדי להשיג חוזים טובים, ועוד. אשר על כן ציין ראש הש"י, כי הוא "מוצא שיש יסוד להוצאת פקודת-מאסר נגד האיש והעמדתו בפני בית דין צבאי".

ממכתבו של בארי עולים שלוש עובדות:

- אושר כי ג'ול אמסטר הוחזק במעצר במשך חודשיים בלי שהוצא נגדו צו מעצר.
- בארי נמנע מלגלות את סיבת מעצרו האמיתית של אמסטר דהיינו קשריו עם אבא חושי.
- הפשעים בהם הוחשד אמסר שייכים לתחום האזרחי, ואף על פי כן הציע ראש הש"י כי העציר יישפט בפני בית משפט צבאי.

בתאריך 3 ביולי, שישה ימים בלבד לאחר שראש הש"י פירט בכתב את החשדות החמורים כנגד אמסטר, החליט התובע הצבאי הראשי, סגן אלוף אברהם גורלי לשחררו ולא להעמידו לדין.

ג'ול אמסטר השתחרר, לאחר חודשיים וחצי של חקירות ועינויים קשים והיה שבר כלי עקב פגיעות קשות בגופו ובנפשו. הוא חשש להתלונן, וניסה להסתיר את מה שעבר מפני חבריו. כעבור כשנה וחצי הוא פנה לאיסר בארי שהשתחרר מ צ.ה.ל וביקש את עזרתו בקבלת "תעודת יושר". במכתב מתאריך ה-27 בנובמבר 1949 כותב בארי לאמסטר כי, **"במשך כל זמן מעצרך לפני כשנה וחצי והחקירות שניהלו לגביך מאתך ומאת אחרים לא נתגלה איזה שהוא דבר ואף שמץ דבר, הפוגע באיזו מידה שהיא בך כיהודי לאומי ונאמן. להיפך, התבררו דברים המעידים על עזרתך להגנה (ולאסירי ההגנה במיוחד) במשך תקופה ארוכה, שלא על מנת לקבל פרס או פיצוי, ורק מתוך גישה לאומית כנה. אם יש בידי לעזור לך לשכוח את הימים הטרופים הריני לשירותך."**

כעבור חמש עשרה שנים, בשנת 1964, בעת כהונתו של לוי אשכול כראש הממשלה וכשר ביטחון, הגיש אמסטר נגד משרד הביטחון תביעת פיצויים בגין תקופת המעצר הקשה שעבר. לאחר חקירת הנושא הוחלט, כי משרד הביטחון ישלם לו פיצויים בסך 30.000 ל"י - סכום שהיה נכבד מאוד באותם הימים.

פעילותו של איסר בארי נגד אבא חושי

כפי שהתברר, עיקר מטרתו של ראש הש"י הייתה להוכיח במהלך המעצר של ג'ול אמסטר כי פטרונו, אבא חושי, היה בוגד. אבא חושי (שנדלר, 1898-1969) נולד בגליציה ועלה ארצה בשנת 1920. הוא היה פעיל במפא"י וכיהן כמזכיר מועצת הפועלים בחיפה בשנים 1938-1951. בתקופה זו צמח להיות מנהיג מפלגה החזק ביותר בעיר, והיה לדמות המוכרת גם במישור הפוליטי הארצי. בשנת 1951 נתמנה חושי לראש עיריית חיפה ובמקביל כיהן כחבר כנסת מטעם מפא"י. בתקופת כהונתו, כראש העיר חיפה, פיתח טיפח והקים בה מוסדות שונים כולל את אוניברסיטת חיפה.

הרקע לחשדות כנגד אבא חושי הייתה הפעולה שבמסגרת תכנן ארגון ה"הגנה" לפוצץ שתי סירות של המשטרה הבריטית בנמל חיפה. מידע על הפעולה דלף לשלטונות הבריטים וברגע האחרון נאלצו אנשי ה"הגנה" לבטלה. איסר בארי חשד, כי אבא חושי היה האיש שהעביר את המידע על הפעולה המתוכננת לבולשת הבריטיים. כמו כן הוחשד אבא חושי בלקיחת נשק שהיה מיועד ל"הגנה" במטרה להקים לעצמו צבא פרטי בחיפה. בנוסף יש לזכור, את היריבות שהייתה בין איסר בארי לאבא חושי על רקע היותם חברי מפלגות יריבות וזאת על אף השתייכותם ל"מחנה תנועת העבודה". אבא חושי היה חבר בכיר במפא"י, ואילו בארי היה בעברו חבר במפלגת "השומר הצעיר" ובתקופה הנדונה היה חבר במפ"ם. מפ"ם(מפלגת פועלים מאוחדת) נוצרה בתחילת שנת 1948 כתוצאה מאיחוד בין מפלגת "אחדות העבודה", שפרשה בשנת 1944 ממפא"י, ובין מפלגת "השומר הצעיר". בנוסף, הייתה יריבות אישית בין שני האישים הללו שהיו תושבי חיפה, זאת על רקע הרחקתו של בארי מן העיר בתחילת שנות ה-40 על ידי אבא חושי. מעבר להשקפות הפוליטיות השונות וליריבות האישית הישנה, בארי שהיה נחוש בדעתו להוכיח כי אבא חושי אכן היה בוגד. בעיני ראש הש"י כל האמצעים

להשגת מטרה זו היו כשרים. בתקופת מעצרו וחקירתו של ג'ול אמסטר נפגש בארי עם הרמטכ"ל רב אלוף יעקב דורי בסנטוריום בחיפה, מקום בו שהה דורי שסבל ממחלת אולקוס קשה ושלא תיפקד במשך רוב תקופת מלחמת העצמאות. במהלך השיחה, שעסקה בעיקר בנושא חקירתו של אמסטר, הציג בארי מסמכים שלטענתו הפלילו את אבא חושי. דובר בחליפת מברקים באנגלית בין מטה הבולשת הבריטית בירושלים ובין הסניף של הבולשת בחיפה. לשאלת המטה הודיע הסניף בחיפה, כי מידע מודיעיני חשוב הושג ממקור מהימן שכונה A.H. איסר בארי הסביר, כי קיבל את העתקי המברקים מפקיד דואר יהודי אשר שירת בתפקידו זה גם בתקופת המנדט הבריטי.

לדעת ראש הש"י דובר בהוכחה חותכת לפיה אבא חושי = A.H. אכן שימש כסוכן של הבולשת הבריטית. הרמטכ"ל שנרעש מגילוי הזה, הורה לבארי להתקשר מיד לראש הממשלה ושר הביטחון, דוד בן-גוריון ולמסור לו על החשדות. בארי עשה כן והביא את הענין בפני בן-גוריון. ראש הממשלה אומנם לא היה מאוהדיו הגדולים של אבא חושי, אך הוא בכל זאת התקשה להאמין, כי מנהיג הפועלים התקיף והידוע מחיפה אכן היה בוגד. הוא הורה על חקירת הפרשה ובירור הפרשה הוטל על שאול מאירוב (אביגור), ששימש כראש המוסד לעלייה ב'. לאחר בדיקת הנושא התברר, כי המברקים זויפו, וכי הזיופים בוצעו בידי אנשים מקצועיים מקרב אנשי הש"י, על-פי הוראתו האישית של איסר בארי.

מתוך הנאמר לעיל, עולה תמונה קשה, לפיה ראש מערכת המודיעין, איסר בארי, מצטייר כאדם שפעל בנחישות ושלא בחל בשום אמצעי להשגת מטרותיו.

על-פי תפיסתו של איסר בארי עבודת מודיעין נמצאת מעצם הגדרתה ומהותה מחוץ למסגרת המקובלת של החוק.

ב. פרשת עלי קאסם

עלי קאסם היה ערבי עשיר, בעל קרקעות ופרדסים באזור השרון, שהתגורר בוואדי פאלק (נחל פולג) צפונית לכפר סידני עלי השוכן ליד הרצליה. לצד עסקיו האחרים פעל עלי קאסם גם כמודיע של הש"י ושירות המודיעין הצבאי. בסוף שנת 1947 נשפט עלי קאסם למוות על ידי הכנופיות הערביות וניצל בעזרת ה"הגנה". לאחר פרוץ מלחמת העצמאות עבר להתגורר ביפו. בחודש נובמבר 1948 נמצאה גופתו של עלי קאסם למרגלות וואדי באזור הכרמל. לאחר חקירת נסיבות המוות התברר כי ב-16 בנובמבר 1948 הוא נערר על-ידי אנשי מחלקת המודיעין של צ.ה.ל בהוראתו של איסר בארי. הרקע למעצר היה החשד לפיו עלי קאסם עמד להימלט לירדן ולמסור שם מידע על הנעשה בישראל. כלומר הועלה חשד לפיו עלי קאסם שימש כסוכן כפול. הוא נחקר והוצא להורג ביערות הכרמל בפקודתו הישירה של איסר בארי. כאשר ממצאי חקירת המוות הובא לידיעת הרמטכ"ל רב אלוף יעקב דורי, הוא החליט להפסיק את שירותו של בארי כראש ממחלקת המודיעין הצבאי. יחד עם זה לא רצה דורי להורות על הדחתו מ צ.ה.ל. בעקבות התערבותם והשתדלותם של אנשי הגנה - צ.ה.ל. בכירים, ובעיקר חברי אחדות העבודה (מפ"ם), חבריו של בארי, ביקש דורי למנותו לתפקיד אחר. הכוונה הייתה למנותו לראש אג"א, שמשמעותו המעשית היא קידומו לתפקיד בכיר יותר. הרמטכ"ל פנה בעניין זה לראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון שהשיב לו, שקודם כל יש לבקש את חוות דעתו של שר המשפטים פינחס רוזן. שר המשפטים הטיל על היועץ המשפטי לממשלה, יעקב שמשון שפירא לבחון את הסוגיה ולהגיש לו את מסקנותיו. לאחר חקירת הנושא הודיע היועץ המשפטי לשר המשפטים באופן הנחרץ ביותר שלא רק שאין לקדם את בארי בתפקיד אלא יש להעמידו לדין בגין רצח. בעקבות חוות דעת זו, נתבקש גם הפרקליט הצבאי הראשי, סגן אלוף אהרון חוטר-ישי להביע את דעתו בנדון. הפרקליט הצבאי הראשי קבע, כי אמנם יש להעמיד את בארי לדין, אך לא בגין רצח אלא באשמת חריגה מסמכות. בסופו של דבר הוחלט להעמיד את איסר בארי לדין בגין חריגה מסמכות.

בשלהי חודש דצמבר 1948 התקיים משפטו של בארי, בדלתיים סגורות, בפני שלושה שופטים בדרגות סגן אלוף. בבית הדין הצבאי פרש בארי את נסיבות המעשה ולקח על עצמו את מלא האחריות. בין השאר טען כי כמפקד, העומד בעת מלחמה בראש המודיעין הצבאי, סמכותו אינה נופלת מסמכות מפקד אחר בדרגתו, החייב להחליט על דעת עצמו החלטות הקובעות את גורל חייהם של הסורים למרותו. החזית שהוא ממונה עליה היא חזית המודיעין, ולא תמיד הוא יכול להיזקק לבית דין המתנהל בכבודות ולפי כללים שאינם הולמים תנאי מלחמה. עוד טען כי שירות המודיעין פועל מעצם מהותו בניגוד לחוק. בארי שלא מינה לעצמו סגור טען בדברי הגנתו כי: **"מעצם בריאתו פועל שירות המודיעין בניגוד לחוק, שירות מודיעין שיקפיד על החוק, יחדל למלא את תפקידו"**.

להוכחת דבריו הביא בארי דוגמאות מפעולות שירותי המודיעין שבהן החוק וגם המצפון עמדו בסתירה לצורך בהחלטה מהירה ופסקנית ובביצועה המידי, כאשר על כפות המאזנים נשקלים זה כנגד זה חיי היחיד וביטחון המדינה.

בפסק דין שניתן ב-9 בפברואר 1949 הביעו השופטים הערכה כלפי עקרונותיו של בארי וכלפי מניעיו המצפוניים - אך קבעו כי אין במדינה גוף או יחיד שהם מעל לחוק. לפיכך חרף התנאים המיוחדים בהם פועל שירות המודיעין, וחרף מצב המלחמה שבו נתונה מדינת ישראל, אין להעניש עבריו - וודאי לא בעונש מוות - אלא בכוחו של פסק דין של בית משפט שהוקם כחוק.

השופטים קבעו שבמתן הפקודה להרוג את עלי קסאם חרג בארי מסמכותו ללא הצדקה; אולם בהתחשב ב"עברו, מסירותו, שירותו ותפקידיו", וכן בהתחשב בתקופה ובנסיבות שבהן נעשתה העבירה, כהגדרתם "תקופת מהפכה לאומית וזמן מעבר ממחתרת לחיי מדינה תקינים" - גזר בית הדין הצבאי פה אחד על בארי "הורדה ממילוי תפקיד בלי הורדה בדרגה".

בפסק הדין נאמרו בין השאר הדברים הבאים:

"הנאשם השתמש בסמכותו כדי להוציא להורג את עלי קאסם וזאת ביום 16 בנובמבר 1948...עלי קאסם היה מפעם פעם ובעד בצע כסף, מוסר ידיעות לשירות המודיעין של הצבא...עלי קאסם היה מצויד בידיעות רבות על הנעשה בישראל, ידיעות אשר יכלו להביא תועלת רבה לאויב ונזק רב לישראל. יוחסו לו בעבר מעשים רבים של התנקשות בישוב, אשר עבור כל אחד מהם היה ראוי לעונש מיתה. לשירות המודיעין היה חשש רציני שעלי קאסם יתחמק מתחום מדינת ישראל ויעבור לאויב ויקנה את עולמו וחיינו מעבר לגבול, הודות לידיעות המועילות שהוא יביא עמו. שירות המודיעין גם ראה את עצמו אחראי שעלי קאסם לא יבצע את זממו. ... שבמשטר של מדינה תקינה ומיום הכרזת העצמאות בה אייר תש"ח (15.5.48), הרי אנו מדינה ככל המדינות, ולא יתכן כי יוצא אדם להורג, או כי מפקד בצבא יתן פקודה להוצאת אדם להורג, בלי פסק-דין בר תוקף מבית-משפט מוסמך. אם כי יכולה להיות סלחנות מסוימת לפעולות ממין זה בימי המחתרת, בעת שחוק המדינה היה זר לא חוקנו, הרי מאז שהחוק, המשפט, בתי-הדין וכל מערכת השלטון נמצאים בידינו, אין יכול אדם, מתוך שקולים שלו, יהיו אף הטובים ביותר, לפסוק ולהחליט על דעת עצמו להוציא להורג כל תושב או אזרח שהוא במדינה... הנאשם אשר לא הביא כל עדות מצידו, לא ניסה במאומה להתחמק מנטל האחריות, ויש להגיד לשבחו כי העמיד בפני בית-הדין את בעיית אשמתו בלי כחל וסרק, וטענתו הייתה כי בתור מפקד בעל דרגה גבוהה האחראי לשירות מהחשובים ביותר בעת מלחמה, אין לו סמכות פחותה מזו של מפקד אחר מאותה דרגה, החייב להחליט על דעת עצמו ולפי שיקוליו הוא, על גורל חייהם של בני אדם... יתר על כן: הנאשם טוען כי פעולת שירות המודיעין היא פעולה מנוגדת לחוק וכי יש לבחור בין חוק ובין שירות מודיעין; אין שני הדברים האלה יכולים לחיות בצוותא."

בית הדין מצא את איסר בארי אשם אך הקל בגזר דינו והחליט "להעניש את הנאשם בהורדה ממילוי תפקיד בלי הורדה בדרגה". במילים אחרות, בית הדין קבע שאיסר בארי לא יכל להמשיך ולשמש כמפקד המודיעין, אך הוא לא פסל אותו מקבלת תפקיד צבאי אחר כפי שהוא החליט לא לפגוע בדרגתו הצבאית. אולם, בסופו של דבר לא אפשרו לאיסר בארי להמשיך את שירותו ב צ.ה.ל. בעקבות הפרשות שנדונו לעיל, הוחלט לשלול ממנו את דרגתו ולהפסיק את שירותו הצבאי.

דיון:

שתי הפרשיות, ג'ול אמסטר בה היה ניסיון להפליל את אבא חושי ופרשת עלי קאסם, מלמדים פרק חשוב על התפתותם וגיבושם של שירותי המודיעין בישראל בתקופת הקמת המדינה. סגן אלוף איסר בארי ראש הש"י, שמאוחר יותר התמנה לראש המודיעין הצבאי, דגל בתפיסה פסולה לפיה שירותי המודיעין עומדים

מעל לחוק. בהתאם לקונספציה זו, המטרה מקדשת את האמצעים. אשר על כן מותר היה לזייף מסמכים על מנת להביא למעצרו ולהפללתו של אבא חושי; לעצור, לחקור ולענות את ג'ול אמסטר ללא משפט ולהוציא את עלי קאסם להורג, על פי שיקול דעתו הבלעדית של ראש מערכת המודיעין.

עניין שני שיש להדגיש הוא, מידת מעורבותה החשובה של המערכת המשפטית בפרשת עלי קאסם. היועץ המשפטי לממשלה דאז יעקב שמשון שפירא קבע בצורה נחרצת כי איסר בארי חייב לעמוד לדין בגין הוצאתו להורג של עלי קאסם. בכך נסללה הדרך לקביעת תקדים חשוב ביותר והוא, ביצור עצמאותו של "מוסד היועץ המשפטי במדינת ישראל". שפירא, ששימש כיועץ המשפטי הראשון לממשלה, בתמיכתו של שר המשפטים

פינחס רוזן וראש הממשלה, דוד בן-גוריון קבע שעיקרון החוק עומד מעל לכל. גם שופטי בית הדין הצבאי תמכו בגישה זו כאשר הם פסלו ודחו על הסף, את הקונספציה של איסר בארי, לפיה פעילותן של זרועות הביון עומדות מחוץ למסגרת החוק.

באשר לאיסר בארי עצמו יש לציין, כי מדובר באדם שפעל על-פי תפיסה עקרונית פסולה. אולם, יחד עם זאת יש להדגיש את העובדה, כי בארי האמין בדרכו ולא ביצע את מעשיו הנפסדים בכדי לזכות בהטבה כלשהיא למען עצמו. בנוסף יש לציין, כי כמי שכינה בראש מערכת המודיעין הוא נטל על עצמו את מלא האחריות למעשים שנעשו ולא ניסה להתחמק או להטיל את האשמה על פיקודיו. בראשית קום המדינה דרגתו של איסר בארי, דרגת סגן-אלוף, הייתה דרגה בכירה ביותר ב צ.ה.ל. בתקופת זו דרגת סגן אלוף הייתה הדרגה הראשונה מתחת לדרגת "אלוף" ורק בשנות החמישים הונהגה דרגת אלוף משנה, ובשנות ה-70 דרגת תת-אלוף.

לסיכום, וכמבוא לפרשה הבאה - פרשת טוביאנסקי, חשוב לחזור ולהדגיש כי בראשית שנת 1949 נאלץ בארי לפרוש מ צ.ה.ל בשל תפיסתו ה"מודיעינית" הפסולה, שבאה לידי ביטוי בשלוש הפרשיות הנדונות.

ג. פרשת מאיר טוביאנסקי

במהלך ארבעת השבועות שהתחילו ב-15 במאי 1948 עם פלישת הצבאות הסדירים של חמש מדינות ערביות למדינת ישראל, היה המצב בירושלים קשה ומתוח באופן מיוחד. בתקופה קריטית ביותר של מלחמת העצמאות, הכוחות של ארגוני ה"ההגנה" ולוחמי "אצ"ל ולח"י הצליחו בקושי רב לעמוד מול האויב. אזור של נווה יעקב פונה ב-16 במאי ולאחר מכן פונה גם האזור בעטרות. בתאריך ה-29 במאי

נפל הרובע היהודי בידי חיילי הלגיון הירדני, ומגניו הלכו בשבי. כ-100.000 תושבים יהודיים שהתגוררו בחלק המערבי של העיר סבלו מההפגזות של הלגיון הירדני, ובנוסף לכך סבלו ממחסור קשה במים ובמזון. במהלך ההפגזות נפגעו אתרים שונים במערב העיר, ובהן בתי מלאכה לנשק של ה"ההגנה", האצ"ל והלח"י וכן מתקני מים ואתרים רגישים אחרים נוספים. עקב המצב המתוח בו היו מצויים התושבים היהודים, רבו השמועות לפיהן ישנו בוגד בצד היהודי אשר מדווח ומעביר לאויב מידע חיוני על הנעשה בירושלים ומכיוון את הפגזותיו. שירותי המודיעין של ההגנה ושל האצ"ל התרכזו בעובדי חברת החשמל הירושלמית, שידעו על מיקומם של המפעלים האסטרטגיים אשר קיבלו אספקת חשמל מרשת החירום על-פי הוראות ראשי ה"הגנה". האווירה בעיר הייתה קשה, ושירותי המודיעין התאמצו "ללכוד את המרגלים". הנושא נחקר בידי בנימין ג'יבלי, ששימש כמפקד הש"י בעיר והיה חדש בתפקיד. חשדו של ג'יבלי נפל על אחד מקציני צ.ה.ל (ב-31 במאי 1948 הפכה ה"הגנה" ל צ.ה.ל) בשם מאיר טוביאנסקי או "מישה" כפי שכונה בפי חבריו.

טוביאנסקי נולד בשנת 1904 בעיר קובנא שבליטא ועלה לארץ ישראל בשנת 1925. במקצועו היה מהנדס, בתחילה הועסק בחקלאות ולאחר מכן התגייס למשטרה, בהמשך, עבד ברדיו וכן בחברת האשלג בדרום ים המלח. טוביאנסקי נשא אישה ונולד לו בן. במקביל שירת גם בשורות ה"הגנה" ובעידודם של מוסדות ה"הגנה" והישוב, התגייס בימי מלחמת העולם השנייה לצבא הבריטי. הוא שירת במשך שש שנים בחיל המהנדסים המלכותיים (חיל הנדסה הבריטי). במסגרת שירותו זכה להצלחה והערכה רבה והגיע עד לדרגת מייג'ור (רב סרן). בהיות יחידתו בסוריה סיכן את חייו בתפקידים חשאיים למען ה"הגנה", וכאשר הגיע לאיטליה עזר רבות לפליטים היהודיים שהתרכזו בה אחרי שברחו מגיא ההריגה. לאחר שהשתחרר מהצבא עבד כמהנדס במחנה הבריטי "אלנבי" שהיה בדרום ירושלים, ובשנת 1947 נתקבל לעבודה בחברת החשמל הירושלמית. תחילה עבד כסגן מהנדס בבנייה ובהנחה של כבלי חשמל, ובהמשך התקדם במעלה התפקידים השונים שהיו בחברה. בימי המצור על ירושלים התמנה לתפקיד בכיר בחברת החשמל ופעל כמנהל/מהנדס של הצרכנים היהודיים בעיר. במקביל מילא תפקידים חשובים בארגון ה"הגנה" ולאחר מכן ב צ.ה.ל בירושלים. טוביאנסקי נתמנה כמפקד שדה התעופה (ליתר דיוק: מנחת התעופה) שהיה ממוקם בגן סאקר של היום. בתפקידו הקודם ארגן ופיקד על מחנה הקבע הראשון בירושלים, הוא מחנה "שנלר".

סופר לאיסר בארי ששימש בתפקיד ראש המודיעין הצבאי ב צ.ה.ל כי מצאו אצל המנהל הבריטי של חברת החשמל בירושלים הבריטית, מייקל בריאנט, תרשימים של אתרי חברת החשמל בירושלים. בנוסף, נאמר לו כאילו יש במסמך פירוט מלא של כל המפעלים לייצור נשק בירושלים, מה שהתגלה עם הזמן כלא נכון. בארי הורה לחקור מיידית מי הדליף את המסמך החשאי הזה לידי הבריטים ובבדיקה שטחית שנערכה בנושא נפל החשד על טוביאנסקי.

מאיר טוביאנסקי, שהיו לו קשרים עם גורמים בריטיים שונים, עוד בשנים ששירת בצבא הבריטי ושחשב שקשרים אלו יועילו לו בקבלת מידע מהם, אכן העביר לידי הבריטים מסמך של אספקת החשמל בירושלים. גם

אם נניח שמסמך זה לא היה צריך להגיע לידיהם, הרי שהתברר לאחר מעשה, שבמסמך לא כלל את תעשיית הנשק של ההגנה בירושלים. בנוסף, יש לציין את העובדה, כי העברת המסמך למייקל בריאנט, בוצעה בתקופת ההפוגה הראשונה, כלומר רק לאחר שההפגזות כבר פסקו ב-11 ביוני 1948.

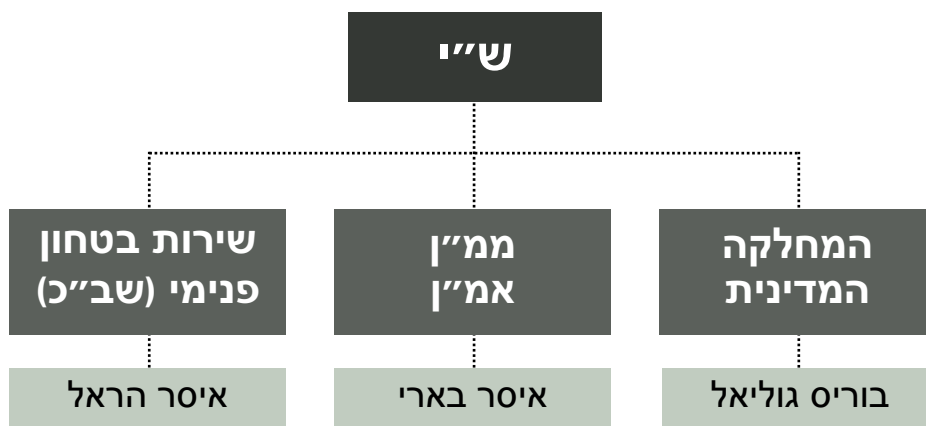
בנימין גיבלי פנה למפקד מחוז ירושלים, האלוף דוד שאלתיאל, וביקש את אישורו להוציא פקודת מעצר לטוביאנסקי. שאלתיאל לא הסכים לעשות כן והורה לגיבלי להמשיך את המעקב אחר טוביאנסקי. יש לציין, כי שאלתיאל הכיר היטב את גיבלי, היות והוא עצמו שימש כמפקד הש"י ארבעה חודשים קודם לכן, עד שמונה למפקד מחוז ירושלים. הפרקליט הצבאי של ירושלים גדעון האוזנר הבהיר לגיבלי כי גם אם טוביאנסקי ייעצר ויחקר, הדבר חייב להיעשות בירושלים ואין להוציא את החקירה מחוץ לעיר. זאת לאור העובדה כי החשדות כלפי טוביאנסקי התייחסו למעשים שהוא כביכול ביצע בירושלים ובמסגרת תפקידיו בעיר.

גיבלי לא היה מוכן להשלים עם החלטתו של שאלתיאל ופנה למפקדו המקצועי, איסר בארי, ודיווח לו על העניין. בארי בדק את התיק והחליט "לעקוף" את שאלתיאל ופנה לסגן הרמטכ"ל דאז האלוף צבי איילון שהורה לעצור את טוביאנסקי ולהעבירו לחוקרי הש"י. ב-29 ביוני נפגש בארי עם עו"ד אברהם גורלי ששימש כתובע כללי בפרקליטות הצבאית, הציג בפניו את החומר נגד טוביאנסקי וביקש את חוות דעתו באשר להמשך ההליכים המשפטיים.

לאחר עיון במסמכים אמר עו"ד גורלי, כי לצערו הרב לא ניתן להעמיד את טוביאנסקי לדין על סמך המסמכים שהוצגו בפניו וזאת עקב ליקויים בחוק שיפוט הצבאי. מאחר ובארי הביע בפניו את אכזבתו מהמצב שנוצר השיא לו עו"ד גורלי עצת אחיתופל, להעמיד את טוביאנסקי בפני בית-דין שדה. בארי החליט לאמץ מידיה את הרעיון המוצע וביום 30 ביוני 1948 נעצר טוביאנסקי בעת שערך את קניותיו בשוק הכרמל בתל אביב. בתואנה כי הוא מתבקש לבוא בעניין דחוף לדין בחיל האוויר הוא עלה לג'יפ שיצא מתל אביב לכוון חולדה והמשיך בדרכו עד לכפר בית ג'יז הנמצא באזור קיבוץ הראל. בדרך נמסר לו כי הוא עצור והוא נתבקש למסור את אקדחו. הכפר בית ג'יז נהרס ימים אחדים קודם לכן בידי חיילי חטיבה 7 שכבשה את המקום והשמידה את כל הכפר למעט מספר מבנים. טוביאנסקי הוצא מן ג'יפ, הוכנס לבית דו-קומתי והושם תחת משמר.

באותו יום, 30 ביוני 1948, התקיימה ישיבת מטה חשובה מאוד בדירה של הש"י ברח' בן יהודה בתל אביב. בישיבה זו שהייתה למעשה האחרונה של הש"י, כינס מפקד הש"י את ראשי שירות המודיעין של ה"ההגנה" ומסר להם על החלטת בן-גוריון לערוך שינויים מהותיים ביותר במערך המודיעין של כוחות הביטחון של מדינת ישראל הצעירה. השינויים, שהוכנו בעצה אחת עם איסר בארי וראובן שילוח, נעשו במטרה ליעל את עבודת המודיעין ולהבדיל בין הזרועות השונות שעד כה פעלו במסגרת אחת. למעשה הוחלט בישיבה זו לבטל את הש"י שמיצה את עצמו והגיע לסוף דרכו, ולהקים תחתיו שלושה גופי מודיעין חדשים והם:

- שרות (מחלקת) מודיעין צבאי - ממ"ן, בשלב מאוחר יותר נקרא אמ"ן - אגף מודיעין צבאי - לאיסוף מודיעין צבאי, בפיקודו של סגן אלוף איסר בארי
- המחלקה המדינית במשרד החוץ לאיסוף מודיעין מדיני, בראשותו של בוריס גוראל (גורביץ)
- המחלקה לביטחון פנים למניעת ריגול וחתרנות, בפיקודו של סגן אלוף איסר הראל .

חשוב לציין כי ישיבת המטה האחרונה של הש"י בה נמסר על השינויים בש"י, כמו כן גם מעצרו של טוביאנסקי מתרחשים בתקופת ההפוגה הראשונה.

בסיום הישיבה ביקש בארי משלושה קציני מודיעין בכירים להישאר במקום. השלושה היו בנימין גיבלי, אברהם קדרון ודוד קדרון ששימשו כמפקדי הש"י בירושלים, בצפון ובנגב בהתאמה. בארי סיפר להם על החשדות כנגד קצין צ.ה.ל שנעצר באותו היום, בדבר העברת מידע ביטחוני לידי הבריטים במטרה שיגיע לאויב ושאכן עשה בו שימוש. בארי ביקש מהם לבוא עמו למקום בו הוחזק העציר במטרה לחקור אותו. השלושה הסכימו מיד (לגבי גיבלי דובר היה ב"מקרה מוכר") וכלום יצאו לכיוון בית גי"ז.

עם הגיעם לבית גי"ז נכנסו הארבעה לבית בו הוחזק טוביאנסקי. כעת התחיל להתנהל דבר לא מוגדר, שנע בין שיחה לבין חקירה. החוקרים האשימו את טוביאנסקי במסירת מידע חיוני לאויב באמצעות מכיריו הבריטים. מאחר וטוביאנסקי לא הבין למה הם מתכוונים הם הציגו בפניו את המסמך ובו רשימה של אתרים רגישים שהיו צריכים להתחבר לרשת חשמל החירום שהוקמה בירושלים במהלך מלחמת העצמאות. הרשימה הוכנה בידי טוביאנסקי, במסגרת עבודתו כמנהל הצרכנים בחברת החשמל הירושלמית והועברה למנהל הבריטי בריאנט שהעביר את המידע לירדנים. בעזרת ציוני האתרים הרגישים הצליח הלגיון הירדני להפגיז בדייקנות את המתקנים האלו. על-פי עדותם של החוקרים תפס טוביאנסקי את ראשו בידיו ואמר: "מה עשיתי!!" החוקרים קבלו את האמירה הזו כהודעה במעשה הבגידה ויצאו החוצה להתייעצות. איסר בארי שתיפקד "כמפיק ובמאי של האירוע" אמר לשלושת הקצינים כי הם משמשים כעת כחברי בית דין שדה ובסמכותם לגזור עונש מוות על הנאשם. איסר

דוד קרון

בארי ושלושת החוקרים שבינתיים הפכו להיות שופטי בית דין שדה שבו לבנין והודיעו לטוביאנסקי, כי הם מוצאים אותו אשם במעשה בגידה קשה ודנים אותו למוות ולהורדה לדרגת טוראי.

נציין כי לא דובר בהליך שיכול להיקרא "הליך משפטי" תקין כיוון שלא נכח במקום עורך דין שיכל היה להגן על טוביאנסקי ואף לא התאפשר לו להגיש ערעור. טוביאנסקי התחנן על נפשו וביקש רחמים, אך לשוא. תחת זה הוחלט לבצע את פסק הדין באופן מיידי. כפתו את טוביאנסקי, הורידו את דרגותיו והעמידוהו מול כיתת יורים שהורכב מחיילים ששמרו על המקום. פקודת אש ניתנה והוא צנח מת במקום. לאחר מכן נקבר טוביאנסקי במקום מבלי להשאיר שום אמצעי זיהוי.

בספרו "כיתת יורים בגי"ז", כותב הסופר-ההיסטוריון שבתאי טבת, כי על פי פקודת המעצר היה אמור טוביאנסקי להיחקר במשך עשרה ימים. אבל לראש הש"י (שירות ידיעות, המודיעין של אז) איסר בארי ולנציגו בירושלים, בנימין גיבלי, אצה הדרך. לדברי טבת, דיווח גיבלי שגדעון האוזנר הפרקליט הצבאי בירושלים ודוד שאלתיאל, מפקד מחוז ירושלים, הסכימו שהחקירה תוצא מירושלים וזאת בניגוד לאמת.

עקב בטחונו המוחלט של איסר בארי כי פעל כשורה וכי ביצע את המוטל עליו במקרה הקשה הזה, הוא החליט לדווח לבן גוריון על הבגידה של טוביאנסקי ועל הוצאתו להורג. בן גוריון, שלא הייתה לו סיבה לפקפק באמיתות גרסתו של איסר בארי, הצדיק בדיעבד את גזר דין המוות אך הוסיף שחובה לפרסם את המקרה. אי-לכך, ב-19 ביולי, שלושה שבועות לאחר ההוצאה להורג פרסמה לשכת המודיעין הממשלתית את הנוסח הבא:

ביום ה' ה-30.6.48 ישב אי-שם בארץ בית דין צבאי דחוף בהרכב של שלושה קצינים שהוציא פסק דין מוות נגד מרגל לטובת האויב. המרגל מסר.

לאויב פרטים על התעשייה של צבא ההגנה בירושלים וכן גילה המרגל לאויב בסיס של מטה הפעולות של צבא ההגנה. המטרות האלו, כתוצאה ממסירת הידיעות הנ"ל, הותקפו על ידי האויב. פסק דין המוות הוצא לפועל באחד הבסיסים של צבא ההגנה על ידי יחידה צבאית

מי שקרא את ההודעה הרשמית הזאת של מדינת ישראל התרשם בוודאי, כי אכן דובר במרגל אשר נשפט בצורה מסודרת בפני בית דין מוסמך אשר פעל על-פי הליך משפטי מסודר, ושהמרגל שנמצא אשם הוצא להורג באחד מבסיסי צ.ה.ל. כעבור שלושה ימים פורסם בעיתונות שמו המלא של "המרגל" הרי הוא מאיר טוביאנסקי. העיתונות דיווחה, כי טוביאנסקי היה קשור לרשת ריגול בריטי שבסיסה היה חברת החשמל הירושלמית.

סביר להניח כי בנקודה זו הייתה הפרשה מסתיימת אלמלא אשתו של מאיר טוביאנסקי, חיה (לנה) טוביאנסקי, שהחליטה כי היא חייבת לברר מה עלה בגורלו של בעלה. נציין כי דבר מעצרו של טוביאנסקי בתל אביב והוצאתו להורג בגי"ז לא נמסר לבני משפחתו. כל הניסיונות לברר מה אירע למאיר טוביאנסקי עלו בתוהו. תחילה פנתה האלמנה לבסיס הקטן של חיל האוויר בירושלים ואף פנתה באופן אישי למטה הפיקוד של ירושלים

שהיה ממוקם בבנייני הסוכנות היהודית. ברם, קצינים שפגשה ובניהם יצחק לוי (לויציה), שהיה ראש הש"י בירושלים לפני בנימין ג'יבלי, לא היו מוכנים לדבר עמה, והבהירו לה כי עדיף שתדע כמה שפחות. במצוקתה פנתה האלמנה במכתב מיום 18 בנובמבר 1948 ישירות לראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן גוריון וכתבה כי:

"כאשר עברו ימים ולא קיבלתי כל ידיעה נוספת ועקבות בעלי נעלמו, החילותי לחשוש באופן רציני לגורלו. בקשתי להתראות עם המפקד הראשי מר שאלתיאל, אך הקצינים שדברתי עמם אמרו לי שיהיה בריא יותר עבורי אם אסתלק מהמקום. ואח"כ באה המכה הגדולה - הידיעה בעיתונות על "הבוגד" טוביאנסקי... תחילה לא ידעתי איך אוכל לצאת ולהיראות בפני המוני מכריו ובעיקר איך להסביר את הדבר לבני יחידי שהעריץ את אביו ואשר אביו אהבו כנפשו. סיפרתי לבני את העובדות והבטחתי שאעשה הכול בכדי לגלות את האמת והצדק. באשר לעצמי - התגייסתי, למרות גילי לצבא (בשם בנטוב)... הנני מביאה בפני כבי בהן צדקי, שאני בטוחה בנפשי שנפלה כאן טעות מרה, טרגית, מכאיבה, וכי בעלי חף מפשע."

ברצוני להודיע לכו' שעד עתה טרם קבלתי כל ידיעה רשמית ומוסמכת בדבר מסיבות [נסיבות] מותו. למעשה לא הודיעו לי עד כה אפילו על עצם מותו ולא הודיעו לי על מקום קבורתו... לא נמסר לי משום סמכות רשמית אם היה משפט, איפה וכיצד, אם ניתן פסק-דין ומה היה פסק-הדין ובאיזה אופן הומת...

אבקש להודיעני על מקום קבורתו בכדי שאוכל לפחות לשים פרחי זיכרון ולשפוך דמעוטי על קברו...

ולבסוף בקשר עם בני, מי ידאג לו עתה: אני אמשיך את שירותי בצבא עד תום המלחמה ואח"כ אמצא עבודה, - אבל בני מה יהיה עליו?...

היות ולא נתקבלה כל תגובה מבן-גוריון פנתה לנה טוביאנסקי כעבור חמישה שבועות, ב-23 בדצמבר 1948, במכתב שני לראש הממשלה ושר הביטחון. הפעם עברו רק ארבעה ימים עד שבן גוריון השיב. במכתבו לאלמנה מיום 27 בדצמבר 1948 התנצל בן גוריון על האיחור שחל במתן התשובה וכתב בין השאר:

"אין לי ספק בכנות דבריך. ניכרים דברי אמת. אין ביכולתי להוציא משפט על - בעלך - אולם בדקתי את הפרוצדורה של משפטו, ונתברר לי שלא היה בסדר."

אולי מפני שעדיין מנהגי המחותרת היו שליטים בחוגי הצבא שיצאו מההגנה, והמדינה טרם הספיקה לחוק חוקים ולהטיל את משטרה על כל הנוגעים בדבר. אולם אין ספק שהדבר מחייב בירור חדש, ונתתי הוראה לראש המטה הכללי של צבא-ההגנה לישראל שיצווה על בדיקת המשפט ומינוי בית דין צבאי חדש. כמו-כן נתתי הוראה שיודעו לך רשמית על מות בעלך וימציאו לך התעודות הדרושות בנדון זה - ואם נשאר איזה רכוש יוחזר לך."

בהתאם להחלטתו של בן גוריון הורה הרמטכ"ל לפרקליט הצבאי הראשי, סגן אלוף אהרון חטר-ישי לחקור סוגיית "העמדתו לדין" והוצאתו להורג של מאיר טוביאנסקי. במהלך עבודתו נתקל חטר-ישי בקשיים היות ובתיקו של משפט טוביאנסקי היו חסרים רוב המסמכים שאמורים היו להיות בו. בתאריך 16 במרץ 1949 מסר הפרקליט הצבאי הראשי את ממצאיו ואת מסקנותיו. אפשר לראות בהם "הטלת פצצה", כי חטר-ישי קבע באופן חד-משמעי כי לא היה כל בסיס להאשים את טוביאנסקי בריגול. "לכל היותר לא היה טוביאנסקי זהיר בדיבורו, אך לא היה כל יסוד לחשוב ששירת את האויב או התכוון למסור לו ידיעות נגד ההגנה..."

תחילה התקשה בן-גוריון לקבל את ממצאיו הקשים של חטר-ישי שמשמעותם הייתה, כי **צה.ל הוציא להורג קצין על לא עוול בכפו**. אולם לאחר שיחה עם הפרקליט הצבאי הראשי השתכנע ראש הממשלה הן באמיתות המסקנות והן בצורך לפרסמם. זאת ועוד, הוא גם קיבל את המלצותיו של חטר-ישי והודיע במכתב ששלח ב-1 ביולי 1949 לאלמנה, לנה טוביאנסקי כי:

"נמצא שמאיר טוביאנסקי היה חף מפשע, ופסק-דינו וביצועו הם טעות טרגית."

למען תקן עד כמה שאפשר את המעוות המצער והמכאיב החליט הרמטכ"ל באישורי:

1. להעניק למאיר טוביאנסקי, שהיה מפקד בהגנה, דרגת סרן.
2. להעביר את גוויתו לבית קברות צבאי בטקס מלא.

3. לשלם לך ולבנך פיצויים מתאימים....תתפרסם בקרוב הודעה בענין זה לעיתונות, ויסודר מפקד מיוחד בבית הספר שבו לומד בנך ובו ימסר לילדים מטעם הצבא על הטעות הטרגית שנפלה כאן, למען ידעו חברי בך שאביו נפל בטעות, וילדו יכל להתגאות בשירות של הוריו - גם אביו ז"ל וגם אמו (תיבדל לחיים ארוכים) במשך הרבה שנים בהגנת המולדת."

ואכן, ב-5 ביולי 1949 פורסם באופן רשמי כי נעשתה טעות טרגית בעניינו של מאיר טוביאנסקי ז"ל וכי דובר באדם שהיה חף מפשע. הפרסום גרם לזעזוע קשה. בכנסת נמסרה הודעה מטעם סגן היו"ר חבר הכנסת נחום ניר-רפאלקס שאמר כי:

הבוקר פורסמה הודעה מטעם משרד-הביטחון המודיעה שהמהנדס טוביאנסקי שהוצא להורג לפני שנה באשמת בגידה הוא חף מפשע. הכנסת מזועזעת מאפשרות של שגיאה טרגית כזאת ומביעה את צערה העמוק על המקרה הזה. הכנסת מציינת בסיפוק שנימוקי פרסטיז'ה לא עיכבו את משרד-הביטחון מלגלות את המעשה המזעזע. אני בטוח ומאמין שהכנסת והממשלה ינקטו בצעדים המתאימים שמקרים כאלה לא ישנו במדינתנו.

ב - 7 יולי 1949 הובא מאיר טוביאנסקי לקבר ישראל בירושלים בהלוויה צבאית מלאה.

בינתיים התעורר ויכוח קשה ונוקב בשאלה האם יש לנקוט בהליכים משפטיים כלפי האחראים למותו של טוביאנסקי. בארי הבהיר כבר מראשית הבירור בפרשת טוביאנסקי כי הוא לוקח על עצמו את כל האחריות, ולא ניסה להסתתר מאחורי פיקודיו. השאלה הייתה, האם צריך להעמיד את בארי לדין? כדי להבין את הרקע לשאלה, חשוב להבין את ההקשר הכרונולוגי. טוביאנסקי הוצא להורג ב-30 ביוני 1948. החקירה של חטר-ישי נעשתה בראשית 1949 וההודעה הרשמית על חפותו של טוביאנסקי פורסמה ב-5 ביולי 1949, כלומר כשנה לאחר מותו הטרגי. בינתיים שוחרר איסר בארי מ.צ.ה.ל, עקב משפטו בפרשת עלי קאסם, כלומר בארי היה כבר אזרח מן השורה. הנטייה הייתה שלא להעמיד אותו לדין, בטענה שהוא כבר עזב את הצבא ו"שילם" את המחיר בעקבות פרשה אחרת (עלי קאסם). הדעה הרווחת הייתה כי אין טעם לפתוח בהליך משפטי חדש גם משום שמלחמת העצמאות הסתיימה, נחתמו הסכמי שביתת הנשק עם ארבע ממדינות ערב, והיה רצון לעסוק בבנייה ובפיתוח של המדינה הצעירה ולא לעסוק בפרשות כואבות. גישה זו יכולה הייתה להתקבל אלמלא אדם אחד שנשא בתפקיד חשוב ואשר התנגד בכל תוקף לאי-העמדתו לדין של בארי. הכוונה ליועץ המשפטי לממשלה יעקב שמשון שפירא, אשר כבר בפרשת עלי קאסם היה הגורם הישיר לאי-מינויו של בארי לתפקיד אחר, להעמדתו לדין ובסופו של דבר לסילוקו מ.צ.ה.ל. שפירא דרש במפגיע להעמיד את בארי לדין גם בפרשת טוביאנסקי. עמדתו הנחרצת של היועץ, המשפטי לממשלה עוררה התנגדות רבה במערכת הפוליטית ובמיוחד מצדם של אנשי מפ"ם. טענתם הייתה כי שפירא מונע משיקולים פוליטיים וכי כחבר מפא"י הוא מקבל הוראות מבן גוריון שאף הוא, מסיבות פוליטיות, מעוניין לפגוע ולהתנקם באנשי מפ"ם. הדבר עורר תסיסה רבה גם בקרב אנשים רבים, שלא היו חברי מפ"ם ובהם שר החוץ משה שרת. הם ניסו לשכנע את בן גוריון לתת הנחיה ליועץ המשפטי להניח לדבר ולא להעמיד את בארי לדין. בלחצם החליט בן-גוריון להזמין את שפירא לשיחה כדי לנמק את עמדתו. במהלך הפגישה שאל בן גוריון את שפירא שאלה רטורית. הוא אמר לו כי הוא, שפירא הרי רק יועץ משפטי, והוא, בן-גוריון כראש ממשלה יכול להחליט האם לקבל את דעתו של היועץ או לדחות אותה. כיצד יגיב אם כן שפירא אם בן גוריון יודיע לו כי מחליט לדחות את המלצתו להעמיד את בארי לדין? תשובתו של יעקב שמשון שפירא הייתה קצרה וחדה. הוא הודיע, כי המקרה כזה הוא יתפטר במקום מתפקידו כיועץ המשפטי לממשלה. בן-גוריון שידע כי הצדק עם שפירא, ולא היה מעוניין בהיפטרותו, קבל את דעתו ואפשר לו להמשיך בהליכים המשפטיים נגד בארי.

לעמדתו הנחרצת והאיתנה של יעקב שמשון שפירא הייתה חשיבות היסטורית ומשפטית רבה ביותר. יש להדגיש את העובדה, כי דובר ביועץ המשפטי הראשון לממשלה והוא קבע, במקרה של משפט בארי, תקדים ראשון במעלה, דהיינו עמדה בלתי תלויה של תפקיד היועץ המשפטי לממשלה. זאת ועוד, נקבע כאן הכלל, שעתיד לחייב את המערכת הפוליטית ואת המערכת המשפטית בעתיד, והוא, תפקידו של היועץ המשפטי לממשלה גם כראש התביעה של מדינת ישראל. בדרך זו שפירא היה הראשון אשר חיזק את מעמדו של מוסד היועץ המשפטי לממשלה והקנה למשרה עוצמה ציבורית רבה ביותר.

המשפט נגד איסר בארי באשמת גרימת מותו של טוביאנסקי.

בתאריך 8 ביולי 1949, כלומר יום אחד לאחר שמאיר טוביאנסקי הובא לקבר ישראל בהלוויה צבאית בירושלים, הוצאה פקודת מעצר נגד איסר בארי באשמה שגרם שלא כחוק למותו של מאיר טוביאנסקי. ב-23 באוגוסט החליט שופט חוקר כי הדיון יתנהל בפני בית משפט מחוזי ו ב-26 באוקטובר 1949 התחיל משפטו בתל אביב. בארי יוצג באמצעות עורך דין ידוע בשם יעקב סולומון ואילו התביעה הייתה מיוצגת על-ידי היועץ המשפטי לממשלה בעצמו. עובדה זו מעניינת כשלעצמה כיוון שהיה מדובר בנוהל חריג ונדיר. הדבר מזכיר מקרה מאוחר יותר של משפט אייכמן בשנת 1961, שגם בה יוצגה מדינת ישראל בידי היועץ המשפטי לממשלה (גדעון האוזנר), שהופיע גם בפרשת טוביאנסקי, בתפקיד הפרקליט הצבאי (התובע הכללי) של מחוז ירושלים.

במהלך המשפט התברר עד כמה החקירה של אנשי הש"י נגד טוביאנסקי לא הייתה יסודית (חלק מהעובדות האלו התבררו כבר במהלך בדיקתו של הפרקליט הצבאי הראשי סגן אלוף אהרון חוטר ישי.

הנקודות הבאות ממחישות את אופי החקירה שהתנהלה כנגד טוביאנסקי:

- מסמך שטוביאנסקי כביכול העביר למייקל בריאנט, בתפקידו כמנהל הבריטי של חברת החשמל בירושלים היה הראיה "הכבדה והמרשיעה" נגד טוביאנסקי. במסמך הופיעו פירוט של האתרים הישראליים שיש לחברם לרשת חשמל החירום שנמתחה בירושלים המערבית. ברם לא הייתה התאמה בתאריכים:

(1) ב-30 מאי 48 - נמתחה רשת החירום הירושלמית ב-11 יוני 48

(2) התחילה ההפוגה ראשונה ופסקו ההפגזות של הלגיון הירדני.

(3) ב-16 יוני 48 - נראה טוביאנסקי מדבר עם בריאנט ומעביר לו את הרשימה של האתרים.

- חוטי החשמל של רשת החירום היו מצופים בבידוד צבעוני וכל אדם היה יכול לעקוב אחריהם ולבדוק לאן הם מובילים.

- בחברת השמל היו מאבקי כוח ומעמדות בין הפקידים היהודים וחלקם היו מעוניינים בהדחתו של טוביאנסקי. לא בוצע חיפוש בביתו של טוביאנסקי.

- לא נמצא המניע לבגידתו של טוביאנסקי. לפי טענת ג'יבלי ברי "שטוביאנסקי מסר ידיעות לאויב... מתוך לויאליות לאנגלים, מתוך טיפשות ובמידה רבה מתוך נאיביות וחרדה לגורלו במצב החמור בירושלים..."

- הפרקליט הצבאי (התוכ"ל) של ירושלים, גדעון האוזנר אמר לג'יבלי, כי אם יתברר לאחר חקירה שטוביאנסקי אכן בגד, יוגש כתב אישום בירושלים כיוון שהעבירה בוצעה במחוז זה. ג'יבלי כתב לבארי: "בשיחה עם התוכ"ל החלטנו להעביר את החומר הרצ"ב לידיעתכם ואת המשך הטיפול והחקירה בו בתל אביב. הדברים האלו לא היו אמת. הסיבות לרצונו של ג'יבלי להעביר את התיק לירושלים היו:

(1) איסר בארי וג'יבלי היו חברים ולכן היה נוח יותר לנהל את התיק במקום בו שהה בארי.

(2) התנגדותם של האוזנר ושאלתיאל להוצאת צו מעצר ודרישתם לחקירה דווקא באזור ירושלים.

(3) ג'יבלי רצה לזכות ב"קרדיט" בגין תפיסתו של הבוגד

- ג'יבלי היה האיש שהסיק את המסקנה שההפגזות בירושלים כוונו לפי המידע שטוביאנסקי מסר כביכול לאנגלים. הוא העביר דו"חות לא בדוקים לגורמים השונים והחדיר בהם את הצורך לפעול בדחיפות.

- בידיעתו ובעידודו של בארי תיפקד ג'יבלי במהלך "המשפט" של טוביאנסקי כתובע, כחוקר וכ"אב בית הדין".

- במשפטו של איסר בארי, הסיר ג'יבלי מעצמו כל אחריות למעשיו והטיל את כולה על כתפיו של בארי מפקדו "ראיתי כל פעולה בשטח הדין והביצוע בסמכותו היחידה של איסר בארי".

- ג'יבלי לא הועמד לדין, שמו לא נפגע מהפרשה והוא אף עלה בסולם הדרגות והתפקידים במודיעין עד למינויו בשנת 1950 כקצין מודיעין ראשי בדרגת אלוף משנה.

- במהלך משפטו של בארי ביקשה התביעה להכריז על ג'יבלי כעד עויין.

- ב-30 יוני 1948, הצליח בארי להוציא פקודת מעצר לטוביאנסקי, שנחתמה בידי קצין משפטים של התובע הכללי במחוז תל-אביב והופנתה לידי קצין המשטרה הצבאית בת"א. בצוו נכתב שיש לעצור את טוביאנסקי לתקופה של 10 ימים. את הצוו נתן בארי לגניזי, ראש מחלקת החשודים בש"י, לצורך הסעתו למקום חקירתו-הוצאתו להורג בבית ג'יז ולא לידי המשטרה הצבאית, לבית הסוהר של המשטרה הצבאית בתל-אביב.

- משהתברר לבארי כי אין קצינים במקום שיוכלו לשמש כבית דין, לא דחה בארי את חקירתו שיפוטו של טוביאנסקי.
 - בארי מנע מטוביאנסקי כל אפשרות להתגונן ולהסתייע בסניגור ועדים, ורצה לסיים את הפרשה בו ביום משום שחשש מתוצאות אפשריות של הדחייה.
 - בארי הביע מאוחר יותר ספקות וייסורי מצפון לגבי השאלה האם התנהג בהגינות כלפי פקודיו וכלפי טוביאנסקי. גם דוד קרון אמר: "אני אכלתי את נפשי בנושא זה"... לעומת זה לא הביע בנימין גיבלי כל ספק או חרטה בפומבי, לפי דבריו האחראי לפרשה היה איסר בארי. כמו כן הצהיר על ביטחונו שטוביאנסקי אכן היה מרגל ובוגד.
- עם פתיחת המשפט הצהיר שפירא כי במידה ואיסר בארי ימצא אשם, הוא יבקש להטיל עליו עונש סמלי בלבד, זאת כדי שלא יוצר רושם במהלך המשפט ש"מישהו רודף את מישהו". במהלך המשפט ניסה הסניגור יעקב סלומון להביא ראיות חדשות שכביכול מוכיחות את אשמתו של טוביאנסקי. אולם, שפירא דחה את הדבר בטענה, כי בית המשפט אינו דן בשאלה בדבר חפותו או אי חפותו של טוביאנסקי, אלא בשאלת החריגה מסמכות מצד איסר בארי. השופט קיבל את עמדת היועץ המשפטי לממשלה והמשפט נמשך.
- ב-22 בנובמבר 1949 מצא בית המשפט המחוזי את בארי אשם "בהריגת אדם בניגוד לפקודת החוק הפלילי". בפסק דינו קבע בית המשפט, כי הימים היו ימי הפוגה, [ו]לא היו טעמי ביטחון שחייבו את העברת טוביאנסקי לבית ג'ז וכי העבירה נעשתה,

"כדי ליצור בדרך מלאכותית תנאי שיפוט בזירת קרבות"... כי אפילו היה איסר בארי מוסמך להרכיב את בית הדין השדה בבית ג'ז, הרי התנהגותו בהבאת טוביאנסקי לדין ובקיום המשפט בפני אותו בית דין, תוך התעלמות מזכויות ההגנה היסודיות של כל נאשם כאזרח וכאיש צבא... ובהסקת מסקנות נמהרות ובלתי מבוססות על הוכחות בלתי מספיקות ... התנהגות זו היה בה משום רשלנות שהגיעה לידי פגיעה במובן הסעיף 217 לפקודת החוק הפלילי."

התביעה לא דרשה להחמיר עם בארי כדברי שפירא בתחילת המשפט. בהתחשב בעברו הבטחוני של הנאשם גזר עליו בית הדין ב-22 בנובמבר 1949, עונש סמלי בלבד: מאסר של יום אחד מזריחת השמש ועד שקיעתה. אולם גם את העונש הסמלי הזה לא נאלץ בארי לרצות, מפני שב-18 בדצמבר 1949 חנן אותו נשיא המדינה על פי המלצת שר הביטחון והרמטכ"ל.

דין

הפרשה העגומה, של הוצאתו להורג של מאיר טוביאנסקי, מאופיינת בחוסר אחריות, פזיזות ונמהרות, שחצנות ואגרסיביות מיליטאנטית. מלבד הקרבן עצמו, ניתן להבחין בדמות טרגית שניה בפרשה - איסר בארי. ראש הש"י-המודיעין הצבאי, נחשב לאדם חזק, הוגן וישר, שלא נהג להתחמק מאחריות שאף התייסר בחרטה לאחר מותו של טוביאנסקי.

למרות מעשיו הפסולים ושיטות החקירה הנלוזות שהפעיל בכל שלוש הפרשות שנדונו לעיל ושהגיעו לשיאן בפרשת טוביאנסקי, הרי שמדובר באדם שהתכוון והאמין בכל לבו שבכך הוא משרת את עמו ואת מדינתו. אולם, התפיסה הנפסדת לפיה עבודת מודיעין מעצם מהותה נמצאת מחוץ למסגרת החוק גרמה לטרגדיה הנוראית, ובסופו של דבר נאלץ גם בארי לשלם על כך. ראש המודיעין הצבאי של מדינת ישראל, הודח מתפקידו בעיצומה של מלחמת עצמאות עקובה מדם דווקא בגלל הריגת ערבי - ללא ספק דובר במהלך המעורר השתאות. שבת טבת בספרו על פרשת טוביאנסקי כותב כי חבר הכנסת יזהר הררי מהמפלגה הפרוגרסיבית אמר לימים: "בארי הורד מתפקידו על הריגת ערבי... חשבתי שזה רק לתפארתה של מדינת ישראל שבעצם ימי הקרבות, על ידי משפט צבאי, בהתאם לחוק, הורד אדם בדרגת סגן אלוף... ודווקא בגלל הריגת ערבי, ולא בגלל טוביאנסקי...". גדעון האוזנר, מי שהיה בתקופה הנדונה פרקליט צבאי במחוז ירושלים ואשר התנגד להעברת החקירה ממחוז ירושלים לתל-אביב, כינה את הפרשה "רצח בלבוש משפטי". המשורר נתן אלתרמן שנרעש, בעקבות זיכוי טוביאנסקי והעמדתו לדין של בארי, כתב ב"טור השביעי" כי:

קברניטיה של מדינת ישראל שזה עתה קמה מצאו את עוז הרוח והחזון להתייצב בצומת הדרכים ההיסטורי אליו הגיע העם היהודי ולתקוע תמרור הכוונה לדורות הבאים. הם ניסו להגדיר נורמות ראויות למדינה דמוקרטית, בעלת מוסדות תקינים הפועלים על פי משפט העמים. בצומת הדרכים הזה ניסו האבות המייסדים באופן

הרואי לעצב את פרצופה של המדינה בהבנה גדולה ובחרדה עמוקה ממה שיכולים לעולל לה, בהמשך, האנשים המצוינים המופקדים על הביטחון.

בנוסף, פרסם אתרמן שיר בשם אלמנת הבוגד:

חרף כל אסטרטגיה וכל שיקולים,
מבלי שהות, הוא ציוה אותה ברך לכרוע!
והיה זה אחד מימיו הגדולים,
הצורמים את אנשי המקצוע..."
מהו עוז מדינות! מול ריבוא כידונים
לעמוד לבלי-סגת בשער,-
אך לרעד ולכרע מול יד-אין-אונים
של אשה אלמנה ונער!
תיזכר נא מהות "המשפט המהיר"
זהו שמו הנורא שניתן לו.
שם סותר את עצמו, שם ריקן ויהיר!
שם שאין משמעות ומובן לו!
יישמר נא זכרה של אותה "חקירה"
ושל "דעת קהל" מתערבלת
השופט כגי'פ בנסיעה מהירה
עם תיבת-בלמים מקולקלת...
מהו עוז מדינות! מול ריבוא כידונים
לעמוד לבלי סגת בשער -
אך לרעוד ולכרוע מול יד-אין-אונים
של אשה אלמנה ונער.

תיזכר נא מהות "המשפט המהיר"
זהו שמו הנורא שניתן לו.
שם סותר את עצמו, שם ריקן ויהיר!
שם שאין משמעות ומובן לו!
יישמר נא זכרה של אותה "חקירה"
ושל "דעת קהל" מתערבלת
השופט כגי'פ בנסיעה מהירה
עם תיבת-בלמים מקולקלת...
מהו עוז מדינות! מול ריבוא כידונים
לעמוד לבלי סגת בשער -
אך לרעוד ולכרוע מול יד-אין-אונים
של אשה אלמנה ונער.
והאיש יזכר. זה האיש הנדון
שידע כי נקי הוא גווע,
אך בכלות כל תקוה הוא הצדיע
ב"דם!"
לכיתה שכיונה את רוביה!
הכבוד למדינה שהרכינה שלטה
לא רבות כמותה תעשינה -
וכבוד (זאת נזכורה!) לראש ממשלתה
שגזר: לעין כל, מבעוד קרב, נרשיענה.

בארי היה שר'י בדיכאון ובצער עד יום מותו ב-30 בחודש בינואר 1958.

תרומתו של היועץ המשפטי לממשלה הראשון, יעקב שמשון שפירא

לסיום הדיון יש לשוב ולהדגיש את תרומתו הרבה של היועץ המשפטי לממשלה הראשון, יעקב שמשון שפירא. בהתגייסותו התקיפה למען העמדתו לדין של ראש המודיעין הצבאי, לחיזוק מעמדה העצמאי של מערכת המשפט בישראל, לחיזוקה של פרקליטות המדינה, ובאופן מיוחד את ביצורה של משרת היועץ המשפטי לממשלה כמוסד עצמאי.

עיצובן של זרועות המודיעין של ישראל - חלק א'

הרקע לעריכת הרפורמה בשירותי המודיעין של מדינת ישראל הצעירה היה הצורך בהקמה ובהתאמה של שירותי המודיעין לצרכיה החדשים של המדינה העצמאית. ארגון הש"י הוותיק, שהתפתח והתגבש בתקופת הישוב, לא ענה על הצרכים הללו ולכן הוחלט על ביצועה של הרפורמה.

בן גוריון תלה את הסיבה לתקלות שארעו במהלך הקרבות בתחום המודיעין, במבנה הארגוני של הש"י שלא תאם לצרכים העכשוויים והבין שעליו לחולל רפורמה במערך המודיעין. חלוקת תחומי המודיעין לשלושה ארגונים נפרדים היה צעד הגיוני ומתבקש. הבסיס עליו הוקמו הארגונים החדשים היה הש"י, אך כפי שנראה בהמשך, ביצוע הרפורמה היה כרוך בלא מעט קשיים ובמיוחד במאבקי כוח אישיים וארגוניים. בתהליך ההקמה הוגדרו התפקידים ונקבעו תחומי הסמכויות על פי רוב על-ידי האדם שעמד בראש הארגון. במקביל לתהליך ההקמה נדרשו הארגונים החדשים להיערך להמשך פעילות על מנת למלא את ייעודיהם החדשים.

בפני המודיעין הצבאי שנקרא בראשית דרכו ממ"ן = מחלקת המודיעין, ובשלב מאוחר יותר אמ"ן = אגף המודיעין ניצבה בעיה אקוטית והיא בעיית המידע. המודיעין על סדרי הכוחות ועל תורות הלחימה של צבאות ערב היה דל ובלתי מספק. המודיעין שהצטבר ב ש"י נתן מענה לאופן ההתמודדות עם כוחות ערביים מקומיים בלבד. אולם לא היה במידע מענה לדרכי התמודדות עם יכולת הלחימה של צבאות ערב הסדירים, מולן היה צריך להיאבק במלחמת העצמאות.

המודיעין הצבאי: ממ"ן - אמ"ן

בעקבות ההערכות החדשה הועמד סגן אלוף איסר בארי שהיה מפקד הש"י, בראש המודיעין הצבאי - ממ"ן. אולם בשלהי שנת 1949, לאחר כחצי שנה, הודח בארי מתפקידו עקב פרשת הריגתו של עלי קאסם (עיין חלק א' בסוגיה 2). את מקומו ירש חיים הרצוג, בנו של מי שכיהן כרב הראשי לארץ-ישראל, הרב יצחק הלוי הרצוג. סגן אלוף חיים הרצוג שירת בצבא הבריטי כקצין מודיעין במהלך מלחמת העולם השנייה. ערב הקמת המדינה אף ארגן את הקורס הראשון לקציני המודיעין של הש"י. הרצוג שירת עם הקמת חיל המודיעין כסגנו של איסר בארי ותרם רבות לעיצובו וארגונו של המודיעין הצבאי. בתקופה הראשונה אורגן ממ"ן כמחלקה במסגרת אגף המבצעים של צ.ה.ל. הרצוג יחד עם בארי יזמו ותכננו את המבנה והתקנים של המודיעין הצבאי והציגו את התוכנית בפני בן-גוריון ב-20 באוגוסט 1948. הרצוג גם יזם יחד עם ראובן שילוח את הקמת ועדת התאום הבין-שירותים העליונה (מוסד שמטרתו הייתה לתאם בין שירותי המודיעין השונים), הידועה גם כועדת ראשי השירותים (ור"ש). בוועדה זו היו חברים ראש ממ"ן, מנהל המחלקה המדינית, ראש שירות ביטחון כללי, והמפקח הכללי של משטרת ישראל. בחודש אפריל 1950, לאחר שירות של שנה וחצי בלבד, סיים חיים הרצוג את תפקידו בממ"ן ועבר לשרת כנספח צבאי בארה"ב וקנדה.

בנימין ג'בלי (המוכר לנו היטב, בשל התפקיד הלא מחמיא שמילא בפרשת טוביאנסקי - עיין סוגיה 2 חלק א') תפס את מקומו של הרצוג. בתחילה שירת ג'בלי כראש ממ"ן בדרגת סגן אלוף ולאחר מכן יצא להשתלמויות בחוץ לארץ. עם שובו, בחודש מרץ 1954 מונה לראש אמ"ן (ממ"ן הורחב והפך לאגף) בדרגת אלוף משנה (דרגה שהייתה חדשה ב צ.ה.ל). נציין גם כי עד שנת 1976, כיהן ראש אגף המודיעין כמפקד הישיר של חיל המודיעין עד הקמתה של פונקצית קמנ"ר = קצין מודיעין ראשי. תקופת כהונתו של ג'בלי כראש המודיעין הצבאי מאופיינת כתקופה של גידול והרחבה, אך גם כתקופה של מאבקי כוח קשים על סמכויות עם גופי מודיעין אחרים ובמיוחד עם המחלקה המדינית במשרד החוץ. בעקבות פרשת לבון (העסק ביש) סיים ג'בלי את תפקידו במודיעין ועבר לשרת כראש מטה פיקוד צפון.

כיום מופקד אגף המודיעין (אמ"ן) במטה הכללי של צה"ל על מתן מודיעין לצה"ל, לשר הביטחון לממשלה, ולגורמים ממלכתיים נוספים בתחומי הביטחון ויחסי החוץ הנוגעים לסביבתה האסטרטגית של מדינת ישראל. אמ"ן מופקד בשיתוף עם גופי מודיעין אחרים בקהיליית המודיעין של מדינת ישראל על תכנון מערכת המודיעין הצבאית והפעלתה. המודיעין הצבאי אוסף מידע על הנעשה במדינות אויב ועוקב אחר סדרי-הכוחות הצבאי, תורות הלחימה, רמת הכוננות, פריסת כוחות וכדומה שלהן.

שתי משימות נוספות מוטלות על המודיעין הצבאי והם: (1) מודיעין שטח- הכולל איסוף מידע לגבי זירת הלחימה הצפויה. (2) מודיעין מדעי-טכנולוגי הכולל מעקב אחר פיתוח אמצעי לחימה על ידי האויב. כיום עומד בראש אגף המודיעין של צ.ה.ל. קצין בדרגת אלוף.

שירות ביטחון פנימי - שירות ביטחון כללי (ש.ב. - שב"כ.)

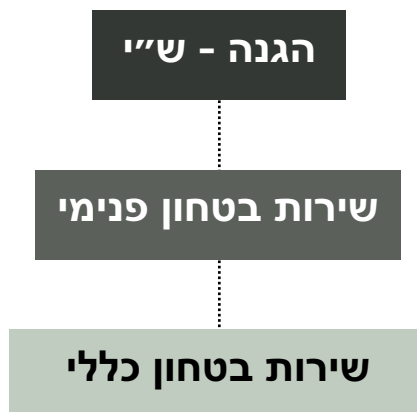
הגוף השני שהוקם בעקבות הרה-הארגון שנערך בשירותי המודיעין (הש"י) היה שירות בטחון פנימי בפקודו של סגן אלוף איסר הראל שנודע גם בכינויו "איסר הקטן" (כדי להבדיל בינו לבין איסר בארי שכונה "איסר הגדול"). שירות ביטחון פנימי הוקם בעיצומה של מלחמת השחרור, במסגרת המעבר מארגון-ההגנה ל- צ.ה.ל, והיה מבוסס על "הש"י הפנימי". במהלך מלחמת העצמאות עסק השירות רק בנושא ביטחון פנים ולאחר המלחמה הוקמה בו גם מחלקה לריגול נגדי. עד אז פעל ה"ריגול הנגדי" במסגרת המודיעין הצבאי אולם בעקבות הדחתו של איסר בארי הועבר הנושא לתחום האחריות של שירות הביטחון הפנימי.

איסר הראל נושאים מודיעיניים הקשורים בערביי ישראל נמסרו אף הם לתחום טיפולו של שירות הביטחון. כעבור כחצי הפך שירות בטחון פנימי ל- שירות בטחון כללי. מסמך היסוד של שירות בטחון כללי-השב"כ נכתב ב-17 בפברואר 1949. במכתב אל הרמטכ"ל יעקב דורי, פונה איסר הראל ומודיע, כי בהתייעצות עם דוד בן גוריון סוכם על הקמת "שירות בטחון". כעבור שלושה שבועות ב-9 במרץ 1949, בצו של האלוף דוד צדוק, שכיחן כראש אגף מטה (אג"מ), ניתנה ההוראה על הקמת שירות בטחון כללי (שב"כ), גוף שיכלול את שירות ביטחון פנימי. במקור ה שב"כ היה יחידה צבאית לכל דבר והייתה ידועה גם כיחידה מס' 184. אנשי השב"כ לבשו מדים וענדו דרגות צבאיות. רובם היו קצינים ומפקד היחידה, איסר הראל נשא בדרגת סגן אלוף. בראשיתו פעל הארגון כממשיכם של מחלקה ד' שכונתה "מחץ" בש"י ושל שירות ביטחון פנימי. ייעודה העיקרי של מחלקה ד' היה טיפול בכל נושאי ביטחון הפנים, בדגש על סיכול חתרנות מדינית ימנית. בארגון הועסקו כמה מאות עובדים ולרשותו עמדו אמצעים כספיים מוגבלים.

לאחר זמן קצר התברר כי השתייכות השב"כ למסגרת צבאית אינה טבעית ולא פשוטה. ראשית, מפני שתפקידיו הייעודיים של שירות ביטחון כללי היו אזרחיים ולא צבאיים ושנית, משום שהיה כפוף ישירות לראש הממשלה-שר הביטחון ולא לרמטכ"ל. למעשה, הצבא נתן רק את הכיסוי ואת שירותים ליחידה. היתרונות שבהשתייכות לצבא היו הגיבוי הכלכלי והתקציבי והגישה למאגר כוח האדם של צ.ה.ל. אולם, במצב זה היה גם חיסרון בעת שהצבא נקלע לקשיים תקציביים, הוא קיצץ קודם כל בתקציבים ובשירותים שניתנו לשרות בטחון כללי. כיוון שהצבא לא נהנה מפירותיו של השב"כ ולא היה מעורב בהחלטות הפנימיות שלו הוא התנגד להזרמת המשאבים לארגון. בשנת 1950 עבר השב"כ לפעול כגוף אזרחי במסגרת משרד הביטחון וכינויו במשרד היה כ"ד. מאוחר יותר החל משנת 1963, הוכפף השירות למשרד ראש הממשלה ובאופן ישיר לראש הממשלה.

עם קום המדינה, במסגרת פעילות השב"כ לאיתור פעולות חתרניות, בוצעו פעולות מעקב גם אחר מפלגות אופוזיציה פרו סובייטיות, שנחשדו כי יעמדו לצד ברית המועצות במידה ותתלקח מלחמה בין גושית. פעילות זו נחשבת כיום כפגיעה בדמוקרטיה. הפרסומים על כך הושקו ברובם על-ידי הנהגת המדינה בראשותו של דוד בן-גוריון. הגורם היחיד שפרסם מידע על כך היה השבועון "העולם הזה" של אורי אבנרי. תפיסת שני אנשי שירות הביטחון בעת שהטמינו מתקן האזנה במשרדו של מנהיג מפ"ם, מאיר יערי, עוררה בזמנו סערה רבה.

שלבי ההתפתחות של שירות בטחון כללי: הגנה - ש"י

תפקידי השב"כ:

- סיכול ריגול: סיכול פעילותם של מרגלים הפועלים בישראל.
 - אבטחת אישים: שמירה על ביטחונם האישי של מנהיגי המדינה.
 - סיכול טרור פנימי: חשיפת וחקירת התארגנויות טרור בישראל ובשטחים.
 - פיקוח ואבטחה: פיקוח על אבטחת נכסים אסטרטגיים של המדינה, כגון מטוסי נוסעים ושדות תעופה ושגרירויות ישראל בחו"ל ואבטחת מידע בטחוני ומדיני.
 - סיווג ביטחוני: השב"כ אחראי על מתן אישורים על סיווג בטחוני של כל האנשים במערכת הביטחון.
- עד שנת 1996 נשמר שמו של ראש השב"כ בסוד. מאז, עם מינויו של האלוף (מיל.) עמי אילון לתפקיד לאחר הדחתו של כרמי גילון בעקבות רצח יצחק רבין ז"ל, מתפרסם שמו של ראש השב"כ המכהן באופן רשמי.

המחלקה המדינית

הגוף השלישי שהוקם במסגרת הארגון מחדש של מערכת המודיעין היה המחלקה המדינית. בניגוד לשני הארגונים האחרים, ממ"ן ושירות הביטחון כללי, פעלה המחלקה המדינית במסגרת משרד החוץ. עם הקמתה עמד בראשה בוריס גוריאל (גורביץ). גוריאל נולד בלאטוויה ובמלחמת העולם השנייה התגייס לצבא הבריטי. במהלך המלחמה נפל בשבי הגרמני ועם שחרורו שב לארץ, גויס לש"י ומונה למנהלה של מחלקה מ' שתפקידה היה לאסוף מידע על השלטונות המנדטוריים ועל הצבא הבריטי בירושלים.

בשנת 1947 עבר לתל-אביב וכיהן כראש אותה מחלקה במטה הש"י. גוריאל שהיה מקורב מאוד למפקד הש"י איסר בארי, אף אימץ לחלוטין כפי שנראה להלן, את גישתו של בארי באשר למהותה של פעילות מודיעין שכביכול נמצאת מחוץ לחוק. גוריאל היה אחד מהאנשים הראשונים שנתבשרו באון אישי מבארי על הוצאתו להורג של מאיר טוביאנסקי. לימים הצהיר גוריאל, כי לא היה לו כל ספק באשר לאשמתו של טוביאנסקי (על אף שאישית הוא לא נטל חלק במעשה ההריגה). לטענתו, קביעתו של איסר בארי בדבר בגידתו של טוביאנסקי מספקת עבורו וכי יש לו ביטחון גמור בדבריו של ראש המודיעין הצבאי.

בהקמת המדינה, במסגרת הארגון מחדש של שירותי המודיעין, מונה גוריאל לראש המחלקה המדינית. האחראי הישיר במשרד החוץ על גוריאל היה ראובן שילוח, ממניחי היסודות למערכת הביון של מדינת ישראל. שילוח פעל בעבר במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית ובמחלקה המדינית של הסתדרות העובדים היהודים בארץ ישראל, היה מקובל מאוד על בן-גוריון, זכה באמונו של שר החוץ, משה שרת ושימש לו כיועץ לעניינים מיוחדים.

תרשים ארגוני - הכפיפות של בוריס גוריאל למשה שרת ולראובן שילוח

משה שרת - שר החוץ

ראובן שילוח

בוריס גוליאל

תפקידה של המחלקה המדינית היה לעסוק באיסוף מודיעין מדיני וצבאי מחוץ לגבולות המדינה. היא ירשה את המנגנון (המצומצם) של הש"י באירופה שהוקם בשלהי תקופת המנדט הבריטי, בתחילה במסגרת המוסד לעלייה ב' ולאחר מכן - על בסיס עצמאי. ראש המחלקה המדינית, גוריאל ומנהל המבצעים שלה, ארתור (אשר) בן-נתן, לא היו מוכנים לקבל על עצמם, בפועל, את מרותו של ראובן שילוח. שילוח ניחן אמנם במוח אנליטי ופורה וכאיש ביון ומסתורין שמר על כללי מידור (אולי אפילו בצורה מוגזמת), אך לא היה בעל כישורי ניהול. עם הזמן איבד שילוח את השליטה על הנעשה במחלקה המדינית שפורמאלית הייתה נתונה למרותו.

תחת זאת קבעו גוריאל וחבריו לארגון את מטרות המחלקה המדינית ואת יעדיה וכן את דרכי הפעולה הנחוצות לשם השגת היעדים.

זמן קצר לאחר התארגנות המחלקה המדינית ועם תחילת עבודתה בשטח נשמעו טענות וביקורת נגד אנשיה ובמיוחד נגד שיטות הפעולה שלה. אנשיה התמקדו באיסוף מודיעין פוליטי-מדיני ועסקו פחות באיסוף מודיעין צבאי. לטענת יריביהם-מתנגדיהם (בעיקר אנשי ממ"ן) הדבר נעשה משום שלא התמצאו בתחום של המודיעין הצבאי. טענה נוספת שהועלתה התייחסה לאורח החיים "הנוצץ" של עובדי המחלקה המדינית בעת שעבדו באירופה, שהייתה זירת הפעולה העיקרית שלהם. אנשי המחלקה המדינית הואשמו כי נהגו לקבוע ישיבות עבודה ופגישות עם סוכניהם בבירות אירופה במקומות מפגש יוקרתיים. הדבר צרם ליריביהם-מבקריהם בארץ שהיו רגילים לחיות באורח צנוע יותר, כמקובל בראשית קום המדינה בתקופת הצנע. עובדי המחלקה המדינית השיבו כי הם פועלים בהתאם לסטנדרטים המקובלים באירופה על-פי העיקרון "ברומא התנהג כרומאי". אולם בחלוף הזמן התעצמה הביקורת כלפי המחלקה המדינית שגרמה לצמצום בארגון. להלן נציג את שלושת השלבים שבסופם צומצמו "נכסיה" של המחלקה המדינית.

שלב א': באמצע שנת 1950 התחילו להגיע תלונות מנציגויות זרות בישראל אל משרד החוץ בדבר פריצות לתחומי הנציגויות. שר החוץ, משה שרת הטיל על איסר הראל שכהן כראש המודיעין הפנימי לחקור את הטענות. בחקירה התברר כי אנשי המחלקה המדינית עמדו מאחורי המעשים האלו וכי מנהל המחלקה גוריאל נתן את ההוראה לכך באופן אישי. גוריאל הצדיק את הפריצות לתחומי הנציגויות הזרות בטענה כי על מחלקתו הוטלה המשימה לאיסוף מודיעין מדיני וכי עליו לפעול בכל מקום שניתן על מנת להשיג את המודיעין הזה. הוא אף הקים בארץ מבלי שקיבל אישור לכך שלושה סניפים שמוקמו בערים הגדולות, ירושלים, תל-אביב וחיפה, כפי שהוא גם לא קיבל אישור לפרוץ למשרדים ולמתקנים של הנציגויות הזרות. התגובה לפעילותה החריגה של המחלקה המדינית הייתה קצרה ומיידית: ניתנה הוראה להעביר לאלתר את שלושת הסניפים הללו לכפיפותו של שירות הביטחון בראשותו של איסר הראל.

שלב ב': בנימין ג'יבלי מונה לראש המודיעין הצבאי, בחודש אפריל 1950 בעקבות פרישתו מהתפקיד של חיים הרצוג. שאף ג'יבלי להרחיב את המודיעין הצבאי, ממ"ן, ולהאדיר את כוחו. זמן קצר לאחר כניסתו לתפקיד התחיל להתנהל מאבק קשה בין המודיעין הצבאי לבין המחלקה המדינית. בתחילה התמקד הויכוח אודות יחידה במחלקה המדינית בשם "חקר ב'". המחלקה המדינית הייתה מחולקת לשני אגפים-יחידות שכונו בשמות "חקר א' " ו- "חקר ב' ". יחידת "חקר ב' " הייתה סודית שהפעילה סוכנים במדינות אויב. היחידה הייתה אמורה להחדיר ולטפח "סוכנים רדומים" בארצות ערב ולהפעילם בשעת כושר, בעיקר בעיתות מלחמה, בפעולות חבלה והסחה. ג'יבלי טען כי דובר ביחידה שמשימותיה הן צבאיות ועל כן יחידת "חקר ב'" צריכה להיות כפופה למודיעין הצבאי, ולא למחלקה המדינית שמעצם מהותה צריכה לעסוק באיסוף מודיעיני ולא בפעילות מבצעית בארצות אויב. גוריאל ואנשיו התנגדו בכל תוקף לוותר על היחידה ובעקבות זאת התפתח מאבק חריף. בסופו של דבר גברה ידו של ג'יבלי ויחידת חקר ב' הועברה למודיעין הצבאי. כמו כן הוחלט על דעת צ.ה.ל ומשרד החוץ כי תוקם ועדת שניים שתפקח על היחידה. החלטה זו התקבלה לאור ההשלכות המדיניות האפשריות שבהפעלת היחידה. "בועדת השניים" היו חברים ראובן שילוח נציג משרד החוץ והאלוף מרדכי מקלף, סגן הרמטכ"ל. אמנם פורמאלית עדיין היה למשרד החוץ "אחיזה מסוימת" ביחידת "חקר ב'", אך בפועל הייתה זאת עוד מערכה בה המחלקה המדינית יצאה מפסידה כאשר סמכויותיה שוב קוצצו.

הערה: יחידת "חקר ב'" שהועברה למודיעין הצבאי מוכרת תחת שם הקוד: יחידה 131. יחידה זו הפעילה בשנים 1954-1967 בין השאר את רשת החבלה היהודית במצרים (העסק הביש-פרשת לבון), את המרגל הישראלי זאב גור-אריה במצרים (ולפגנג לוז - "האיש על הסוס") ואת המרגל הישראלי אלי כהן בסוריה ("האיש שלנו בדמשק").

שלב ג': המאבק בין ארגוני המודיעין השונים לא רק שלא נפסק אלא אף החריף. הועלתה בקורת כנגד עובדי המחלקה המדינית, לפיה אנשיה התמקדו באיסוף מודיעין פוליטי ולא במודיעין צבאי. בנימין ג'יבלי טען כי קיים מחסור באיסוף מודיעין צבאי רלוונטי עבור צ.ה.ל ודרש לאפשר לממ"ן לבצע את הדבר בעצמם. במחלוקת בין ממ"ן והמחלקה המדינית לא היה מי שיחליט ויכריע על כן החליט ג'יבלי לפעול על דעת עצמו והקים מערכת איסוף מודיעינית של ממ"ן.

מערכת זו שפעלה מחוץ לגבולותיה של מדינת ישראל, בעיקר באירופה, התחרתה במחלקה המדינית. שני הארגונים נאבקו הן בתחום הטריטוריאלי והן בתחום הפרסונאלי. המצב שנוצר היה בלתי נסבל וברור היה שלא ניתן להמשיך בדרך זו. הביקורת הגוברת והולכת כלפי המחלקה המדינית מחד גיסא, והפעלתנות התקיפה של המודיעין הצבאי בראשותו של ג'יבלי מאידך גיסא, הציבו סימן שאלה לגבי המשך תפקודה של המחלקה המדינית.

מצבה הסבוך של המחלקה המדינית התבטא בארבעה מישורים שונים:

א. טענות בדבר חוסר מקצועיות של אנשי המחלקה המדינית שלא מילאו את ייעודם המודיעיני.

ב. הקונספציה הפסולה של בוריס גוריאל ואנשיו, לפיה מלאכת המודיעין נמצאת מחוץ למסגרת החוק. על-פי הגישה זו, המוכרת לנו היטב מפרשיות הקשורות באיסור בארי, אנשי השירותים לא רק שלא חייבים לבקש ולקבל את אישורם של הגורמים האזרחיים הממונים עליהם, אלא לעיתים קרובות עדיף שהגורמים הללו לא ידעו על הפעילות החשאית המתבצעת כדי לא להסתבך.

ג. פריקת העול והמשמעת של גוריאל ואנשיו גרמה לאיבוד השליטה של הממונה עליהם, ראובן שילוח. הושמעו גם טענות, שכנראה היו נכונות, שאנשי המחלקה היו פעילים בשוק השחור באירופה, על מנת להגדיל את התקציבים הקטנים שהיו מנת חלקה של המחלקה.

ד. תחרות ומאבק הפרוע בין המחלקה המדינית לבין מחלקת המודיעין הצבאי.

הוחלט להקים בסוף שנת 1950, ועדה בת שלושה חברים שתבדוק את המצב לאור המצב שנוצר ושתמליץ בפני השרים הנוגעים בדבר, כיצד יש לארגן ולהפעיל את המודיעין מחוץ לגבולות המדינה.

חברי הוועדה כללו:

א. סגן ראש שירותי הביטחון ששימש כיו"ר הוועדה.

ב. סגן המפקח הכללי של משטרת ישראל.

ג. עובד בכיר של משרד החוץ.

הוועדה הגישה את מסקנותיה ואת המלצותיה לשרים הרלוונטיים לאחר שחקרה את הנושא. ההמלצות היו כדלקמן:

א. יש לפרק את המחלקה המדינית ולהשאיר את מחלקת החקר שלה (יחידת "חקר א") בלבד במשרד החוץ שתהיה כפופה ישירות לשר החוץ.

ב. להקים "רשות" משותפת לכל שירותי המודיעין בישראל שתפעל מחוץ לגבולותיה של מדינת ישראל. ה"רשות" תופעל במסגרת "הוועדה לתאום".

"הוועדה לתאום" היא המוסד לתאום או בשמו המלא: "המוסד לריכוז ותיאום פעולות המודיעין", הוקם ב-13 בדצמבר 1950 בראשותו של ראובן שילוח, על פי הנחיה של בן-גוריון. נציין כי עד אז תפקד "המוסד לריכוז ותיאום פעולות המודיעין" כגוף מתאם בלבד ולא כגוף מבצע.

המשמעות המעשית של המלצות ועדת השלושה היו פירוקה של המחלקה המדינית. בפגישות נפרדות עם שר החוץ משה שרת ועם ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן-גוריון הביע גוריאל את התנגדותו להמלצות וניסה למנוע את ביצוען, אך לשווא.

ביוזמת בן-גוריון התכנס פורום של ארבע אנשים ("פורום ה-הארבעה") שכלל את דוד בן-גוריון שכהן כראש הממשלה ושר הביטחון, שר החוץ משה שרת, הרמטכ"ל יגאל ידין ומנכ"ל משרד החוץ וולטר איתן שאימצו את המלצות ועדת השלושה.

בעקבות החלטת "פורום הארבעה" הודיע בן-גוריון לראובן שילוח, במכתב ביום 2 במרץ 1951, שיש להקים גוף מרכזי במסגרת המוסד לתאום שיאחד את כל פעילות המודיעין בחו"ל. הנחיה זו היוותה את ראשית הרשות ליחידת איסוף של המוסד לתאום עבור שירותי המודיעין והביטחון של המדינה. דובר ביחידת איסוף שתהיה כפופה לראש המוסד לתאום ותרכז את כל הפעילות הקשורה באיסוף המודיעין מחוץ לגבולות המדינה (למרות זאת, במקביל, המשיכה יחידה 131 - "חקר ב" לשעבר - שהייתה כפופה למודיעין הצבאי, לפעול בארצות אויב).

ההחלטה לפיה יש לפרק את המחלקה המדינית גרמה לתסיסה רבה בקרב עובדיה. התסיסה והכעס גברו כאשר התברר להם כי ראובן שילוח אינו מוכן להסכים לדרישתם למנות את אשר (ארתור) בן-נתן כמנהל המבצעים בחוץ לארץ של הרשות החדשה. גוריאל ואנשיו דרשו למעשה כי בן-נתן יכהן כ"מספר 2" בארגון החדש שיוקם. ראשי המחלקה המדינית שפעלו בחו"ל אף שיגרו מכתב לבן גוריון ב-2 במרץ 1951 ובו תבעו את מינוי ארתור בן אשר לתפקיד שאם לא, "תסבול המדינה הישראלית בצורה רצינית ביותר". אולם בן-גוריון לא התרגש מהאזהרות (והאיומים) של ראשי המחלקה המדינית. ראש הממשלה החליט שיש להמשיך ולבצע את ההחלטות שנתקבלו. בשלב זה קרה דבר מדהים!! ראשי המחלקה המדינית ניסו אכן להוציא את האזהרה-האיומים שלהם מהכוח אל הפועל. הם ערכו כינוסים באירופה, ניהלו שיחות והתייעצויות בין-ארציות בטלפון על אף שנאסר עליהם ושלחו מכתבים (פטיציות) נגד החלטת הממשלה. כאשר הדבר לא הועיל, החליטו בוריס גוריאל, אשר בן-נתן ורוב ראשי הסניפים

בחוו"ל להתפטר באופן קולקטיבי. בעקבות זאת, ומתוך סולידאריות, התפטרו עובדים מרכזיים נוספים של המחלקה. אנשי המחלקה המדינית לא הסתפקו והרחיקו לכת בכך שלא היו מוכנים לשתף פעולה עם השליחים שהגיעו מישראל ולהעביר אליהם את המידע ואת הקשרים שנאספו במשך השנים.

אי-שיתוף הפעולה הגיע לידי ביטוי בכך שאנשי המחלקה המדינית לא העבירו חומרים חשובים כגון שמות של סוכנים ואנשי קשר, חלק מהתיקים והדוחות הושמדו והיו אף מקרים בהם אנשים חיוניים נטשו את תפקידיהם, בתקופה שבה הרשות עדיין הייתה בשלבי התארגנות. הסירוב לציית להוראת הממונים ולשתף פעולה עם אנשי הרשות החדשה והניסיון לשבש ולהפריע לפעולות להקמת הגוף המודיעיני החדש היה ענין חמור ביותר. היה בזה ניסיון מפורש לפגוע באחד מעקרונות היסוד של שלטון הדמוקרטי ולפיו הדרג הביטחוני חייב להישמע לדרג האזרחי-הפוליטי הנבחר. היו שכינו את הפרשה כ"מרד המרגלים" או "ההתמרדות במשרד החוץ". יתכן כי יש משום הגזמה בשימוש בביטויים האלו, אולם מעשיהם של בוריס גורילאל ושותפיו במחלקה המדינית אכן היו חמורים. תגובת הממשלה לא אחרה לבא והייתה קשה. כל האנשים המרכזיים שהיו מעורבים ב"מרד" לא הורשו להשתלב בפעילות במסגרת המוסד, אלא אם כן הביעו חרטה על מה שעשו. חלק מהאנשים לא רק שלא יכלו לעבוד בקהיליית המודיעין של ישראל, אלא אף נחסמה בפניהם הדרך להתקבל לעבודה אחרת במסגרות הממלכתיות.

כאן המקום לשאול, האם נגרם נזק ומה מידת הנזק שנגרם למדינת ישראל בעקבות התנהגותם הבלתי סבירה של עובדי המחלקה המדינית? התשובה לשאלה - חיובית. הפגיעה התבטאה בשלושה מישורים עיקריים:

- **במישור העקרוני:** גורילאל ואנשיו פגעו ביסודות הדמוקרטיה ובסדרי השלטון של מדינת ישראל הצעירה, ועלולים היו לקבוע תקדים מסוכן מאוד באם היו מצליחים לכפות את תביעותיהם על הדרג הפוליטי.

- **במישור המעשי:** על הטענה שהושמעה כלפי חוסר מקצועיותם של עובדי המחלקה המדינית, הרי שבמשך השנים הם הצליחו לפתח קשרים ולגייס סוכנים. זאת ועוד, מדובר היה גם בתשתית שנבנתה, לפחות באופן הלקי, בעמל רב עוד לפני הקמת המדינה על-ידי אנשי המוסד לעלייה בי ועל-ידי שליחי ההגנה. בוריס גורילאל וראשי המחלקה המדינית שראו את עצמם נפגעים, הן במישור האישי והן במישור המקצועי, העדיפו להשאיר מאחוריהם אדמה חרוכה, במקום להעדיף את טובת המדינה.

- **במישור המבצעי** יש לציין כי השלכות מעשיהם היו קשות. ידוע היה על מקרה אחד לפחות, של סוכן המחלקה המדינית (לשעבר) שנחשף בעיראק בשנת 1951, נעצר ועונה קשות. הכוונה ל"פרשת יהודה תגר" (תגר). בארץ לא ידעו עדיין את זהותו האמיתית. בוריס גורילאל, שהתמיד בסירובו לשתף פעולה עם גורמי המודיעין בארץ, לא היה מוכן לסייע בזיהויו של הסוכן למרות שנתבקש לעשות כן. תחת זה הפנה גורילאל את האנשים שנגעו בדבר לתיקים שהוא וחבריו "השאירו" בארכיון של המחלקה המדינית.

שלבי ההקמה והתפתחות של "המוסד"

במהלך הדיון בנושא "המחלקה המדינית" הוזכר המונח מוסד מספר פעמים, בהקשרים שונים ו"בתוספות" שונות. נבאר את השלבים העיקריים שחלו במשך השנים בשימוש במונח מוסד. להלן חמישה שלבים עיקריים:

א. בחודש אפריל 1949 הוקמה ועדת התאום הבין-שירותי העליונה (שנקראה גם הועדה העליונה לתאום) בראשותו של ראובן שילוח. ועדה זו נודעה בהמשך גם כ- ור"ש = ועדת ראשי השירותים. ב ועדה זו היו חברים ראש השירות הביטחון הפנימי (השב"כ), מנהל המחלקה המדינית, ראש מחלקת המודיעין ב.צ.ה.ל והמפקח הכללי של משטרת ישראל. סמכויות הועדה לא הוגדרו די הצורך וגם לא היה לה מנדט ברור לפעולה. בנוסף, נפגעה עבודתה של הועדה עקב היעדרויותיו התכופות מהארץ של שילוח.

ב. הפעם הראשונה לאחר הקמת מדינת ישראל שנעשה שימוש במונח "מוסד" (להבדיל מ-המוסד לעלייה ב' שהוקם בשנת 1939 והמשיך לתפקד עד לשנת 1952) היה בחודש יולי 1949 כאשר ראובן שילוח הציע לבן-גוריון להקים מוסד מרכזי לריכוז ולתאום שירותי המודיעין והביטחון. המטרה של ההצעה הייתה להביא ליתר תאום והכוונה של גורמי המודיעין השונים במדינת ישראל.

ג. ב- 13 בדצמבר 1949 אישר ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון את הקמת הגוף הזה במכתב שנשלח למשרד החוץ. במכתב זה נאמר בין השאר (ראה את מכתבו של בן-גוריון מיום 31 בדצמבר 1948 בפורמט של PDF):

לפי הוראותי מוקם מוסד לריכוז ותיאום פעולות שירותי המודיעין והביטחון של המדינה... הטלתי על ראובן שילוח, היועץ לענינים מיוחדים במשרד החוץ, לארגן את המוסד ולעמוד בראשו. ראובן שילוח יהיה כפוף לי,

יפעל לפי הוראותי וימסור לי בקביעות דוחי"ם [ציטוט מהמקור ד.ל.] על עבודתו; אולם מבחינה מינהלית ישולב משרדו במסגרת משרד החוץ.

בעקבות זאת נוצר מצב שבו מצד אחד הוגדר המוסד כגוף המתאם בין שלושה ארגוני מודיעין: המודיעין הצבאי, השב"כ והמחלקה המדינית ובו בזמן גם כמי שאחראי, לפחות פורמאלית, על ניהולה של המחלקה המדינית. אפשר לומר כי מלבד היותו גורם מתווך, זו הפעם הראשונה שבה הוחלט כי למוסד יהיה יחידת איסוף משלו. בשלב זה נדגיש את העובדה שדובר על הקמתה של יחידת איסוף בלבד במוסד שלא הייתה אמורה לעסוק בשלב זה בפעילות מבצעית.

ד. בעקבות ההחלטה על פירוקה של המחלקה המדינית, בחודש מרס 1951, בוצע המהלך האחרון בגיבושו והקמתו של המוסד. המוסד הוצא ממשרד החוץ והועבר למשרד ראש הממשלה. במקום המחלקה המדינית הוקמה הרשות = רשות מרכזית עצמאית, שתפקידה היה טיפול בכל הפעילות שהתבצעה בחוץ לארץ. הרשות היוותה נדבך עיקרי של המוסד וכללה ברמת המטה ובשטח גם בנציגים של שני הגופים האחרים- השב"כ והמודיעין הצבאי.

ה. לימים שונה שמו של המוסד ל- המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים.

מטרות המוסד

המוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים מופקד על איסוף מידע אזרחי וצבאי ועל בפעולות בטחון חשאיות מחוץ לגבולות המדינה. המוסד זוכה ליוקרה רבה ונחשב כאחד מארגוני הביון המוצלחים ביותר בעולם.

פעילותו העיקרית של המוסד עוסקת באיסוף מידע על יעדים מודיעיניים במדינות זרות ובארגוני טרור, ובשמירה על קשרי מודיעין עם מדינות אחרות בעולם, במיוחד עם מדינות שלא מקיימות קשר רשמי עם מדינת ישראל. פעילות זו כוללת גם החלפת מידע עם גופי מודיעין ידידותיים לישראל. על המוסד הוטלו לאורך השנים תפקידים מיוחדים, כגון ביצוע פעולות חיסול של ראשי ארגוני טרור, מתן עזרה לקהילות יהודיות ברחבי העולם בעת מצוקה (כדוגמת העלאת יהודי אתיופיה) ומצוד אחר פושעים נאצים.

ראובן שילוח מונה כאמור כמנהל הראשון של המוסד עוד בשנת 1949 והיה כפוף ישירות לראש הממשלה. שילוח סיים את כהונתו ונאלץ למעשה להתפטר מתפקידו כראש המוסד בשנת 1952 בעקבות קריסת רשת המודיעין הישראלית בעיראק (1951). באותה שנה הוחלט לפרק את המוסד לעליה ב' ולהעביר את כל מכלול פעילותה למוסד. במקומו מונה איסר הראל (הלפרין) שכהן כראש השב"כ, שהוכתר כ" ממונה על שירותי הביטחון " תפקיד שכלל פיקוד על שב"כ ועל "המוסד ". התפקיד הקנה לו מעמד של שליט כמעט בלעדי בקהיליית המודיעין של ישראל. איסר הראל, כיהן בתפקיד זה עד להתפטרותו ב-1963, בשל חילוקי דעות עם בן-גוריון בשאלת המשך הפעולות נגד המדענים הגרמניים במצרים.

על אף הכוונה המקורית שהמוסד יהיה ארגון המודיעין היחידי שיפעל מחוץ לגבולות מדינת ישראל, הרי שבתקופות שונות פעלו במקביל גופי מודיעין נוספים שהפעילו סוכנים מחוץ לגבולות המדינה. בין הגופים האלו ניתן למנות את:

- אגף המודיעין בצה"ל (אמ"ן) הפעיל, באמצעות יחידה 131 את רשת החבלה היהודית שנחשפה במצרים ושנודעה כפרשת "העסק הביש-פרשת לבון" ואת המרגל בסוריה אלי כהן במשך רוב תקופת עבודתו. האחראיות על הפעלת אלי כהן הועברה למוסד חודשים ספורים בלבד לפני תפיסתו, עקב הפסקת הפעילות של אמ"ן בנושאים הללו.

- הלק"מ - הלשכה לקשרי מדע במשרד ראש הממשלה אשר הפעילה את ג'ונתן פולארד. יחידה זו פורקה כחלק מהניסיון לפייס את ארה"ב לאחר חשיפתו של הסוכן הישראלי.

כמחצית מראשי המוסד צמחו מתוכו, והיתר מינויים של אלופים שפרשו מצה"ל. שמו של ראש המוסד היה חסוי עד שנת 1996. ראש המוסד יצחק חופי היה היחיד שנחשף בזמן תפקידו. המוסד תמך באי פרסום שמו של ראש המוסד וטען כי החשאיות מאפשרת לו לנוע בעולם באופן חופשי. בעקבות ביקורת ציבורית החליטה הממשלה לחשוף את שמו של ראש המוסד עם כניסתו לתפקיד (מיניו של דני יתום).

הסמל של המוסד הוא מנורת בית המקדש כפי שמופיעה בשער טיטוס, וסיסמתו - "באין תחבולות יפול עם, ותשועה ברוב יועץ" (משלי י"א, ו"ד). פסוק תנ"כי נוסף הנקשר למוסד: "בתחבולות תעשה לך מלחמה" (משלי כ"ד, ו').

כדי להשלים את היריעה לגבי קהיליית המודיעין במדינת ישראל נזכיר שלושה ארגונים נוספים:

א. **נתיב:** נתיב הוא גוף חשאי שהוקם בשנת 1952 ביזמתם של שאול אביגור, איסר הראל ושייקה דן והיה כפוף לראש הממשלה. במקור היה ארגון חשאי שהופקד על הקשר עם יהדות הדממה, כלומר עם היהודים שהתגוררו במדינות הגוש הקומוניסטי ובראשם יהודי בריה"מ. שאול אביגור מונה כראש נתיב מאחר והיה אדם עם כישורים וניסיון ועקב סגירתו של המוסד לעלייה ב' בשנת 1952 שהוא עמד בראשו.

נתיב פועל גם היום כבעבר באמצעות דיפלומטים בשגרירות, שליחים מישראל וכן שליחים יהודיים מארצות שונות. התקציב להפעלת הארגון מגיע משני מקורות: א) מתוך תקציב הממשלה ב) במימון של ארגון הג'ונט.

במשך שנים ארוכות פעל נתיב מעבר ל"מסך הברזל" בתקופות הקשות של ניתוק פיזי ורוחני. בעקבות קריסת בריה"מ הקומוניסטית שקלו לסגור את הארגון. בשנת 1992 הוחלט על המשך הפעלת הארגון, וכעבור שש שנים, בשנת 1998, הוחלט על ניתוקו של ארגון נתיב מכל פעילות מודיעינית. כיום ממשיך ארגון נתיב לפעול בדרכים גלויות וחשאיות, למען יציאתם של יהודים ממקום מגוריהם ועלייתם ארצה.

ב. **מת"ם - המחלקה לתפקידים מיוחדים במשטרת ישראל:** המת"ם היא זרוע של משטרת ישראל אשר נותנת גיבוי משפטי ואחר לפעילותם של הארגונים האחרים בקהיליית המודיעין ובראש ובראשונה לשב"כ ולמוסד. לדוגמא, חוקרי השב"כ אינם מוסמכים לעצור אנשים לצורכי חקירה והמת"ם עושה זאת עבורם. זו גם הסיבה לחקירות המתבצעות על ידי השב"כ, בחלקן, במתקנים משטרתיים בליווי של מת"ם.

ג. **הממ"ד - המחלקה למחקר מדיני:** הממ"ד הינו גוף הממוקם במשרד החוץ ועוסק במחקר מדיני ובהערכות מצב. מבחינה היסטורית הממ"ד היא ממשיכו של יחידת "חקר א" אחד משתי הזרועות שבזמנו הרכיבו את המחלקה המדינית.

סיכום וניתוח של סוגיה מס' 2 - עיצובן וגיבשן של זרועות המודיעין של מדינת ישראל.

מדינת ישראל רואה חשיבות רבה ומשקיעה משאבים רבים בקבלת מודיעין איכותי. הנושא תופס מקום מרכזי בסדר היום הלאומי והבטחוני של המדינה עקב היותה של מדינת ישראל מוקפת במדינות ערביות עוינות ובשל צמיחתם של ארגוני טרור ערביים המבקשים לפגוע באזרחיה. עבודת זרועות המודיעין הכוללת: איסוף, עיבוד וניתוח של מידע מודיעיני נועדה לאפשר את ביצוען של פעולות מבצעיות הנדרשות לביטחונה. בסוגיה זו עסקנו בלימוד הרקע ההיסטורי של קהיליית המודיעין בישראל, החל מתקופת הש"י ערב הקמת המדינה ועד לגיבושם הסופי כפי שאנו מכירים אותה היום. עם הקמת מדינת ישראל נוצר הצורך לבצע רפורמה בעבודת המודיעין. רפורמה במסגרתה פורק הש"י שפעל במסגרת ארגון ההגנה והקמתם של שלושה ארגונים חדשים תחתיו שהיוו בסיס לגיבושם של ארגוני המודיעין הפועלים כיום במדינת ישראל. בסקירה ההיסטורית ובדיון כללנו אישים שאיישו את התפקידים הבכירים ביותר במערכת המודיעין בשנותיה הראשונות של המדינה, כגון: איסר בארי ובוריס גוראל. בארי וגוראל פעלו מתוך קונספציה פסולה לפיה פעילות מודיעינית עומדת מעצם מהותה מחוץ למסגרת החוק. לשיטתם, אנשי שירותי הביון אינם חייבים להישמע להוראות החוק במהלך פעילותם החשאית למען ביטחון המדינה. לתפיסה נפסדת זו היו לעיתים השלכות טרגיות כפי שראינו בפרשת הוצאתו להורג של מאיר טוביאנסקי. סביר להניח, שהקורא של היום הלומד על התקופה הנדונה, ועל הפרשיות הללו, יתקשה להבין כיצד ניתן היה להוציא להורג אדם חף מפשע, או לעצור ולענות אדם ללא אישור וללא סמכות (ראה פרשת ג'ול אמסטור) או במקרה אחר לנסות ופעול בדרכים לא חוקיות נגד החלטה לגיטימית של ממשלת ישראל (בעקבות ההחלטה על פירוקה של המחלקה המדינית). אולם חובה לציין, כי מדובר בתקופה אחרת, מעבר מישוב למדינה, מלחמת קיום הקשה ביותר שמדינת ישראל ידעה מעודה היא מלחמת העצמאות. תקופת המשברים לא הסתיימה גם לאחר סיומה של מלחמת השחרור. מדינת ישראל נאלצה להתמודד עם אתגרים אחרים ובעיות קשות, כגון קליטת העלייה ההמונית, פעולות טרור והסתננויות ומצב כלכלי קשה. את האירועים שנדונו בסוגיה זו יש לראות בהקשר ובפרספקטיבה היסטורית מתאימה. דהיינו, את האירועים החריגים יש לתלות בתקופת מעבר המלווה במשברים בתהליך הקמתה של המדינה הצעירה, ובביסוסה. תקופה שבה עלולים להתרחש אירועים ומעשים שבדרך כלל לא נמצא כמותם במדינה דמוקרטית מבוססת בעלת מסורת משפטית, בגרות וניסיון לאומי וביטחוני.